

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

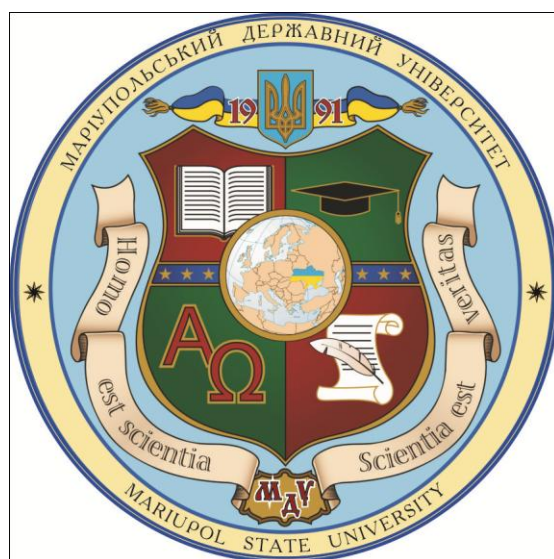
СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д. політ.н., проф. К. В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 9-10

Маріуполь - 2015

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 8 від 27.05.2015 р.)

**Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 31.05.2013 р. № 654
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук**

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних “Index Copernicus International”
(Польща)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL

Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:

<http://journals.indexcopernicus.com/>

«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

З початку 2014 р. всі серії наукового видання включено в міжнародну наукометричну
базу даних - Російський індекс научного цитування (РИНЦ), Росія
Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою: <http://elibrary.ru/>

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор.НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. І. Г. Яремчук

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов

Відповідальний секретар – к.ю.н. Ю.С. Хоббі

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. О. М. Атоян, д.ю.н., проф. Ю. Г. Барабаш, д.ю.н.,
проф. А. Г. Бобкова, д.ю.н., проф. М. В. Буроменський,
д.ю.н., проф. Ю. О. Волошин, д.ю.н., проф. Р. Ф. Гринюк,
д.ю.н., проф. О. Є. Користін, к.ю.н., проф. Л. М. Ніколенко,
д.ю.н., доц. І. Д. Сліденко, д.ю.н., проф. О. Н. Ярмиш;
іноземні фахівці: д.ю.н., проф. С. Андо (Італія),
д.ю.н., проф. О. В. Малько (Росія), д.ю.н., проф. В. Ф. Попондопуло (Росія),
д.ю.н., проф. С. Флогатіс (Греція).

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53 22 52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@mail.ru
офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17805-6655Р від 24.05.2011)

Тираж 150 примірників. Замовлення №587.5

© Маріупольський державний університет, 2015

© Автори статей, перекладачі, 2015

UDC 34(05)

Bulletin of Mariupol State University. Series: Law
Collection of research papers
Issued twice a year
Founded in 2011

The publication is authorized by the Scientific Council of Mariupol State University
(Record 8, dated of May 27th, 2015)

According to the Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Order 654, dated May 31, 2013) «The Bulletin of Mariupol State University. Series: Law» has been included in the List of scientific specialized editions of Ukraine in the field of law

The journal has been registered in the international scientific journal database
«Index Copernicus International» (Poland)

Access the international scientific journal database is at: <http://journals.indexcopernicus.com/>
«Bulletin of Mariupol State University» can be found by using the search form at the top of the page via index ISSN.

Since 2014 all series of journal were included in the international scientometric database
Russian index scientific citation (RYNTS), Russia.
Access to the scientometrics base is at: <http://elibrary.ru/>

The General Editorial Board:

Editor-in-Chief: corresponding member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Sc. D. (Political Studies), Professor K. Balabanov

Executive Editor: Ph. D. (Economics), Professor O. Bulatova

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor M. Baimuratov,
Sc. D. (Philology), Professor S. Bezchotnikova, Sc. D. (History), Professor B. Romantsov,
Sc. D. (Cultural Studies), Professor Y. Sabadash, Sc. D. (Economics), Professor I. Yaremchuk

The Editorial Board of the Series:

Editor: Sc. D. (Law), Professor M. Baimuratov

Executive Secretary: Ph. D. (Law) Y. Khobbi

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor O. Atoian,
Sc. D. (Law), Professor Y. Barabash, Sc. D. (Law), Professor A. Bobkova,
Sc. D. (Law), Professor M. Buromenskyi, Sc. D. (Law), Professor Y. Voloshyn,
Sc. D. (Law), Professor R. Grinuk, Sc. D. (Law), Professor O. Korystin,
Ph. D. (Law), Professor L. Nikolenko, Sc. D. (Law), Associate Professor I. Slidenko,
Sc. D. (Law), Professor O. Yarmysh;

Foreign Experts: Sc. D. (Law), Professor S. Andò (Italy),
Sc. D. (Law), Professor O. Malko (Russia), Sc. D. (Law), Professor V. Popondopoulo (Russia), Sc. D.
(Law), Professor S. Flogaitis

Founded by Mariupol State University
129a Budivelnkyiv Ave., Mariupol, 87548
Tel.: (0629) 53-22-52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@mail.ru
official website of publication: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Certificate of state registration for print media
(Series KB №17805 -6655P dated of May 24th, 2011)
Edition: 150 copies. Order 587.5

© Mariupol State University, 2015
© Authors of the research papers, translator, 2015

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Гарасимів Т. З. СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТИПУ ОСОБИСТОСТІ.....	8
Дела М. ТАМОЖЕННЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО В ПОЛЬШЕ.....	16
Любченко М. О. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ НА В'ЇЗД В УКРАЇНУ.....	23
Пересада О. М. КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ: ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ.....	33
Польщиков В. В. СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ФОРМИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	42
Степанова С.В. ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	52
Хоббі Ю.С. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	62
Шестак В. С. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	71

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО, ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

Ковейно Ю. В. СУБ'ЄКТИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПОСТІЙНОГО ТА ТИМЧАСОВОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ.....	86
Колосов Р. В. ТАРИФ НА ПРАВОСУДДЯ АБО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ОБРАНИХ (НАУКОВО- ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ЗАКОНА УКРАЇНИ «ПРО СУДОВИЙ ЗБІР»).....	94
Сарана С. В. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА СКЛАД СПЕЦІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНО- ПРОЦЕДУРНОГО ПОДАТКОВОГО РЕЖИМУ.....	101
Топоркова М. М. ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ ПОБУТОВОМУ СПОЖИВАЧУ.....	113

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Атоян О. М. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	121
Баймуратов М. О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ.....	129
Годованик Є. В. ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ.....	135
Папаяні С. В. ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНОГО ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА У СФЕРІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	140
Тихомирова Г. Є. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	147
Філонов О. В. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ АРКТИЧНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	156
Шаповал В. Д. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ.....	159

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

Кучерук М. М. ПРЕВЕНТИВНИЙ АНТИТЕРОРИСТИЧНИЙ ДОСВІД ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК УМОВА ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ.....	168
Ортинський В. Л. ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ДІЄВІСТЬ ОКРЕМИХ ПРЕВЕНТИВНО – ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	176

Трибуна Молодого Вченого

Барегамян С. Х. РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ НОРМАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ....	182
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	192
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	194

CONTENTS

KEY ASPECTS OF CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

Harasymiv T. Z. CURRENT UNDERSTANDING OF THE SOCIAL PERSONALITY TYPE.....	8
Dela M. REPRESENTATION IN CUSTOMS MATTERS IN POLAND.....	16
Lyubchenko M. O. CONSTITUTIONAL-LEGAL REGULATION OF A UKRAINIAN CITIZEN'S RIGHT TO ENTER UKRAINE.....	22
Peresada O. M. CONSTITUTIONAL MODERNIZATION AS MEAN OF CONSTITUTIONAL INTEGRATION OF UKRAINE IN CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESSES IN PROVIDING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: EXPERIENCE OF POST-SOVIET COUNTRIES.....	33
Polshchykov V. V. CURRENT UNDERSTANDING OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY AS A FORM OF LEGAL LIABILITY.....	42
Stepanova S. V. THE PROBLEMS OF APPLICATION OF THE CONVENTION FOR PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	52
Khobbi I. S. MAIN PROBLEMS OF INFORMATION HUMAN RIGHTS' PROVISION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION.....	62
Shestak V. S. THE MODERN STATE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ART IS IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT.....	71

CURRENT PROBLEMS OF FINANCIAL, CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Koveino Y.V. ACTORS ON THE IMPLEMENTATION OF FORESTRY PERMANENT AND TEMPORARY FOREST.....	86
Kolosov R. V. THE TARIFF FOR JUSTICE OR JUSTICE FOR THE ELITE (SCIENTIFIC AND PRACTICAL COMMENTARY OF THE LAW UKRAINE «ON COURT FEE»).....	94
Sarana S. V. CONCEPT AND ESSENCE OF SPECIAL JUDICIAL PROCEDURAL TAX REGIME...101	
Toporkova M. M. FEATURES OF LEGISLATION SYSTEM ON REGULATION OF RELATIONS WITH NATURAL GAS SUPPLY TO HOUSEHOLD CONSUMERS.....	113

MODERN TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW

Atoyan O. M. THE EUROPEAN STANDARDS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION.....	121
Baymuratov M. O. CURRENT TRENDS OF LEGAL SUPPORT PROVIDING EDUCATIONAL SERVICES IN EUROPEAN COUNTRIES.....	129
Hodovanyk Y. V. THE CHALLENGES FOR EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN EDUCATIONAL STANDARDS IN UKRAINE.....	135
Papayani S. V. THE INTERACTION INTERNATIONAL AND CONSTITUTIONAL LAW IN THE PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE.....	140
Tykhomyrova G. Y. LEGAL SUPPORT SERVICES IN EDUCATIONAL GRANT OF UKRAINE AND EUROPEAN UNION: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....	147
Filonov O. V. HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE STATUS OF ARCTIC TERRITORIES.....	156
Shapoval V. D. INTERNATIONAL STANDARDS OF CITIZENS' RIGHTS REGULATIONS FOR LEGAL AID.....	159

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT, CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE

Kucheruk M. M. PREVENTIVE COUNTER-TERRORIST EXPERIENCE OF CIVILIANS AS A CONDITION FOR PREVENTION OF TERRORISM.....	168
Ortynsky V. L. EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY OF SOME PREVENTIVE - COERCIVE MEASURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	176

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Baregamian S. K. REGULATION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO LABOUR IN UKRAINE BY THE NATIONAL LEGISLATION AT THE PRESENT STAGE.....	182
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	192
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	194

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

УДК 340.12

Т. З. Гарасимів

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТИПУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито суспільно-історичну природу особистості, її становлення та розвитку шляхом індивідуалізації та актуалізації суспільних відносин показані шляхи соціалізації особистості, як в історичному, так і в сучасному контексті, висвітлено основні проблеми становлення особистості через призму трактування представниками окремих соціологічних шкіл і напрямків з урахуванням філософської традиції розгляду людини.

Ключові слова: *людина, особистість, індивідуальність, соціоприродні детермінанти формування людини, цивілізаційна парадигма.*

Постановка проблеми. Основні проблеми становлення особистості у різні часи по-різному трактувалися представниками окремих соціологічних шкіл і напрямків з урахуванням філософської традиції розгляду людини.

У сучасній науковій літературі, що пояснює такі поняття, як «людина» та «особистість», розглядаються ще два поняття «індивід» та «індивідуальність». Отже, «людина» – поняття найбільш загальне, родове, яке вказує на приналежність до роду людського, що знаходить свій вияв у назві «*homo sapiens*», або «людина розумна». «Індивід» розуміється як окрема, конкретна людина, як одиничний представник людського роду (підкреслюються передусім біологічні характеристики людини). Термін «індивідуальність» означає те «особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними і соціальними, фізіологічними і психічними, успадкованими і набутими якостями» [15, с. 13]. Поняття «особистість» вводиться для виділення (акцентування) неприродної (соціальної) сутності людини та індивіда. Людина у цьому аспекті є носієм соціальних якостей і рис, певне поєднання яких і визначає її як особистість, і саме в цьому розумінні людина є висхідним, окремо взятим елементом соціальної структури, а особистість особливою соціологічною категорією.

У межах загального соціологічного підходу об'єднано низку концептуальних підходів до розуміння особистості, тому, не розкриваючи змісту вітчизняних концепцій «особистості», відзначимо їх групування за двома основними напрямками: інтраіндивідуальним, що зосереджується на вивченні типових рис, установок і якостей людини; інтеріндивідуальним (міжособистісним), в якому головний акцент робиться на дослідженні закономірностей міжособистісних стосунків людей під час виконання ними різних соціальних ролей. До речі, в сучасній вітчизняній соціології спостерігається тенденція до об'єднання інтра- та інтер-індивідуального. Це створює сприятливі передумови для соціального моделювання особистості, прогнозування тенденцій розвитку взаємодії особистості та суспільства [1, с. 50-52].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головним соціальним процесом, унаслідок якого індивід стає особистістю і через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є соціалізація. До сучасних моделей соціалізації належать: психоаналітична або «особистісного контролю» (З. Фрейд), «рольового

тренінгу» (Т. Парсонс), «соціального навчання» (Дж. Доллард, Б. Скіннер), «міжособистісного спілкування» (Ч. Кулі, Дж. Мід), «конгнітивна» (Л. Кольберг, Ж. Піаже), «гуманістична» (А. Маслоу, К. Роджерс), «інкультурації» (Ф. Боас, В. Малиновський), «еволюційна» (Е. Еріксон), «адаптивно-розвиваюча» (М. Лукашевич), «політична» (Д. Ольшанський, Б. Кухта).

Виклад основного матеріалу. Кожна модель соціалізації особистості передбачає свій підхід до розуміння та визначення самого поняття «соціалізація». Тому у сучасній науковій літературі існує досить широкий набір визначень «соціалізації», які різняться залежно від розуміння їхніми авторами сутності й структури особистості як психосоціогенної істоти. Більшість визначень цього поняття містить загальне положення про те, що сутність соціалізації полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду, але розуміння змісту цього досвіду, його структури, засобів і порядку засвоєння істотно відрізняються. Отже, «соціалізація» (від лат. *socialis* – суспільний) – це «процес, через який безпорадне маля поступово перетворюється на особу, яка розуміє і саму себе і довкілля, набуває знань і навичок, притаманних культурі, в якій він (або вона) народився» [5, с. 42]; «процес інтеграції індивіда у суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальні інститути, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально-значущі риси особистості» [14, с. 194]; «процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості» [6, с. 236-237]; «процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин» [11, с. 364]; «процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в даному суспільстві» [15, с. 43]; «способи формування умінь і соціальних установок індивідів, які відповідають їх соціальним ролям; процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі» [18, с. 474].

Соціалізація особистості відбувається під впливом певних чинників, спробу класифікації яких здійснили Н. Черниш, А. Мудрик, Н. Волкова та ін. Зокрема, Н. Черниш виділяє такі чинники соціалізації:

- сукупність ролей і соціальних статусів, що їх суспільство пропонує людині;
- соціальні спільноти, у межах яких індивід може реалізувати певні соціальні ролі і набути конкретного статусу;
- система соціальних цінностей і норм, які домінують у суспільстві і успадковуються молодими поколіннями від старших;
- соціальні інститути, які забезпечують виробництво і відтворення культурних зразків, норм і цінностей та сприяють їх передаванню і засвоєнню;
- загальну ситуацію в країні, яка може коливатися від жорсткого запрограмованого процесу формування нормативного чи ідеального типу особистості до переважання стихійності суспільних впливів на індивіда [18, с. 197].

Натомість А. В. Мудрик групує фактори, що впливають на соціалізацію, виокремлюючи: макрочинники (космос, планета, етнос, суспільство, держава); мезочинники (місто, село, місцевість, регіон, засоби масової інформації, приналежність до певної субкультури); мікрочинники (сім'я, клас, друзі, школа, сусіди, ровесники, приватні державні організації) [12, с. 41]. А Н. Волкова пов'язує чинники соціалізації з довкіллям, відповідно класифікуючи їх як мега-, макро-, мезо-, мікросередовище [4, с. 39].

Шлях соціалізації людини – це та життєва путь від народження до старості, від системи із зародковими елементами свідомості до системи з розвиненою свідомістю та

самосвідомістю. Існують певні розбіжності у визначенні тривалості процесу соціалізації. Деякі науковці вважають, що він триває все життя, інші, особливо представники школи психоаналізу, – що лише у дитинстві, а деякі – що у дитинстві, підлітковому віці та юності, тобто охоплює період підготовки до активного входження індивіда у систему соціальних інституцій суспільства. Одним із перших описав соціалізацію як процес, що триває все життя, О. Г. Брім-молодший. На його думку, соціалізація дорослих спрямована на зміну поведінки у новій ситуації, тоді як у дітей акцент робиться на формування ціннісних орієнтацій [1, с. 62].

Ближчими до нашого розуміння процесу соціалізації є «еволюційна» концепція, запропонована американським соціальним психологом Е. Еріксоном, та «адаптивно-розвиваюча» концепція М. П. Лукашевича. Так, Е. Еріксон вважає, як вже зазначалося, що індивіду як у дитинстві, так і в дорослому віці доводиться долати складні, іноді критичні ситуації, що закономірно виникають на його життєвому шляху і мають специфічний характер на кожному етапі (стадії). Долаючи ці критичні ситуації (стадії) успішно, індивід збагачується новим соціальним досвідом і переходить до наступної стадії. Якщо соціалізація на якій-небудь стадії не відбулася (не вдалося розв'язати головну на цій стадії проблему індивіда) або вона відбулася частково, то це негативно впливає на подальші стадії та на соціалізацію загалом [13; 19].

Для нормального життя в інституціонованому й ієрархічному суспільстві людина має бути соціалізованою, тобто в неї повинен сформуватися та запрацювати механізм самосвідомості, здатний пов'язувати спадкові біо- та психогенні й набуті соціогенні потреби в коротко- й середньотривалі та стратегічні довготривалі програми життєдіяльності щодо задоволення цих потреб за умови дотримання моральних і правових норм стосовно інших суб'єктів. Для реалізації таких програм, особливо стратегічних, критеріями яких є самореалізація, особистість має здобувати знання, виявляти волю й толерантність, керуватись у своїх діях совістю, порівняно самостійно приймати рішення і відповідати за їх наслідки, тобто бути суб'єктом міжособистісної діяльності. У процесі соціалізації особистості з розвитком культури й цивілізації дедалі більшу роль відіграють цілеспрямовані форми впливу на людину порівняно зі стихійними, а навчання і виховання розглядаються як механізми та засоби цілеспрямованої соціалізації [8-10].

Соціальність людини, розглянута з огляду на ті властивості і якості, що є у числі обов'язкових вимог до неї з боку конкретної соціально-економічної системи, проявляється у функціонуванні соціально-історичних типів. Жодне суспільство не могло б існувати, якби індивіди не засвоїли у процесі соціалізації певної одноманітності дій і вчинків, якби воно не впорядковувало поведінку багатьох індивідів у потрібному йому напрямку, формуючи у них певні спільні для всіх характерні риси.

Якщо розглядати соціальний тип особистості з огляду на його функції у суспільному процесі, то ця функція полягає, насамперед (як і у випадку цієї функції для індивіда) у тому, що, пристосовуючись до соціальних умов, людина розвиває у себе ті риси характеру, які спонукають її хотіти діяти саме так, як їй доводиться діяти. Соціальний характер інтеріоризує зовнішню необхідність, перетворює її на внутрішні спонуки і тим самим мобілізує людську енергію на виконання завдань певної соціально-економічної системи.

Отже, важливим питанням теорії соціалізації є питання соціального типу особистості. Для чого потрібна типологія особистості? Точну відповідь на це запитання дав К. Юнг. На його думку, типологія – це, по-перше, критичний інструмент дослідження; по-друге, помічник у розумінні широкого різноманіття індивідів і ключ до фундаментальних відмінностей у психологічних теоріях; по-третє, суттєвий засіб для

визначення «особистісного» рівня практичного психолога, для уникнення серйозних помилок при роботі з пацієнтами [20, с. 147].

Проблема соціального типу особистості – предмет дослідження психології, філософії, соціології, історії, етнографії, культурології та ін. Найактивніше цим займається психологія, в якій соціально-історичний тип особистості визначається поняттям «соціальний характер».

Класичним досягненням психології стала типологія соціальних характерів, створена 1947 р. у США Е. Фроммом. Він визначив поняття «соціальний характер» як «специфічну форму людської енергії, що виникає в процесі динамічної адаптації людських потреб до певного способу життя в певному суспільстві. За своїм змістом соціальний характер визначає думки, почуття, дії, світогляд тощо, які є загальними для більшості людей конкретної суспільної спільноти».

Е. Фромм був не першим серед дослідників цієї тематики, але однак йому належить пріоритет творенні цілісної концепції типології соціальних характерів. Найбільш чітко його концепція соціальних характерів особистості викладена у праці «Втеча від свободи» [16]. Формулюючи свої ідеї, він визначив соціальний характер як сукупність рис, що є спільною для більшості членів конкретної групи. У соціальний характер входить лише та сукупність рис, що властива більшості членів соціальної групи і виникла в результаті спільних для них переживань і однакового способу життя.

Тема соціального типу особистості активно розробляється й у вітчизняній науці. У радянський період опубліковано чимало праць, присвячених характеристиці радянського типу особистості. Серед психологів тему «радянського» типу особистості найактивніше розробляв М. Д. Левітов. У 1956 р. вийшла його праця «Вопросы психологии характера», яка потім декілька разів перевидавалася до 1969 р. під назвою «Психология характера» [7]. У цій праці, присвяченій дослідженню характерів старшокласників, концепція характеру розкривається як змістовий і суспільно значимий компонент ос, змістом спрямованості, основою якої є світогляд людини.

Широке визнання здобула концепція типів соціальних характерів російського вченого Б. С. Братуся [3]. У рамках своєї концепції учений виділяє: а) етнопсихологічний тип особистості в російській літературі; б) соціально-психологічний тип особистості в радянській культурі; в) психосоціальний тип періоду перебудови суспільства, тобто сьогодення. Ці три типи соціальних характерів розглядаються в аспекті моралі й моральності.

Психологічними засадами соціальних типів особистості у Б.С. Братуся є типовий спосіб ставлення до іншої людини, до інших людей і до самого себе, який переважає в особистості. Саме домінуючий спосіб ставлення до себе й іншої людини є найважливішою характеристикою соціального типу особистості. Виходячи з цього критерію, учений виділяє декілька рівнів у структурі особистості.

Перший рівень – егоцентричний. Він визначається прагненням лише до власних зручностей, вигоди, престижу. Ставлення до себе тут як до одиниці, самоцінності, а до інших – споживацьке і залежить від того, допомагає інший особистісному успіху чи ні.

Якісно інший рівень – групоцентристський. Людина, яка прагне до цього рівня, ідентифікує себе з якоюсь групою, і ставлення її до людей залежить від того, входять ці інші до його групи, чи ні. Група може бути будь-якою (сім'я, нація). Якщо інший входить до цієї групи, він володіє якістю самоцінності (групоцінності, бо має цінність не сам по собі, а за своєю приналежністю до групи).

Наступний рівень – просоціальний, або гуманістичний. Для людини, яка досягла цього рівня, ставлення до іншого уже не визначається лише тим, належить він до певної групи чи ні. Просоціальний рівень характеризується внутрішньою смисловою спрямованістю людини на досягнення таких результатів, які принесуть таке саме благо

іншим. Як уважає Б. С. Братусь, російська культура визначалася домінуванням егоцентричних установок. Вона прагнула до створення і реалізації в людині духовного, есхатологічного рівня як головного, визначального її морального образу.

Радянська культура всією могутністю тоталітарної системи формувала інший тип особистості – групоцентристський. Головними були клас, партія, комуністичне суспільство, а все, що навколо, – вороги, проти яких можливі будь-які засоби боротьби. Радянська епоха сформувала не тільки групоцентристську орієнтацію суспільства й особистості, а й, відповідно, групоцентристські внутрішні, часто неусвідомлювані настанови.

В сьогоднішній день багато предметів і символів, які пов'язані з цими настановами, виявилися дискредитованими, втратили колишню привабливість. Предмети зникли, а настанови залишаються, бо вони мають більшу інерцію і не змінюються раптово внаслідок зовнішніх причин.

І справді – зараз ми спостерігаємо, здавалося б, різку, кардинальну перемену символів і захоплень, однак за своєю внутрішньою суттю, за смыслом особистісних настанов, що їх породили, вони залишаються колишніми. Психосоціальний тип особистості сьогоднішнього, періоду трансформації суспільства описано Б. С. Братусем через характеристику посттоталітарного суспільства і відповідного йому типу культури.

Соціальний тип особистості – це результат динамічної адаптації людської природи до суспільного устрою. Як конкретно-історичне втілення певного етапу розвитку людства, соціальний тип особистості змінюється в ході історії. Кожна культура, кожен тип суспільства створює свій тип особистості. В часи історичних змін, зміни суспільного ладу звичні зразки поведінки міняються. В часи швидких змін спосіб життя людини починає розходитися зі зразком поведінки, прийнятим у суспільстві як норма. Виникає масове відхилення від «норми». Традиційний склад характеру (соціальний тип) ще існує, але виникають нові економічні умови, в яких колишні нормативні риси особистості стають непотрібними. Люди прагнуть діяти відповідно до свого складу характеру, але їхня поведінка або заважає досягненню економічних цілей, або вони просто не в змозі діяти згідно зі своєю „природою”.

Це можна проілюструвати на такому прикладі. В умовах ринкової економіки такі особистісні риси характеру як обережність, довірливість, поміркованість, що традиційно вважаються позитивними, в сучасному бізнесі втрачають свою цінність на противагу таким, як ініціативність, здатність до ризику, агресивність тощо. Ті риси характеру, які були свого часу пристосовані до колишніх соціальних умов, у нових умовах не відповідають потребам людини. Економічний розвиток відбувається швидше, ніж розвиток характеру, і розрив між еволюцією економічною та еволюцією психологічною призводить до того, що в процесі звичайної економічної діяльності психологічні потреби вже не задовольняються. Але ці психологічні потреби існують, і треба шукати інші способи їх задоволення.

За таких умов виникають перехідні типи соціального характеру. Найбільш повно і точно такий соціальний тип можна характеризувати як перехідний потребо-мотиваційний стан. Це той стан, у якому є бажання, прагнення, потреба, але немає стійкого визначеного предмета, що їх задовольняє, тобто немає визначеного шляху життєдіяльності. Людина в такому стані ще може сказати про те, чого вона не хоче, але не про те, що їй справді потрібно. У неї немає образу цілого, немає образу відсутньої половини, прагнення до з'єднання, оволодіння якою повинно стати основою, знаком, символом її осмисленої діяльності.

Цей перехідний стан обумовлено, з одного боку, підсвідомим засвоєнням архетипів старого суспільства, яке перебуває в агонії, а з іншого – новим суб'єктивним

життєвим простором з його новими прагненнями, домінуючими інтересами, цінностями та їх значеннями. Поряд зі старим світом народжується нова, не зовсім сформована культура. «Ринок», як соціально-економічна альтернатива старого світу, породив психологічний феномен, відомий як «ринкова орієнтація характеру». Характеристику останнього дав Е. Фромм у своєму аналізі типів соціального характеру. Характеризуючи ринкову орієнтацію, він наголошує на значенні в ній «особистісного ринку», який інтенсивно розвивається в нашій дійсності [16]. Суть особистісного ринку полягає в тому, наскільки добре людина вміє подати себе.

Отже, перехідний тип соціального характеру – це тип, який перебуває в стані вибору між ринковою орієнтацією і архетипами старого суспільства. Одночасне існування в сьогоденні багатьох пластів цінностей, жоден з яких не є чітко структурованою нормативною моделлю, ускладнює ситуацію вибору та прийняття соціальних норм, і загалом процес соціалізації.

Говорячи про такий перехідний стан, у якому формується новий соціальний тип особистості, К. Хорні відзначає два його показники: ригідність реагування; розрив між можливостями людини і їх реалізацією [17]. Ригідність реагування – це відсутність тієї гнучкості, яка дозволяє людям реагувати різними способами на різні ситуації. Розходження між потенційними можливостями людини, її обдаруваннями та її реальними життєвими досягненнями сприяє підтриманню перехідного потребо-мотиваційного стану як захисного механізму в умовах несприятливого для неї способу життя.

Такий перехідний стан потребує нової «техніки існування», сутність якої полягає в тому, що планування діяльності в соціальній сфері вимагає від особистості, по-перше, врахування швидких темпів змін соціальної реальності, а по-друге, високої особистісної толерантності до невизначеності [2]. Така «техніка існування» передбачає розгляд соціалізації особистості як її ресоціалізації, як процесу, в результаті якого формується вміння орієнтуватися у непередбачуваних ситуаціях. Зміна умов буття ставить перед особистістю низку проблем щодо освоєння нових інструментальних технік взаємодії з новою конкретно-історичною дійсністю.

Історичну зміну різних соціально-історичних типів особистості можна розглядати як результат соціалізації у філогенетичному плані. Мірою соціальності людини є ті конкретно-історичні риси особистості, які виникають у неї за певних соціально-історичних умов і виражають загальне, повторюване у колективній діяльності. Ця конкретно-історична міра соціальності людини, зумовлена конкретним моментом історії та пов'язаною із цим моментом структурою діяльності особистості, втілена у соціально-історичному типі особистості. Набуваючи властивостей, адекватних соціально-історичному типу особистості, який є логічним і загальним вираженням соціальності людини на певному відтинку історії, індивід стає зрілою особистістю. Отже, показником зрілості індивіда є формування його як соціального типу особистості. Соціалізація полягає не в тому, що народжена біологічна істота стає істотою соціальною, а в тому, що дитина, засвоюючи соціально-історичний досвід попередніх поколінь, стає людиною дорослою, тобто соціалізованою, сформованою як певний соціальний тип особистості.

Соціально-історичний тип особистості, що є узагальненим образом людини певного історичного часу, в якому втілилися результати соціалізації, що відобразила вимоги конкретного суспільства до особистості, може розглядатися як своєрідна модель соціалізованості особистості конкретного суспільства. У цьому сенсі можемо говорити, що поняття «соціалізованість» збігається з визначенням категорій «соціальний тип особистості», в якому втілено міру соціальності, якої набуває індивід у ході соціалізації. Ця міра соціальності потрібна людині, щоб адаптуватися до культури суспільства. Дослідження проблеми типології особистості в такому плані має практично-виховне

значення. Типові риси особистості, являючи конкретно-історичну міру її соціальності, виконують функцію норми і патології соціальності індивідів. Не можна не погодитися в цьому плані з тим, що приналежність людини до певного соціального типу, накладаючи певний відбиток на характер людини, водночас зобов'язує, змушує її в силу внутрішньої логіки групових інтересів і психології поводитися саме так, а не інакше. Функція виховання полягає в тому, щоб підготувати індивіда до виконання тієї ролі, яку йому доведеться грати в суспільстві. Виховання має сформувати характер індивіда так, щоб він наближався до соціального характеру, щоб його власні прагнення збіглися з вимогами його соціальної ролі. Таким чином, соціально-історичний тип особистості є не тільки результатом соціалізації, що розглядається у філогенетичному плані, але й також засобом соціалізації індивіда, що розглядається в онтогенезі. Тому правомірно стверджувати, що основне призначення соціалізації індивіда в онтогенетичному плані полягає у формуванні індивідів як соціальних типів особистостей. У моделі типу особистості ніби втілене замовлення суспільства на конкретні соціальні якості в реальній людині, що становлять конкретну міру її соціалізованості. Ця міра здійснюється з різним ступенем повноти, але кожне суспільство прагне до найповнішого втілення в кожному індивідові рис соціально-історичного типу особистості.

Висновок. Соціальний тип особистості – це характеристика особистості з боку соціально значимих її компонентів, тобто таких якостей, які є спільними для більшості людей певної соціальної спільноти (усереднений характер певного суспільного ладу) і зумовлені обов'язковими вимогами до неї зі сторони конкретної соціально-економічної системи.

Соціальний тип особистості виконує функцію «зразка», «норми» поведінки, а також матриці, на основі якої формуються індивідуальні риси особистості певної соціально-історичної епохи.

Модель соціального типу особистості виступає засобом визначення рівня соціалізованості людини, а також критерієм дорослості.

Соціальний тип особистості – історичне явище, що виникає та змінюється у процесі динамічної адаптації людських потреб до певного способу життєдіяльності.

В умовах трансформації суспільства, коли одночасно співіснують нове і старе, формується новий соціальний тип особистості, для якого характерним є, з одного боку, підсвідоме засвоєння архетипів старого суспільства, що вже відмирає, а з іншого – нових цінностей, інтересів, що зумовлені новим життєвим простором.

Одночасне існування багатьох цінностей, жодна з яких не є чітко структурованою нормативною моделлю, утруднює ситуацію сприйняття соціальних норм, ускладнюючи процес соціалізації. Такі умови вимагають нової «техніки існування», сутність якої полягає в тому, що планування діяльності в соціальній сфері вимагає від особистості, по-перше врахування швидких темпів змін соціальної реальності, а по-друге, високої особистої толерантності до невизначеності. Така «техніка існування» передбачає розгляд формування особистості як її ресоціалізації, як процесу, в результаті якого формується уміння орієнтуватися у непередбачуваних ситуаціях.

Закономірності формування соціального типу особистості необхідно враховувати в усіх ланках процесу цілеспрямованого виховання.

Список використаної літератури

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть: моногр. / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – К. : УДЦССМ, 2001. – Кн. 1. – 344 с.
2. Анциферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техника» её бытия / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1993. – № 2. – С. 3–17.

3. Братусь Б. С. Психология. Нравственность. Культура / Б. С. Братусь. – Москва : Изд-во МГУ, 1994. – 145 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова. – Київ : Академія, 2001. – 616 с.
5. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. – Київ : Основи, 1999. – 704 с.
6. Корнєв М. Н. Соціальна психологія / М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко. – Київ : Наукова думка, 1995. – 304 с.
7. Левитов Н. Д. Психологія характеру / Н. Д. Левитов. – Москва : Просвещение, 1969. – 424 с.
8. Лукашевич Н. П. Соціологія виховання / Н. П. Лукашевич. – Київ : МАУП, 1996. – 180 с.
9. Лукашевич Н. П. Соціологія освіти / Н. П. Лукашевич, В. Т. Солодков. – Київ : МАУП, 1997. – 192 с.
10. Москаленко В. В. Соціалізація особистості / В. В. Москаленко. – Київ : Вища школа, 1986. – 198 с.
11. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – Москва, 1996. – 672 с.
12. Социальная психология личности в вопросах и ответах / под ред. В. А. Лабунской. – Москва : Гардерики, 1999. – 397 с.
13. Соціальна робота : навч. посіб. / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – Київ : ДЦССМ, 2002. – Кн. 2. – 372 с.
14. Соціологія / за ред. В. Г. Городяненка. – Київ : Академія, 2002. – 544 с.
15. Соціологія : короткий соціологічний словник / під заг. ред. В. І. Воловича. – Київ : Український Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
16. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – Москва : Прогресс, 1990. – 328 с.
17. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни; под ред. Г. В. Бурменской. – Москва : Прогресс, 1993. – 480 с.
18. Черниш Н. Соціологія / Н. Черниш. – Львів : Кальварія, 2003. – 544 с.
19. Эриксон Э. Г. Идентичность, юность и кризис / Э. Г. Эриксон. – Москва, 1996. – 352 с.
20. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – Москва, 1995. – 236 с.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2015 р.

T. Z. Harasymiv

CURRENT UNDERSTANDING OF THE SOCIAL PERSONALITY TYPE

The article deals with socio-historical nature of personality, its formation and development through individualization and actualization of social relations, it shows ways of socialization in a historical as well as contemporary context, highlights the basic issues of personality formation as interpreted by representatives of sociological schools and directions given consideration to the philosophical tradition of studying a man.

Social personality type is a characteristic of the individual on the part of its socially important components, i.e. those qualities that are common to most people of a particular social community (typical nature of a particular social system) and are caused by mandatory requirements on the part of a particular socio-economic system.

Social personality type is a «model», «norm» of behavior as well as the matrix, which serves as the basis for the formation of individual personality traits of a particular socio-historical era.

The model of social personality type is a means to determine the level of the person's socialization and the criterion of adulthood.

Social personality type is a historical phenomenon that emerges and changes in the process of dynamic adaptation of human needs to a certain way of life.

Under the conditions of transformation of society, when the new and the old simultaneously coexist, a new social type of personality is formed, which is characterized, on the one hand, by unconscious assimilation of archetypes of the old society that is already dying, and on the other hand by the new values, interests, brought about by the new life space.

The simultaneous existence of many values, none of which are clearly structured regulatory model complicates the perception of social norms, making the process of socialization more difficult. These conditions require new «technique of existence», which means that planning activities in the social sphere requires from a person, firstly taking account of rapid changes in social reality, and secondly, high personal tolerance of uncertainty. This «technique of existence» involves consideration of personality formation as its re-socialization, as a process which results in the formation of the ability to navigate unpredictable situations.

The regularity of social personality type formation must be considered at all levels of the focused education process.

Key words: *human, personality, individuality, socio-natural determinants of personality formation, civilized paradigm.*

УДК 34:339.543(045)

М. Дела

ТАМОЖЕННОЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО В ПОЛЬШЕ

Есть немного факторов, которые оказывают столь же положительное влияние на взаимные отношения между странами, как билатеральная торговля. Двусторонние преимущества экспорта и импорта товаров смягчают спорные вопросы и стимулируют народы к укреплению сотрудничества, отдаляя политические и военные конфликты. Международная торговля, однако, обусловлена многочисленными таможенными правилами, незнание которых может серьезно усложнить взаимное сотрудничество. В такой ситуации помощь оказывают специализированные субъекты - таможенные агентства, которые помогают импортерам и экспортерам осуществлять необходимые действия для таможенного органа. Автор подробно раскрывает таможенные правила Европейского Сообщества, а также правила польского таможенного законодательства, касающиеся представительства по таможенным вопросам. Он анализирует различные типы такого представительства, способ предоставления доверенности, последствия ее предоставления на уровне публичного и частного права. Кроме того, характеризует профессию таможенного агента, его квалификации, полномочия, обязанности и ответственность. Указывает при этом на риск, который несет доверитель в случае ошибок, совершенных представителем.

Ключевые слова: *таможенное представительство, таможенный агент, таможенное агентство.*

Постановка проблемы. Деятельность субъектов, занимающихся импортом и экспортом, связана с необходимостью ориентации в таможенных правилах и процедурах. Это, в свою очередь, требует наличия специальных знаний и частых контактов с таможенной администрацией. Помощь в данном случае оказывают таможенные агенты и таможенные агентства - субъекты, профессионально занимающиеся представлением интересов предпринимателей в таможенных органах. Благодаря их действиям импортеры и экспортеры получают профессиональную поддержку, облегчающую им осуществление эффективной деятельности, что в свою

очередь приводит к увеличению объема торгов в международной торговле. Однако создание представительства по таможенным вопросам может быть связано для представляемого субъекта с серьезным риском. Доверителю могут причинить серьезный вред неправильные действия или бездействие представителя.

Цель исследования. Целью этой статьи является ознакомление с институтом таможенных представительских учреждений в Польше посредством характеристики различных типов представительств, способов правового закрепления представителя, его полномочий, обязанностей и ответственности.

Особенно статья должна привлечь внимание читателя на риски, сопряженные для доверителя с назначением представителя. Для достижения этих целей проведен анализ действующего законодательства Европейского Сообщества и Польши.

Методология. Анализ, главным образом, основан на грамматической интерпретации положений Таможенного Кодекса Европейского Сообщества и польского таможенного законодательства, а также польского гражданского права. Литература была использована только в качестве дополнения этой интерпретации.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы представительства по таможенным вопросам рассмотрены в работах польских авторов - К. Lasiński-Sulecki, W. Morawski. Эффекты гражданской ответственности рассмотрены в работах авторитета польского гражданского права - Z. Radwański и A. Olejniczak. Международные отношения, в свою очередь, в работе известных ученых - R. Kuźniar и E. Halizak. Стоит заметить, что в польской доктрине в области таможенного права не слишком много публикаций, касающихся проблематики таможенного представительства, в том числе в разрезе комплексного подхода.

Изложение основного материала. Экономический фактор наряду с милитарным является наиболее важным фактором, конституирующим международные отношения [1, с. 196]. Взаимовыгодное хозяйственное сотрудничество позволяет поддерживать добрососедские отношения между государствами и способствует мирному сосуществованию народов. Без взаимного торгового обмена замирает сотрудничество между государствами. Трансграничная торговля является также шансом для развития предприятий с обеих сторон таможенной границы. События последних лет значительно ухудшили взаимные экономические отношения Восточной и Западной Европы. Это темная страница в новейшей истории международных экономических отношений. Вместо увеличения объемов двусторонней торговли были введены двусторонние экономические санкции. История, однако, показывает, что никакие санкции не длятся вечно. Рано или поздно приходит время возрождения взаимных торговых отношений.

Международная торговля, как правило, включает таможенные пошлины, которые считаются основным средством внешней экономической политики [1, с. 193]. Таможенная пошлина является государственным платежом, обладающим характеристиками, аналогичными налогу, подлежащая к уплате, как правило, за допуск товаров в торговый оборот после пересечения границы. Она выполняет не только защитные функции, но также и фискальные. Поэтому ее изъятие находится в компетенции государственной власти. Из-за сложной системы сбора таможенных пошлин она регулируется рядом положений, которые не облегчают заграничным торговым партнерам взаимное сотрудничество. Возникает необходимость поручения представления интересов по таможенным вопросам профессионально действующим агентам.

Вопросы, связанные с институтом таможенного представительства, были урегулированы в Распоряжении Совета (ЕЕС) № 2913/92 от 12 октября 1992 года, учреждающего Таможенный Кодекс Европейского Сообщества (далее сокращенно – «ТКЕС») [2] и в польском законе от 19 марта 2004 года - Таможенного право (далее

сокращенно – «там. право») [3].

В соответствии со статьей 5 абз. 1 ТКЕС при соблюдении предпосылок, установленных статьей 64 абз. 2 ТКЕС, любое лицо, может назначить своего представителя, который будет представлять его перед таможенными органами и осуществлять все действия и формальности, предусмотренные правилами таможенного права. Использование представителя может значительно облегчить контакты с таможенными органами, что особенно важно для тех субъектов, которые осуществляют хозяйственную деятельность, связанную с международной торговлей. Они могут поручить решение таможенных формальностей другим субъектам, в частности профессионалам, специализирующимся на контактах с таможенной администрацией.

Следует с самого начала отметить, что отношения представительства могут быть установлены только между двумя различными лицами. Поэтому если в рамках организационной структуры экономического субъекта будет создан отдел, специализирующийся на таможенных вопросах (например, обслуживание таможенного оформления), его нельзя рассматривать в качестве представителя в понимании ст. 5 абз. 1 ТКЕС [6, с. 97].

Таможенные правила Европейского Сообщества различают прямое и косвенное представительство (ст. 5 абз. 2 ТКЕС). Прямое представительство заключается в том, что агент действует от имени и за счет представляемого лица (своего принципала). Его действия создают эффект для представляемого субъекта. Это классический тип представительства, вытекающий из заявления о намерениях, который в польском гражданском праве регулируется ст. 98-108 Закона от 23 апреля 1964 года - Гражданский кодекс (далее сокращенно – «ГК»). Кажется, что правила таможенного законодательства, касающиеся представительства, следует рассматривать *lex specialis* по отношению к общим правилам о представительстве, содержащимся в гражданском праве.

В свою очередь косвенный представитель действует от своего имени, но по поручению и за счет лица, которое он представляет (т.н. «косвенный заместитель»). Его действия имеют эффект как для самого представителя, так и для представляемого [5, с. 320].

Здесь необходимо обратить внимание на далеко идущие последствия такого подразделения. В соответствии со ст. 201 абз. 3 ТКЕС должником является декларант. Под декларантом понимается лицо, которое подает таможенную декларацию от своего имени, или лицо, от имени которого подается таможенная декларация (ст. 4 п. 18 ТКЕС). Косвенный представитель всегда действует от своего имени, соответственно является декларантом, а следовательно, становится должником. Это не означает, однако, что должником перестает быть представляемое лицо [6, с. 316]. Правила ст. 201 абз. 3 ТКЕС четко гласит, что в случае косвенного представительства должником является также лицо, за чей счет таможенная декларация была подана. Косвенный представитель и лицо, которое он представляет, несут солидарную ответственность за таможенный долг (ст. 213 ТКЕС).

Поскольку прямой представитель не действует от своего имени, следовательно, в свете положений таможенного законодательства не является декларантом. В данном случае в соответствии со ст. 4 п. 18 ТКЕС декларантом (и, следовательно, должником) является лицо, от имени которого таможенная декларация была подана. В связи с этим прямой представитель не несет ответственности перед таможенным органом за таможенный долг, даже если этот долг является результатом неправильных действий этого представителя. Тем не менее, он может нести ответственность перед своим принципалом.

Несоблюдение определенных обязательств, вытекающих из таможенного законодательства, может привести к публично-правовой ответственности как для представляемого, так и для его представителя. Это связано с тем, что действия, выполняемые представителем в рамках доверенности, влекут за собой прямые последствия для представляемого лица (ст. 76 там. право). Таким образом, представляемое лицо может нести ответственность за последствия ошибок своего представителя. Тем не менее, несмотря на то, что таможенное право является отраслью публичного права, между представляемым (принципалом) и представителем устанавливаются гражданско-правовые отношения. Поэтому последствия установления представителя следует рассматривать не только в плоскости публичного права, но и частного права.

Представитель несет гражданско-правовую ответственность перед своим принципалом за невыполнение или ненадлежащее выполнение заказанных у него услуг. Общие принципы договорной ответственности (лат. *ex contractu*) регулирует ст. 471 и следующие ГК [7]. Предпосылками для компенсационной ответственности являются: возникновение определенного негативно оцениваемого события, причинение ущерба и причинно-следственная связь между событием и ущербом [8, с. 317]. Польское законодательство не требует от таможенного агента приобретения страхового полиса страхования гражданской ответственности (ГО).

В Европейском Сообществе регуляция представительства по таможенным вопросам является весьма лаконичной и не содержит детальных требований к лицу представителя. В соответствии со ст. 5 абз. 3 ТКЕС представителем может быть лицо, которое имеет адрес на территории Европейского Сообщества. Это не применяется к лицам, подающим декларации для процедуры транзита или временного ввоза и заявляющих товары изредка, при условии, что таможенные органы посчитают это аргументированным (в случаях, указанных в ст. 64 абз. 2 букв. б ТКЕС; см. также ст. 64 абз. 3 ТКЕС). Термин «лицо» следует понимать широко. Определение дается в ст. 4 п. 1 ТКЕС, который гласит, что им является физическое лицо, юридическое лицо, а также объединение лиц без образования юридического лица, которые, однако, могут выступать в качестве лица в юридическом смысле, если это предусмотрено действующими нормами права. Польское законодательство также приняло широкое понятие представителя, ссылаясь на определение, содержащееся в ст. 4 п. 1 ТКЕС. Кроме того, в ст. 75 там. права размещен примерный расчет, из которого следует, что представителем может быть таможенное агентство, экспедитор или перевозчик. Эта экземплификация является примером и представляет собой открытый каталог.

Положения ст. 5 абз. 2 ТКЕС также предусматривают, что каждое государство-член Европейского Союза может сохранить за собой право, чтобы на его территории таможенное декларирование осуществлялось прямым или косвенным представителем, таким образом, чтобы этим представителем был таможенный агент, выполняющий свою профессиональную деятельность на территории данного государства-члена Европейского Союза. Польский законодатель воспользовался данным правом и ввел некоторые субъективные ограничения в осуществлении функции прямого представительства. В соответствии со ст. 78 абз. 1 там. права таможенную декларацию в качестве прямого представителя заинтересованного лица может подать только лицо, указанное в ст. 4 п. 1 ТКЕС, являющееся таможенным агентом или, если от его имени действия перед таможенным органом осуществляет уполномоченный работник, входящий в список таможенных агентов. Это требование не применяется, если таможенное декларирование касается товаров, не имеющих торгового (коммерческого) характера, и производится от имени заинтересованного лица его работником, а также, если оно производится в рамках почтовых перевозок (ст. 78 абз. 2 там. право).

На представителя возлагается ряд обязанностей. Таможенный орган должен обладать информацией, кто является владельцем товара, кто является декларантом и кто несет ответственность за таможенный долг. Поэтому представитель обязан уведомить таможенный орган о том, что действует за счет другого лица, и также должен указать, является ли он прямым или косвенным представителем. А также должен иметь доверенность на право представлять интересы своего принципала (ст. 5 абз. 4 ТКЕС).

В соответствии со ст. 5 абз. 4 ТКЕС представитель, который не заявит, что действует от имени и за счет другого лица, будет рассматриваться как лицо, действующее от собственного имени и за свой счет. То же самое относится к лицу, которое заявляет, что действует от имени и за счет другого лица, но не имеет доверенности для представительства интересов. Это может также относиться к случаям, когда срок доверенности истек или она была отменена. Правила, однако, не регулируют ситуацию, в которой представитель осуществит от чужого имени правовые действия, превышающие пределы предоставляемых ему полномочий. В такой ситуации в польском законодательстве могли найти применение положения ст. 103 § 1 ГК, относящиеся к так называемому мнимому представителю (лат. *falsus procurator*) [5, с. 328-329]. Не вполне целесообразно рассматривать действия, выполненные с превышением полномочий, также как и действия, выполняемые без наличия полномочий. Гораздо более целесообразно было бы квалифицировать такое деяние, как так называемое хромающее деяние (лат. *negotium claudicans*), которое для своей действительности должно быть подтверждено *ex post* принципалом.

В соответствии со ст. 5 абз. 5 ТКЕС таможенные органы имеют право требовать от любого лица, свидетельствующего, что оно действует от имени или за счет другого лица, предоставления доказательства, подтверждающие его право действовать в качестве представителя. Доказательством этого может быть в первую очередь доверенность в письменной форме. Это не означает, однако, что представитель обязан прикладывать доверенность к каждой таможенной декларации. В настоящее время существует обязательство о регистрации предприятий в Подсистеме Справочных Данных (далее сокращенно – «ПСД»). В ее ресурсах хранится различная информация, включая данные представителей (например, таможенных агентств), которые могут от имени предпринимателя осуществлять таможенное декларирование. К каждой доверенности необходимо приложить доказательство уплаты государственной пошлины (в настоящее время в размере 17 польских злотых). Эта оплата зачисляется на банковский счет городской администрации по месту предоставления доверенности. В ПСД фиксируются только постоянные доверенности и доверенности, выданные на определенный период, в то время как одноразовые доверенности (для произведения одного действия) не регистрируются в ПСД. В связи с этим, если доверенность на представительство интересов была представлена в ПСД, не требуется прилагать доверенность к таможенной декларации. В случае одноразовой доверенности к таможенной декларации следует приложить ее с оригиналом вместе с доказательством уплаты государственной пошлины.

В содержании доверенности должен быть четко указан субъект, предоставляющий доверенность, уполномоченное лицо и сфера его действий (в том числе тип представительства). Доверенность должна быть подписана принципалом или лицом (или лицами), уполномоченными представлять его интересы (например, члены органа управления).

Следует отметить, что представитель в свою очередь также может предоставить доверенность на выполнение определенных действий, но исключительно с согласия своего принципала (ст. 77 там. право). Это приводит к так называемой субституции

доверенности. В такой ситуации имущественную ответственность перед таможенным органом по уплате суммы таможенного долга или других сборов, которые возникли, например, в результате неправильного или несвоевременного выполнения или невыполнения действий, регламентируемых таможенным правом, могут солидарно нести все назначенные представители (включая полномочного представителя-субститута).

Разъяснения также требует понятие солидарной ответственности. В соответствии со ст. 366 § 1 ГК, солидарная ответственность означает, что кредитор (в данном случае таможенный орган) может потребовать оплаты в полном объеме или части таможенного долга или от всех солидарных должников совместно, или от нескольких из них, или от каждого из них в отдельности. Оплата долга, произведенная любым из солидарных должников, освобождает от этой обязанности остальных должников.

Представителями по таможенным вопросам, как правило, являются таможенные агенты. Для них польский законодатель сформулировал конкретные требования. В соответствии со ст. 79 там. права таможенным агентом является исключительно лицо, внесенное в список таможенных агентов. В соответствии со ст. 80 абз. 1 там. права в список вносится физическое лицо, который имеет полную дееспособность для совершения правовых действий, имеет квалификацию или опыт работы в области таможенного обслуживания хозяйственных субъектов, не было осуждено за преступление против подлинности документов, имущества, хозяйственных операций, денежного оборота и оборота ценных бумаг или налоговые преступления. Внесение в список таможенных агентов осуществляется по просьбе заинтересованного лица.

В соответствии со ст. 80 абз. 2 п. 1-3 там. права условие наличия квалификации или опыта в области таможенного обслуживания хозяйственных субъектов считается выполненным, если заявитель имеет диплом о получении высшего образования в области экономических, юридических или технических наук, если программа обучения включала знания и умения в сфере административного, финансового и в особенности таможенного права. Равнозначно трактуется свидетельство о переквалификации в данной области. Условие наличия квалификации также отвечает заявитель, который имеет не менее чем трехлетний опыт работы в таможенной сфере или когда он имеет решение о признании квалификаций, необходимых для осуществления деятельности в качестве таможенного агента, выданное в соответствии с положениями Закона от 18 марта 2008 года о признании профессиональной квалификации, приобретенной в государствах-членах Европейского Союза [9].

В соответствии со ст. 80 абз. 3 там. права под опытом в таможенной сфере следует понимать период профессионального выполнения перед таможенными органами действий, оговоренных положениями таможенного права или период специализированного обучения в колледжах (учреждениях среднего специального образования), который можно рассматривать в качестве подготовительного для выполнения данных действий, в случае, если это обучение было завершено не ранее, чем за пять лет до подачи заявления о внесении в список таможенных агентов.

В соответствии со старым законом, требования, которым должен был соответствовать кандидат на должность таможенного агента, были гораздо более суровыми. В большинстве случаев, условием, позволяющим вступить в должность таможенного агента, была сдача экзамена перед экзаменационной комиссией, назначенной соответствующим министром, ответственным за публичные финансы. Закон от 9 мая 2014 г. об облегчении доступа для выполнения определенных регулируемых профессий [10] отступает от этого требования, что означает, что в настоящее время в список таможенных агентов вносятся лица, являющиеся обладателями диплома, но не всегда обладающие достаточными знаниями.

В соответствии со ст. 80 абз. 4 там. права деятельность таможенного агента может быть приостановлена в связи с начатым в отношении него уголовным производством в связи с преступлениями, перечисленными в ст. 80 абз. 1 п. 3 там. права. Таможенный агент должен уведомить орган, ведущий список таможенных агентов о потере полной дееспособности для осуществления правовых действий или о том факте, что он был осужден за вышеуказанные преступления, в течение 30 дней с даты возникновения данного обстоятельства (ст. 80 абз. 5 там. права). Из списка таможенных агентов удаляется также лицо в том случае, если оно перестает отвечать одному из условий, указанных в ст. 80 абз. 1 там. права, и в случае смерти агента (ст. 80 абз. 6 там. право)

Для субъектов, заинтересованных в предоставлении доверенности таможенному агенту, важной является информация, что в соответствии со ст. 80 абз. 7 там. права соответствующий министр, ответственный за публичные финансы, обязан опубликовать список таможенных агентов в Официальном Бюллетене Министра Финансов [11]. Поэтому стоит до установления представителя убедиться, действительно ли лицо, представляющееся в качестве таможенного агента, фигурирует в этом списке. В конце 2014 года список таможенных агентов в Польше насчитывал 10948 человек. В связи с облегчение доступа к профессии следует ожидать, что в ближайшие годы будет наблюдаться рост числа таможенных агентов и, возможно, даже снижение цен на услуги, предоставляемые таможенными агентствами.

В завершении следует упомянуть, что статья 5 абз. 1 ТКЕС вносит некоторые оговорки в отношении случаев обжалования во второй инстанции и жалоб, подаваемых в административный суд (см. ст. 243 абз. 2 букв. б ТКЕС). Доверенность перед польскими административными судами регулируется положениями ст. 34-44 Закона от 30 августа 2002 года - Закон об административном судопроизводстве (далее сокращенно – «ЗАСП») [12]. Она наделяет полномочиями для представления интересов адвоката, юридического советника, налогового советника, работника предпринимателя, являющегося заявителем жалобы, а также членов его семьи, но не таможенного агента (за исключением, если он является сотрудником своего принципала, см. ст. 35 § 2 ЗАСП).

Выводы. Вверение представления интересов представителю сопряжено с некоторым риском. Следует понимать, что представляемый субъект может понести ущерб не только от действий, предпринятых представителем, но также и ущерб и от его бездействия. Поэтому выбору представителя должен предшествовать тщательный анализ его компетенции и опыта. Следует также попытаться получить рекомендации о представителе от предпринимателей, которые уже воспользовались его услугами. Похоже, лучшим решением является вверение представления своих интересов профессионально действующему, авторитетному таможенному агентству.

Список использованной литературы

1. Halizak E. Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika / E. Halizak, R. Kuźniar. - Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 636 p.
2. Распоряжение Совета (ЕЭС) № 2913/92 от 12 октября 1992 года, учреждающего Таможенный Кодекс Европейского Сообщества // Закон. бюллет. L 302 от 19.10.1992, стр. 1. - статей 253.
3. Ustawa z dnia 19 marca 2004 r. - Prawo celne // Dziennik Ustaw. – 2004. - № 68. - poz. 622 z późn. zm.
4. Morawski W. Wspólnotowy kodeks celny. Komentarz / W. Morawski et al. - Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2007. - 1160 p.
5. Radwański Z. Prawo cywilne – część ogólna / Z. Radwański. - Warszawa : Wydawnictwo C.H. Beck, 2007. - p. 372.
6. Prawo celne : międzynarodowe, wspólnotowe, polskie / K. Lasiński-Sulecki; M. M.

Kałuński, et al. - Wyd. 2 zaktualizowane i rozszerz. - Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2009. - p. 378.

7. Kodeks cywilny : Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. // Dziennik Ustaw. - 1964. - № 16. - poz. 93 z późn. zm.

8. Radwański Z., Olejniczak A., Zobowiązania – część ogólna / Z. Radwański, A. Olejniczak. Wyd. 8. rozsz. i zaktualizowane. - Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2008. - p. 396.

9. Ustawa z dnia 18 marca 2008 r. o zasadach uznawania kwalifikacji zawodowych nabytych w państwach członkowskich Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw.- 2008. – 63. - poz. 394 z późn. zm.

10. Ustawa z dnia 9 maja 2014 r. o ułatwieniu dostępu do wykonywania niektórych zawodów regulowanych. - Dziennik Ustaw. - 2014.- poz. 768)

11. Załącznik do obwieszczenia Ministra Finansów z dnia 3 lutego 2015 r. w sprawie ogłoszenia listy agentów celnych // Dziennik Urzędowy Ministra Finansów. – 2015. - 5 lutego. - poz. 8)

12. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. - Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (tekst jednolity // Dziennik Ustaw. – 2012. - 270 z późn. zm.

Статья поступила в редакцию 20.05.2015 р.

M. Dela

REPRESENTATION IN CUSTOMS MATTERS IN POLAND

There are very few factors, which as positively affect relations between countries as bilateral trade. Mutual benefits arising out of export and import of goods, mitigate disputes and encourage nations to strengthen cooperation at the same time averting from political and military conflicts. International trade is, however, subject to many customs regulations, which if not acquainted with, may effectively hinder mutual cooperation. In such situation, of assistance are specialized entities, i.e. customs agencies which relieve importers and exporters from carrying out activities before customs authorities. The author in detail discusses the provisions of Community and Polish customs legislation concerning representation in customs matters. Moreover, the author analyzes different types of representation, mode of granting power of attorney, as well as effects of granting power of attorney at public and private law level. In addition, the author describes the profession of customs agent, agent's qualification, powers, duties and responsibilities. The risk borne by the principal in the event of errors made by the representative is also described.

Keywords: customs representation, customs agent, customs agency

УДК 342.721(477)(045)

М. О. Любченко

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ НА В'ЇЗД В УКРАЇНУ

У статті проведено дослідження проблеми конституційно-правового регулювання права на в'їзд в Україну та обґрунтовуються пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: право громадянина України на в'їзд в країну, свобода пересування, конституційно-правове регулювання, громадянин України, національне законодавство, міжнародні акти.

Постановка проблеми. Право особи на в'їзд в країну, громадянином якої вона є, належить до основоположних і невід'ємних прав людини. Воно є важливим елементом свободи, самовизначення особи, умовою професійного і духовного розвитку людини, її

достойного життя. Тому його належне закріплення в актах національного законодавства України, насамперед в джерелах конституційного права, було важливим завданням нашої держави після проголошення нею незалежності, яке було значною мірою вирішено шляхом прийняття відповідних законодавчих актів.

Водночас національне законодавство з питань свободи пересування формувалося значною мірою стихійно, в умовах відсутності науково-обґрунтованої концепції міграційної політики і є недосконалим. Це стосується і конституційно-правового регулювання права громадянина України на в'їзд в Україну. Його вдосконалення потребує належного наукового забезпечення. Видається важливим проаналізувати історію закріплення зазначеного права в національному законодавстві та міжнародному праві, відповідність норм законодавчих актів України з цього питання положенням міжнародно-правових актів з прав людини, розглянути документи, що підтверджують право громадянина України на в'їзд в Україну, а також дослідити питання щодо можливості обмеження цього права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалізує необхідність наукової проробки конституційно-правового регулювання права громадянина України на в'їзд в Україну відносно незначна кількість наукових робіт, присвячених цій проблемі. У вітчизняній конституційно-правовій літературі їй приділялася увага у дослідженнях Ю. М. Тодики, С. Б. Чеховича, О. Ф. Динька. Однак у наукових дослідженнях вказаних та деяких інших науковців досліджувалися лише окремі аспекти цієї проблеми. Крім того, їх було здійснено до внесення численних змін до Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», що зумовлює необхідність перегляду оприлюднених наукових позицій на оновленій національній законодавчій основі.

Основною метою цієї статті є здійснення аналізу конституційно-правового регулювання права громадянина України на в'їзд в Україну та обґрунтування пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Хоча законодавче забезпечення цього права – предмет внутрішньої юрисдикції держав, вони, як слушно відзначалося в науковій літературі, мають узгоджувати національне законодавство із загально визнаними принципами і нормами міжнародного права [1, с. 3].

Першим міжнародним актом, що проголосив право кожної людини на повернення в свою країну, стала Загальна декларація прав від 10 грудня 1948 року.

Варто зазначити, що проект статті 13 цієї Декларації не передбачав права кожної людини повертатися в свою країну. Зокрема, на розгляд Третього комітету Генеральної Асамблеї ООН (вересень-грудень 1948 року) був запропонований такий текст, підготовлений Редакційним комітетом:

«1. Кожна людина має право свободи пересування і обрання собі місця проживання в межах кордонів кожної держави.

2. Кожна людина має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну».

Однак у результаті обговорення наведеного тексту було вирішено доповнити пункт 2 словами «і повертатися в свою країну».

Текст, вироблений Третім комітетом, був прийнятий Генеральною Асамблеєю і став статтею 13 Загальної декларації прав людини [2, с. 6-13].

Надалі це право з деякими редакційними відмінностями знайшло своє закріплення в універсальних та регіональних міжнародно-правових актах з прав людини.

Так, відповідно до частини четвертої статті 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну.

У частині другій статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року передбачено, що нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є.

Не важко помітити, що між наведеними положеннями мають місце певні відмінності. У Пакті йдеться про в'їзд у власну країну, тоді як у Протоколі передбачено право в'їзду особи в країну її громадянства.

Це питання має не лише теоретичне, а й практичне значення. Воно обговорювалося в Комісії з прав людини під час підготовки редакції статті 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Перші проекти зазначеної статті стосувалися лише права особи на в'їзд у країну, громадянином якої вона є. Така редакція була незадовільною для країн, що надавали право на в'їзд особам, які не були їх громадянами, але мали постійне місце проживання в цих країнах. Компромісу було досягнуто на основі пункту 2 статті 13 Загальної декларації прав людини шляхом заміни словосполучення «країна, громадянином якої вона є» на «у свою власну країну» [3, с. 4].

Варто зауважити, що, на відміну від Загальної декларації з прав людини, у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Протоколі № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод йдеться не про повернення в країну, а про в'їзд у неї. Так редакція є більш слушною, оскільки враховує становище осіб, які народилися за кордоном і ніколи не були в країні свого громадянства.

Стосовно різного рішення у міжнародно-правових актах одних і тих самих проблем в сфері свободи пересування, професор В. Буткевич слушно відзначив, що це дає можливість державам керуватися положеннями менш збитковими для себе, а не для людини [4, с. 14].

Право на повернення в свою країну згадується і в інших міжнародно-правових актах. Так, відповідно до статті 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року держави-учасниці зобов'язані заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження щодо здійснення права залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну.

Згідно із статтею 10 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну.

Оскільки Україна приєдналася до згаданих міжнародно-правових документів, вони стали частиною її національного законодавства.

Водночас право громадянина України на в'їзд в Україну було належним чином законодавче врегульовано лише після проголошення нею незалежності. У законодавстві СРСР зазначене право певним чином обмежувалося. Деякі науковці навіть вважають, що хоча формально в СРСР і проголошувалося право на в'їзд чи виїзд, але, насправді, реалізувати його майже ніхто з громадян не міг [5, с. 209].

Зокрема, згідно з пунктом 2 Положення про в'їзд в Союз Радянських Соціалістичних Республік і про виїзд із Союзу Радянських Соціалістичних Республік, затвердженого постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 19 червня 1959 року № 660 громадянам СРСР, які не мали радянських закордонних паспортів чи посвідчень на виїзд за кордон, в'їзд в Радянський Союз дозволявся лише за наявності в'їзних віз.

За частиною 2 пункту 1 Положення про в'їзд в Союз Радянських Соціалістичних Республік і про виїзд із Союзу Радянських Соціалістичних Республік, затвердженого постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 22 вересня 1970 року № 801, громадянам СРСР, які постійно проживали за кордоном і мали дійсні радянські загальногромадянські паспорта, в'їзд в Союз РСР дозволявся за наявності в паспортах відмітки про зняття з обліку у зв'язку із виїздом в Радянський Союз, зробленої радянськими посольствами, місіями та консульствами.

Хоча Радянський Союз у 1973 році ратифікував Міжнародний пакт про громадянські

права, Постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 28 серпня 1986 року № 1064 до вказаного Положення було внесено зміну, згідно з якою допускалося обмеження права громадянина СРСР на в'їзд в СРСР. За цією зміною в'їзд в СРСР радянського громадянина, який постійно проживає за кордоном, може бути тимчасом не дозволений лише у виняткових випадках, коли це необхідно для забезпечення державної безпеки, охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, захисту прав і законних інтересів радянських громадян та інших осіб.

У статті 1 Закону СРСР «Про порядок виїзду із Союзу Радянських Соціалістичних Республік і в'їзду в Союз Радянських Соціалістичних Республік» від 20 травня 1989 року було закріплено право громадян СРСР в'їжджати в Союз РСР і передбачено, що громадянина СРСР не може бути безпідставно позбавлено права на в'їзд в Союз РСР.

Таким чином, зазначений Закон допускав можливість обмеження за певних обставин цього права. Проте набрання цим Законом чинності передбачалося лише з 1 січня 1993 року.

У Конституції Української РСР від 20 квітня 1978 року право українських громадян на в'їзд в Україну не передбачалося. Не було закріплено це право в ній і після проголошення незалежності України протягом всього періоду чинності даної Конституції, хоча зміни до неї неодноразово вносилися зміни, у тому числі й до глави 6 «Основні права, свободи і обов'язки громадян України».

Спроби належно врегулювати право громадянина України на в'їзд в Україну здійснювалися відразу після проголошення нею незалежності. Зокрема, Комісією Верховної Ради України у закордонних справах був підготовлений і внесений на розгляд парламенту проект Постанови Верховної Ради України про виїзд громадян України за кордон та їх в'їзд в Україну. Президія Верховної Ради України прийняла Постанову «Про проект Постанови Верховної Ради України про виїзд громадян України за кордон та їх в'їзд в Україну» від 11 грудня 1992 року № 2830-ХІІ, в якій йшлося про внесення зазначеного проекту на розгляд Верховної Ради України. Однак його так і не було прийнято.

Вперше на законодавчому рівні право на в'їзд громадянина України в Україну було закріплено у Законі України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року. Відповідно до частини першої статті 1 цього Закону громадянин України має право в'їхати в Україну. Із наведеного положення вбачається, що законодавець слушно вжив термін «в'їзд», а не «повернення», поширивши тим самим це право й на громадян України, які народилися за кордоном і ніколи раніше не були в Україні.

На конституційному рівні зазначене право було закріплено 28 червня 1996 року. Відповідно до частини другої статті 33 Конституції України громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. Отже, в конституційному положенні, на відміну від Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», вжито термін «повернення», що, на наш погляд, є не досить вдалим рішенням, оскільки ставить під сумнів поширення цього конституційного права на осіб, які народилися за кордоном і ніколи раніше не були в Україні.

Варто відзначити, що у спеціальному документі «Дослідження щодо дискримінації, що стосується права кожної людини залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися в свою країну», підготовленому Підкомісією з попередження дискримінації та захисту меншин Комісії з прав людини ООН, зазначається, що право на в'їзд у свою країну передбачає не лише повернення в свою країну, а й в'їзд у неї вперше [6, с. 70].

У зв'язку з викладеним важко погодитися з думкою деяких науковців про те, що термін «повернення» стосовно зазначеного права є більш містким та змістовнішим у порівнянні зі звуженим «в'їзд» [7, с. 9-10].

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» право на в'їзд в Україну належить громадянам України. Отже, особа може скористатися цим правом, підтвердивши наявність у неї українського громадянства.

Деякі науковці звертали увагу на те, що більшість країн дозволяють в'їзд своїм громадянам, навіть якщо вони не в змозі пред'явити свої паспорти, однак якщо вони зможуть представити докази того, що вони є громадянами даної країни [8, с. 9].

У цьому контексті варто зауважити, що у Проекті принципів свободи і неприпустимості дискримінації стосовно права кожної людини залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися в свою країну, схваленому Підкомісією з попередження дискримінації та захисту меншин Комісії з прав людини ООН ще у 1962 році (резолуція 2 (XV)), пропонувалося закріпити положення, згідно з яким нікому не може бути відмовлено у праві повернення в його власну країну на тій підставі, що він не має паспорта чи іншого проїзного документа [9, с. 7].

Наприклад, у статті 11 Конституції Мексиканських Сполучених Штатів від 5 лютого 1917 року (з наступними змінами) передбачено, що кожен має право на в'їзд в Республіку та виїзд з неї, право на пересування по її території та зміну свого місця проживання без перепустки, паспорта, посвідчення особи чи іншого подібного документа.

Інакше вирішується це питання в Україні. Відповідно до статті 3 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» перетинання громадянами України державного кордону України здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України після пред'явлення одного з документів, зазначених у статті 2 цього Закону.

Згідно з частиною першою статті 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» документами, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну та посвідчують особу громадянина України під час перебування за її межами, є: паспорт громадянина України для виїзду за кордон; проїзний документ дитини; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; посвідчення особи моряка.

На наш погляд, редакція наведеного положення є недосконалою. Насамперед варто відзначити, що право на в'їзд в Україну надано громадянину України положенням частини другої статті 33 Конституції України. Тому положення частини першої статті 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», згідно з яким зазначене право надає громадянину України певний документ, суперечить вимогам Основного Закону України.

Документ має лише підтвердити наявність у особи громадянства України. Перелік таких документів, крім зазначеного, передбачають й інші закони України. Так, відповідно до статті 5 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року документами, що підтверджують громадянство України, крім зазначених вище, є також: паспорт громадянина України; тимчасове посвідчення громадянина України; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну.

Такий саме перелік документів, що підтверджують громадянство України, міститься і в Законі України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року (ст.ст. 21-27). Слід відзначити, що відповідно до частини першої статті 26 цього Закону посвідчення члена екіпажу є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України, а згідно з частиною другою – надає особі, якій його оформлено, право на в'їзд в Україну.

На нашу думку, перелік документів, що міститься у частині першій статті 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» доцільно доповнити посвідченням члена екіпажу та посвідченням особи на повернення в Україну. Посвідчення особи на повернення в Україну згадується у частині третій статті 2 цього

Закону, але в ній мова йде про порядок видачі цього документа, що, як гадаємо, має регулюватися Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» та Положенням про таке посвідчення, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Варто зауважити, що відповідно до частини четвертої статті 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» у передбачених міжнародними договорами України випадках замість документів, зазначених у частині першій цієї статті, для виїзду за кордон можуть використовуватися інші документи. Однак у цій частині йдеться лише про використання документів для виїзду за кордон, а слід було згадати і про в'їзд в Україну.

Важливим для реалізації права на в'їзд в Україну є питання щодо можливості його обмеження. У Конституції України про обмеження конституційних прав йдеться в окремих статтях, присвячених цим правам, а також у спеціально присвяченій цьому питанню статті 64.

Стосовно обмеження прав в окремих статтях, то тут спостерігаються різні підходи. Щодо деяких прав Основним Законом України передбачено випадки, за наявності яких вони можуть бути обмежені, або мету такого обмеження. Це стосується права на недоторканність житла (ст. 30), права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), права на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39) тощо.

Щодо деяких інших прав, Конституцією України зазначається лише, яким правовим актом можуть вони обмежуватися. Так, стосовно прав і свобод іноземців та осіб без громадянства порівняно з громадянами України можуть встановлюватися винятки Конституцією України, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26). Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29) може бути обмежене лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Відповідно до статті 32 ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, тощо.

Стосовно права на свободу пересування ситуація дещо інша. Згідно з частиною першою статті 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Водночас, частина друга статті 33 не передбачає можливості обмеження права громадянина України на повернення в неї. Це, на наш погляд, не означає, що зазначене конституційне право взагалі не може бути обмежене. Його обмеження, як гадаємо, можуть бути встановлені на основі частини другої статті 64 Основного Закону України, відповідно до якої в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Зазначена частина статті 64 називає права і свободи, які не можуть бути обмежені. Однак серед них право громадянина на повернення в Україну не згадується.

У зв'язку з цим важко погодитися з тезою деяких науковців про те, що відповідно до статті 64 Конституції України навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану право громадянина України на повернення в Україну не може бути обмежене [10, с. 5]. Більш слушною є позиція авторів, які вважають, що це право може бути обмежене у разі запровадження зазначених станів [1, с. 28].

Принагідно варто відзначити, що науковці, які досліджували питання щодо відповідності розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і

громадянина» міжнародним зобов'язанням України у сфері прав людини, не згадали право громадянина України на повернення в Україну ні серед прав і свобод, які не можна обмежувати відповідно до частини другої статті 64 Основного Закону, ні серед тих, що можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану [11, с. 191-193].

У міжнародно-правових актах питання щодо обмеження зазначеного права вирішено неоднаково. Так, частина друга статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не передбачає можливість обмеження права в'їзду на територію держави, громадянином якої людина є. Водночас згідно з частиною першою статті 15 цієї Конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка договірنا сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. У даному випадку мова йде про обмеження загального характеру, що стосуються всіх прав і свобод, проголошених цією Конвенцією.

Відповідно до частини четвертої статті 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну. Отже, Пакт допускає за певних обставин обмеження цього права. Відповідно до його статті 4 під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. Наведені обмеження є вичерпними, а жодна держава відповідно до пункту 1 статті 5 Пакту не має права займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому Пакті. Викладене повною мірою стосується і права на в'їзд у свою власну країну.

Інакше вирішується це питання у Законі України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України». Відповідно до частини четвертої статті 2 цього Закону громадянин України ні за яких підстав не може бути обмежений у праві на в'їзд в Україну. На нашу думку, така редакція наведеного положення Закону не узгоджується з частиною другою статті 64 Конституції України, за якою, як зазначалося, право громадянина України на в'їзд в Україну може обмежуватися в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Відповідно до Конституції України Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року та Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року передбачають можливість обмеження права громадянина України на в'їзд в Україну.

Так, згідно з пунктом 6 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військово командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів.

За статтею 16 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану може встановлюватися особливий режим в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан.

Водночас, всупереч вимогам частини першої статті 64 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України, можливість обмеження права громадянина України на в'їзд в Україну передбачають й інші акти національного законодавства.

Зокрема, згідно із частиною третьою статті 28 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року пропуск через державний кордон України пасажирів, екіпажів, бригад тощо (а отже і громадян України – авт.), серед яких є особи з симптомами інфекційних хвороб, дозволяється після проведення медичного огляду цих осіб.

Відповідно до частини першої статті 29 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року в'їзд на територію України громадян України з країн (місцевостей), де зареєстровано особливо небезпечні хвороби, дозволяється за наявності документів, передбачених міжнародними угодами і санітарним законодавством України. Отже, в разі відсутності зазначених документів в'їзд громадян України з таких країн (місцевостей), унеможлиблюється.

У пункті 12 затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 24 квітня 1999 року № 696 на виконання зазначеного Закону Правил санітарної охорони території України взагалі передбачалося, що у разі невиконання вимог, передбачених цими Правилами, відповідні державні органи можуть заборонити в'їзд в Україну громадян України.

Зазначені Правила втратили чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 року № 893, однак затверджені нею чинні нині Правила санітарної охорони території України також є недосконалими. Зокрема, відповідно до їх пункту 16 в'їзд на територію України громадян України з інших держав (територій), де зареєстровані інфекційні хвороби, що мають міжнародне значення, дозволяється за наявності документів, передбачених санітарним законодавством та міжнародними договорами України. Тобто в ньому встановлюються обмеження права громадянина України на в'їзд в Україну. А в пункті 35 передбачається, що особі (а отже і громадянину України – авт.), може бути відмовлено у в'їзді в державу, якщо вона не дає згоди на проведення протиепідемічних або профілактичних заходів.

Наведені положення зазначених законів і Правил суперечать вимогам частини першої статті 64 Конституції України і мають бути узгоджені з ними.

Можливість обмеження права на повернення в Україну передбачає, на наш погляд, і стаття 313 Цивільного кодексу України «Право на свободу пересування». Серед складових цього права у частині третій зазначеної статті передбачено право фізичної особи, яка є громадянином України, на безперешкодне повернення в Україну, а її частина четверта встановлює, що фізична особа може бути обмежена у здійсненні права на пересування лише у випадках, встановлених законом.

Певна специфіка реалізації права громадянина України на в'їзд в Україну має місце стосовно тимчасово окупованої території України. Відповідно до частини першої статті 10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в'їзд на тимчасово окуповану територію і виїзд з неї через контрольні пункти в'їзду-виїзду за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України.

Постає питання, чи є виїзд з тимчасово окупованої території України на її іншу територію реалізацією права громадянина України на в'їзд в Україну? На це питання, як гадаємо, відповідь має бути негативною. Адже, відповідно до частини першої статті 1 зазначеного Закону тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Тому особа,

яка виїздить з такої території, вже перебуває в Україні. У даному випадку, на нашу думку, мова має йти про специфіку реалізації на тимчасово окупованій території України права на свободу пересування на території України.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що в Україні приділяється певна увага конституційно-правовому регулюванню права громадянина України на в'їзд в Україну. Водночас у цьому питанні є певні недоліки. Має місце неузгодженість термінів, що вживаються у внутрішніх законодавчих актах, між собою, а також з термінами, що застосовуються у міжнародно-правових актах. Недостатньо повно закріплено у Законі України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» перелік документів, що дають право громадянам України на в'їзд в Україну. Деякі акти національного законодавства передбачають можливість обмеження права громадянина України на в'їзд в Україну всупереч вимогам частини першої статті 64 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Подальше вдосконалення конституційно-правового регулювання права громадянина України на в'їзд в Україну із врахуванням викладених вище пропозицій, на нашу думку, сприятиме приведенню національного законодавства з цього питання та практики його застосування у відповідність до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Список використаної літератури

1. Бритченко С. П. Науково-практичний коментар Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» / С. П. Бритченко, С. Б. Чехович. – Київ : Алерта, 2005. – 164 с.
2. История разработки пункта 2 статьи 13 Всеобщей декларации прав человека // E/CN.4/Sub.2/220. – Russian. – Annex III. – Page 1-13.
3. История разработки статьи 12 проекта Пакта о гражданских и политических правах // E/CN.4/Sub.2/220. – Russian. – Annex IV. – Page 1-12.
4. Свобода передвижения. Рабочий документ по праву на свободу передвижения и связанным вопросам, подготовленный г-ном Владимиром Буткевичем во исполнение решения 1996/109 Подкомиссии по предупреждению дискриминации и защите меньшинств Комиссии по правам человека Экономического и Социального Совета ООН // E/CN.4/Sub.2/1997/22 21 July 1997. – 29 p.
5. Піскун О. І. Основи міграційного права : порівняльний аналіз / О. І. Піскун. – Київ : МП Леся, 1998. – 360 с.
6. Исследование о дискриминации, касающейся права каждого человека покидать любую страну, включая свою собственную, и возвращаться в свою страну // E/CN.4/Sub.2/220 Russian. – 128 p.
7. Динько О. Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право / Олександр Феодосійович Динько; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2003. – 18 с.
8. Максименко С. В. Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 – міжнародне право / Сергій Валерійович Максименко; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2006. – 18 с.
9. Проект принципов свободы и недопустимости дискриминации в отношении права каждого человека покидать любую страну, включая свою собственную, и возвращаться в свою страну. – Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 1974. – 17 с.
10. Порядок виїзду з України і в'їзду в Україну. Правовий статус іноземців : наук.-практ. комент. та норм.-пр. акти / М. І. Хавронюк, Б. В. Пращаєв, М. І. Марченко, С. Г. Трофимов. – Київ : Правові джерела, 1998. – 448 с.

11. Суботенко В. П. Відповідність розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» міжнародним зобов'язанням України у сфері прав людини / В. П. Суботенко; упоряд. : В. Д. Андрієнко. – Київ : Фенікс, 2010. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015 р.

M. O. Lyubchenko

**CONSTITUTIONAL-LEGAL REGULATION OF A UKRAINIAN CITIZEN'S
RIGHT TO ENTER UKRAINE**

The article deals with the analysis of the theoretical and legislative aspects of the constitutional and legal regulation of a Ukrainian citizen's right to enter Ukraine and the substantiation of the suggestions concerning the improvement thereof.

The article reviews the history of fixing one's right to enter his/her country in international instruments and the national legislation and analyzes the correlation between the terms «return» and «entry» as well as the word combinations «right to enter own country» and «right to enter the country a citizen of which the individual is» used for the formulation of the said right.

It is noted that the Universal Declaration of Human Rights dated December 10, 1948 was the first international instrument declaring the right of every person to return to his/her country. Later on it was reflected in universal and regional international legal instruments on human rights.

It is emphasized that the right of a Ukrainian citizen to enter Ukraine was duly regulated only after it declared independence while this right was restricted in a certain way in the USSR legislation.

The article states that the right to enter Ukraine was fixed in the Ukrainian Citizens' Right to Leave Ukraine and to Enter Ukraine Act of Ukraine dated January 21, 1991 for the first time at the legislative level. According to the first part of Article 1 of the said Act, a Ukrainian citizen is entitled to enter Ukraine. The use of the term «entry» and not the term «return» in the Act is considered reasonable since it provides also this right for the Ukrainian citizens who were born abroad and have never been to Ukraine.

It is noted that this right was subsequently fixed in the Constitution of Ukraine dated June 28, 1996. In accordance with the second part of its Article 33, a Ukrainian citizen cannot be deprived of the right to return to Ukraine at any time.

The documents confirming a Ukrainian citizen's right to enter Ukraine are considered.

The matter concerning the possibility to restrict this right is analyzed. Attention is paid to the provisions of the fourth part of Article 2 of the Ukrainian Citizens Exit from and Entry to Ukraine Procedure Act of Ukraine according to which the right of a Ukrainian citizen to enter Ukraine cannot be restricted under any circumstances. Arguments are offered that this version of the said provision is contrary to the second part of Article 64 of the Constitution of Ukraine in accordance with which the said right may be restricted in case of martial law or state of emergency.

The conclusion is drawn that in our country they pay attention to the constitutional and legal regulation of a Ukrainian citizen's right to enter Ukraine. The offers concerning the further improvement thereof are substantiated.

Keywords: *the right to enter the country, freedom of movement, constitutional-legal regulation, a Ukrainian citizen, national legislation, international instruments.*

УДК 342.7(477)(045)

О. М. Пересада

КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ: ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

У статті встановлюється значення конституційної модернізації як засобу досягнення відповідності конституційних норм в сфері прав та свобод людини європейським стандартам в рамках процесу інтеграції та участі у глобалізаційних правових процесах. У статті викладений досвід пострадянських держав у реформуванні (модернізації) Основного закону в частині прав та свобод людини на шляху до вступу до Європейського Союзу, вказано на певні успіхи та проблеми цих держав. Вироблені рекомендації для України щодо конституційної модернізації в контексті євроінтеграції.

Ключові слова: Конституція, модернізація, права та свободи людини, зміни до конституції, реформування, інтеграція.

Постановка проблеми. Шлях європейської інтеграції України лежить в контексті глобалізаційних процесів що відбуваються на європейському просторі. Забезпечення прав та свобод людини є одним з ключових питань конституціоналізму на пострадянському просторі. Наближення до європейських стандартів є необхідною умовою для України, а отже попереду складний шлях внесення змін до законодавства, в тому числі на рівні Конституції. Для проведення ефективної модернізації конституційних норм Україна має спиратися на досвід держав, що пройшли цим шляхом та забезпечили відповідність свого законодавства в сфері захисту прав та свобод людини європейським стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання приведення норм національного права шляхом модернізації для адоптації держави до правових інтеграційних та глобалізаційних процесів є досить розробленою тематикою, яку глибоко досліджують А. Шайо, В. Осятинський, Е. Літовська та багато інших. Крім того досвід пострадянських держав на шляху до Європейського союзу вивчається такими вченими як Л. Гарлицький та В. Я. Гельман.

Виклад основного матеріалу. Дослідження конституційних реформ в державах-членах ЄС в трансформаційному контексті найкраще проводити на прикладі колишніх соціалістичних держав, які здійснили ефективні конституційні реформи, що призвели до зміни всієї правової системи. В якості найбільш вдалих прикладів можна вважати Польщу та держави Балтії. Для цього є низка причин.

По-перше, вони вже є членами Європейського Союзу, а отже демократична трансформація, трансформація правової системи, врешті-решт конституційна реформа пройшли успішно, настільки, що політична, правова та соціальна системи в цілому відповідають стандартам ЄС.

По-друге, Польща і держави Балтії продемонстрували низку специфічних прийомів такої трансформації, зважаючи на різну ступінь початкової бази, стартових умов, які в свою чергу були обумовлені насамперед різною ступеню інтегрованості до ЄС.

По-третє, Польща і Україна мають спільне історичне минуле, ці народи є етнос порідненими, територія, та горизонтальна і вертикальна організація публічної влади в цілому нагадують українські.

По-четверте, досвід держав Балтії є цінним для України оскільки як і перші, Україна була досить довго в сфері впливу СРСР, і багато проблем мають однаковий характер (русифікація, відсутність громадянського суспільства, тощо).

Огляд розпочнемо з аналізу конституційного реформування Польщі.

Конституційне реформування Польщі одразу розпочалось з усвідомлення необхідності кардинальної зміни соціалістичної конституції, шляхом прийняття нового акту. Зауважимо, що на користь розробки та прийняття нової конституції в Польщі наводилися свого часу такі аргументи: ідеологічного плану (діюча на початку 90-х років конституція була прийнята в 1952 році і сприймалася як авторитарна); аргументи престижу (будь-яка незалежна держава повинна мати свою конституцію); політико-етичного порядку (нова конституція повинна була стати цементуючою основою демократичного політичного співтовариства вільних поляків); нарешті, висловлювалися і прагматичні міркування. Поправки і доповнення, що вносилися в текст соціалістичної конституції, носили тимчасовий характер. Цей факт не сприяв повноцінній трансформації старого документа в довготривалий Основний Закон нової Польщі. Зокрема, не піддавалися зміні комуністична риторика розділу, присвяченого правам людини. Жодного разу не проводилася робота з гармонізації тексту Конституції. Старі положення суперечили новим. Так ст. 68 відповідала «соціалістичній економічній системі» і централізованого планування, в той час як ст. 6 гарантувала «свободу економічної діяльності безвідносно до форм власності». Передбачалося, що Конституції 1952 року буде в перспективі замінена новим Основним Законом, покликаним забезпечити правові основи для демократичного правління.

Саме тому від Конституції Республіки Польща 1997 року відштовхуючись від негативу радянської конституції, необхідно було відобразити засади майбутнього розвитку держави та суспільства. Через це, у новій Конституції отримали закріплення і розвиток такі базові принципи демократичної, правової держави, як: правовий характер держави (ст. 2, 7, 8 та ін.), захист прав і свобод людини та громадянина (ст. 5, 11, 12, 14, глава 2), принцип відповідальності (ст. 145, 156, 158, 198), принцип розподілу влади (ст. 10), принцип народовладдя (ст. 4) та ін. В пункті 2 статті 4 вказується, що народ здійснює владу безпосередньо і через своїх представників. В якості способів реалізації права безпосереднього здійснення передбачені участь в референдумі і громадянська законодавча ініціатива. Референдуму присвячена ст. 125. Стаття 62 встановлює віковий ценз - 18 років, а також встановлює, що особи, позбавлені постановою суду виборчих прав, не можуть брати участь у референдумі. Національний референдум може бути проведений тільки з питань, що становлять особливу важливість для держави. Правом призначення наділені Сейм і Президент Республіки. Сейм може прийняти відповідне рішення абсолютною більшістю голосів у присутності не менше половини від конституційного складу палати. Президент - за згодою Сенату, вираженого при дотриманні зазначеної вимоги. Референдум вважається таким, що відбувся при явці більше половини громадян, що мають право голосу. На можливість проведення референдуму також вказує пункт 3 ст. 90 - згода на ратифікацію міжнародного договору, що наділяє міжнародну організацію повноваженнями державних органів влади в певних областях, може бути отримана шляхом проведення національного референдуму. Пункт 2 статті 90 передбачає також інший шлях - закон про ратифікацію може бути прийнятий парламентом з дотриманням вимоги - 2/3 голосів у присутності не менше половини від конституційного складу в обох палатах. Відповідний закон був розроблений і прийнятий у зв'язку з проведенням референдуму про вступ Польщі в ЄС.

Даний нормативний акт передбачає, що результати голосування обов'язкові для виконання, якщо у референдумі беруть участь понад 50% виборців. Якщо поріг явки не подоланий, Сейм, відповідно до пункту 4 ст. 90, може розглянути інші способи ратифікації договору про вступ. Зважаючи на невисоку активність електорату, на той момент існувала небезпека зриву референдуму про вступ. А отже, було прийнято рішення, що виправдало себе згодом, про дводенне голосування. Хоча Конституція не вимагає обов'язкового проведення референдуму з питання ратифікації, вибір даного способу легітимації був детермінований традиційними уявленнями про державний суверенітет і вираженні волі народу шляхом прямого голосування. Досить важливим шляхом прямої участі є використання права законодавчої ініціативи. Відповідно до пункту 2 ст. 118, правом законодавчої ініціативи наділена група громадян, що мають право голосу на виборах в Сейм, чисельністю не менше 100 тисяч. Внаслідок прийняття відповідного закону дане право отримало механізм реалізації. Громадянська законодавча ініціатива не поширюється на питання, пов'язані зі зміною Конституції, бюджетом, державним боргом, фінансовими гарантіями, наданими державою.

Право громадян обирати і бути обраним закріплено в ст. 62, 99, 100, 127. Конституційно встановлюється, що вибори в Сейм повинні бути загальними, рівними, прямими, пропорційними і проводитися при таємному голосуванні (пункт 2 ст. 96); вибори в Сенат - загальними, прямими і також при таємному голосуванні (пункт 2 ст. 97).

Розділ II містить перелік прав і свобод людини і громадянина, а також вказівки на механізми їх захисту та реалізації. Як зазначається, «норми цього розділу відповідають міжнародним стандартам прав людини, а деякі з них, наприклад, право на доступ до інформації (стаття 61) і обмеження, що накладаються на публічні влади при отриманні інформації про приватних осіб (стаття 51), - навіть йдуть далі міжнародних стандартів» [6, с. 59].

Конституційно закріплені: право на правовий захист, рівність перед законом, заборона дискримінації (ст. 31, 32), захист життя та людської гідності (ст. 38, 30), захист приватного життя і сім'ї (ст. 47), свобода переміщень, совісті, думки (ст. 52, 53, 54), свобода створення асоціацій і об'єднань (ст. 58, 59), право власності (ст. 64), свобода занять і вибору місця роботи (ст. 65) та інші права і свободи. Стаття 31 виступає гарантією основних свобод - ніхто не може бути примушений робити те, що не вказано в законі. Органи публічної влади обмежені у своїй діяльності межами права (ст. 7). Обкладення податками і зборами може проводитися тільки за допомогою закону (ст. 93). Обмеження користування конституційними правами і свободами можуть встановлюватися тільки законодавчо, з метою забезпечення безпеки, громадського порядку, охорони навколишнього середовища, здоров'я, публічної моралі, прав і свобод інших осіб. При цьому, обмеження не можуть суперечити суті прав і свобод (п. 3 ст. 31). Як показує практика, важливим у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина є узгоджене розуміння цілей, що виправдовують такого роду обмеження. Широке трактування державної, національної безпеки, публічної моралі, особливо за відсутності чітких, законом встановлених кордонів, здатне істотно послабити розглянутий механізм. В Основному законі міститься значний арсенал засобів захисту прав і свобод. Найважливішою є пряма дія норм Конституції (пункт 2 ст. 8). Пункт 1 ст. 178 передбачає, що судді при виконанні своєї посади підкоряються тільки Конституції і законам, що зобов'язує суддів розглядати при тлумаченні конкретного правового акта цей акт спільно з Основним законом. Основною перешкодою в даному випадку може стати формальне розуміння і застосування законів, що отримало широке поширення в постсоціалістичних державах. Крім того, як зазначається, «жорстке формулювання поняття конституційного оскарження являє собою додаткову небезпеку на шляху

формування конституційних механізмів». Якщо буквально тлумачити положення про конституційне оскарження, що не стосується конституційності юридичного обґрунтування при прийнятті оскаржуваного рішення, то таким чином з під юрисдикції Конституційного трибуналу виключаються ситуації, коли порушення Конституції пов'язано не з невідповідністю Конституції самого нормативного акта, а з не конституційністю юридичного тлумачення цього нормативного акта. «Якщо таке обмежувальне тлумачення поняття конституційного оскарження закріпиться на практиці, то переваги цього механізму залишаться нереалізованими» [4, с. 65]. Статті 77-80 Конституції 1997 року, закріплюють право на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням прав і свобод, право на судовий захист, на оскарження судового рішення, на звернення до парламентського уповноваженого з захисту прав людини, на подачу конституційної скарги. Механізм конституційного оскарження раніше був відсутній в правовій системі Польщі. Відповідно до статті 79, «кожен, чії конституційні свободи або права виявилися порушеними, має право відповідно до принципів, визначених в законі, подати скаргу до Конституційного трибуналу у справі про відповідність Конституції закону чи іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації прийняв остаточне рішення про його свободи чи права або про його обов'язки, визначені в Конституції». При цьому право подання конституційної скарги не поширюється на випадки порушення економічних прав (ст. 81). Дане положення, є наслідком негативних політичних наслідків спроб Конституційного трибуналу захистити економічні права в судовому порядку, зроблених у першій половині 90-х років. Крім того, в умовах незавершеної економічної трансформації Конституційний трибунал з великою часткою ймовірності виявився б завалений такого роду конституційними скаргами. Очевидно, що подібного роду новації необхідні і в Україні, зважаючи однаковий характер проблематики.

Найважливішою складовою реалізації прав і свобод згідно нової Конституції є діяльність Конституційного трибуналу. В постановках цього органу простежується «стримане ставлення до рішень парламенту (за умови дотримання ним правил «належної законотворчості»). Під правилами належної або коректної правотворчості насамперед розуміються принципи, що впливають з конституційного положення про демократичну правову державу, відповідно до якого, «всі нові норми, що неналежним чином впливають на правове становище громадян, повинні встановлюватися відповідно до деяких формальних заборон і вимог» - заборона зворотної сили закону, вимога збереження відповідного адаптаційного періоду для адресатів нових положень, вимога встановлення відповідних перехідних положень [2, с. 159; 1, с. 86]. В процесі оскарження в Конституційному трибуналі деяких положень реформ систем пенсійного забезпечення і медичного страхування, що проводилися в 1998 році, він зайняв таку позицію - з одного боку, було зазначено, що в питаннях регулювання соціальних прав парламенту надана значна свобода дій, з іншого, допускалася можливість втручання Конституційного трибуналу в випадку, якщо присутнє явне порушення нових правил існуючого співвідношення між можливостями держави і ступенем задоволення потреб одержувача.

Конституційний трибунал досить послідовно відстоював свою позицію щодо «основного змісту» соціальних прав. Оскільки, відповідно до ст. 30, повага та охорона гідності людини - обов'язок органів державної влади, рівень благ, що надаються не може бути зменшений нижче «мінімального життєвого рівня». При цьому Конституційний трибунал брав до уваги наслідки бюджетних труднощів, що виникають в умовах економічного спаду початку 90-х років ХХ століття. В плані розгляду індивідуальних конституційних скарг Конституційний трибунал повністю погодився з розмежуванням прав особи та принципів державної політики. Творцям Конституції

вдалося, з одного боку, закріпити істотний перелік соціальних прав, з іншого - знайти шляхи обмеження небезпеки їх розширювального тлумачення. Діяльність Конституційного трибуналу також при значному рівні активності в сфері захисту соціальних прав не є грубим втручанням у компетенцію законодавчої і виконавчої влади, його рішення, як правило, є продуманими і зваженими. Додатковою гарантією від фінансових потрясінь, які могли б бути викликані рішеннями Конституційного трибуналу, є положення Конституції, що дозволяє цьому органу відстрочити вступ в силу свого рішення про втрату законом, визнаного неконституційним, обов'язкової сили на період до 18 місяців (пункт 3 ст. 190). Деяким недоліком системи захисту соціальних прав та соціальної політики може бути визнано те, що «переважає мажоритарна соціальна політика, тобто маргінальні групи ігноруються, а ті рішення, які не приносять переваг середньому класу, не реалізуються» [7, с. 4].

У Конституції 1997 року отримав закріплення менший в порівнянні з Основним Законом 1952 перелік соціальних прав. Зокрема, текст не містить права на працю, гарантується тільки свобода професійної діяльності (пункт 1 ст. 65). Примушення до праці може допускатися тільки на підставі закону (пункт 2 ст. 65). Конституційно заборонено працю дітей до 16 років (пункт 3 ст. 65). Законодавчі владі надана значна свобода дій в конкретизації цілого ряду питань, що стосуються соціального та соціально-економічного аспектів життя (ст. 67, 65 та ін.) Вказується, що при розробці законів, що забезпечують соціальні гарантії, законодавчі збори можуть враховувати економічну ситуацію в межах конституційно гарантованих прав і свобод. Поряд з гарантією особистих соціальних прав (ст. 66-76) Конституцією 1997 року встановлено принципи державної політики, що містять обов'язки органів державної влади (п. 5 ст. 65; п. 3-5 ст. 68; ст. 69; п. 4 ст. 70 та ін.), громадянин може вимагати в судовому порядку від органів влади реалізації своїх прав і свобод, щодо не дотримання принципів державної політики. Передбачається, що в випадку проведення політики, яка йде в розріз із зазначеними принципами, повинні спрацьовувати політичні механізми виборів і парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади. Таким чином, у реалізації блоку соціальних прав і свобод задіяні не тільки правові, а й політичні механізми. Багато чого в даному випадку залежить від належного функціонування правової, політичної та економічної систем країни.

На відміну від попередньої Конституції, що містила тільки загальну статтю про заборону дискримінації, нова містить положення, що захищають права громадян, які належать до меншин. Статті 27 і 35 закріплюють право на користування рідною мовою і навчання рідною мовою. Статті 9 (повагу до міжнародного права), 13 (заборона діяльності нацистських, фашистських партій), 25 (рівноправність церков та інших релігійних організацій), 31 (правовий захист свободи особи), 32 (рівність перед законом і заборона дискримінації), 53 (свобода совісті і віросповідання), 57 і 58 (право на об'єднання, створення асоціацій) закріплюють права і свободи, що безпосередньо впливають на статус осіб, які належать до різного роду меншин.

Основний закон Польщі є досить детальним документом (243 статті), проте, містить близько 70 відсилочних норм, що передбачають обов'язкове прийняття законів з відповідних питань. Пункт 1 ст. 236 зобов'язав Раду міністрів протягом двох років з дня вступу Конституції в силу представити в Сейм необхідні для її реалізації законопроекти. Крім того, досить невідкладною справою стало приведення суперечливого національного законодавства у відповідність з європейськими стандартами. У зв'язку з цим, безсумнівно, як позитивний слід розцінювати той факт, що незабаром після прийняття Конституції 1997 р. в порядку її реалізації стали розроблятися і прийматися нові закони, а також поправки до вже діючих законів. Значні зусилля докладалися для гармонізації європейського та польського

законодавства. У липні 1997 р. Сейм прийняв поправку до Закону про надзвичайний стан, яка виключала автоматичне обмеження індивідуальних прав і свобод у випадку оголошення Президентом надзвичайного стану. У серпні 1997 року було прийнято новий Закон про Конституційний трибунал. У січні 1998 р. зусиллями правого парламенту був ратифікований Конкордат з Ватиканом.

В цілому конституційний процес у Польщі досить успішно проходить етап реалізації Основного закону. Конституційні норми поступово стають правовою практикою. Інституційна структура адаптується до нових конституційно-правових умов. Необхідно відзначити, що відбувається подвійна адаптація:

- в порядку реалізації нового Основного закону;
- в порядку інтеграції в структури ЄС.

Заповнюються конституційні прогалини. Проте при цьому існує, ряд проблем. В процесі розробки Основного закону Польщі не був досягнутий консенсус з цілої низки питань в сфері захисту прав та свобод людини: організація місцевого самоврядування, охорона життя і т.д., як наслідок, по спірним питанням були закріплені максимально нейтральні формулювання, використовувалися відсильні норми, конституційні умовчання, що призвели до відновлення дискусій в процесі розробки відповідного законодавства. Схожа ситуація спостерігається і в Україні.

Суперечливий вплив справляє процес інтеграції в ЄС. З одного боку, він виступає свого роду гарантом демократичного тренда розвитку Польщі, з іншого - надмірне навантаження на інституційну структуру може привести або до дисфункції, або до зміцнення системи подвійних стандартів. Крім того, соціально-економічна ціна інтеграції може виявитися надмірно високою. Широке поширення неформальних практик в поєднанні з усе ще недостатнім рівнем правової, політичної, підприємницької культури здатне створити серйозні перешкоди на шляху реалізації демократичної Конституції, та утвердження стійкого конституційно-правового порядку.

Разом з тим, польський досвід розробки, прийняття і реалізації Конституції 1997 року є цікавим і повчальним. Його вивчення дозволяє: простежити вплив трансформаційних чинників, розглянувши протікання процесу розробки і прийняття нового Основного закону у відносно несприятливих умовах, показати переваги і недоліки тривалого процесу творення конституції, виявити вплив і взаємовплив конституційної та загальної системної трансформаційної динаміки, розробити деякі рекомендації з організації та здійснення конституційної модернізації.

Досвід держав Балтії, що однозначно вибрали європейську парадигму, і вже є членами Європейського Союзу, підкреслює необхідність конституційної модернізації як засобу приведення конституційної системи до певних стандартів, у даному випадку - ЄС.

Прийняті конституції, стали правовою основою подальшого процесу модернізації держав Балтії, закріпили принципово нові засади конституційного ладу, що базуються на демократичних принципах, загально визнаних у світовому співтоваристві. Серед них варто особливо виділити: проголошення демократичного характеру держави; визнання людини найвищою цінністю в суспільстві і державі; визнання природного характеру прав і свобод людини та закріплення їх правових гарантій; народовладдя; принцип розподілу влади; прагнення до правової державності; верховенство закону; політичний плюралізм; рівноправність усіх форм власності; соціальна спрямованість держави; світський характер держави; забезпечення права громадян на здійснення місцевого самоврядування.

У конституціях, прийнятих в державах Балтії, знайшли відображення цілий ряд положень, що характеризують кардинальну зміну конституційного ладу. Зокрема закріплення в Конституції базових прав та свобод людини, що передбачені

міжнародними актами та є невід'ємним елементом побудови а функціонування правової держави, особливий інтерес може притягнути питання закріплення в Конституції таких прав громадян, як право на самоврядування, право на законодавчу ініціативу тощо. Забезпечення реалізації таких прав громадян полягає у встановленні правових механізмів функціонування апарату держави, який має спиратися на можливість участі населення у ключових демократичних процесах в державі, що було категорично не притаманне радянській системі організації державного управління.

Практично всі сучасні конституції закріплюють тезу про те, що місцеве самоврядування є необхідним елементом демократичної організації державного і суспільного життя кожної держави. Наявність незалежної системи органів місцевого самоврядування було не властиво для радянської держави, де на основі формального проголошення самостійності населення у вирішенні питань соціального і економічного розвитку території фактично існувала чітка централізація системи державної влади.

Основні закони держав Балтії обмежуються спільною декларацією і не розкривають конкретних форм здійснення суверенітету народу. Конституція Латвійської Республіки не містить спеціальних норм про місцеве самоврядування, проте, відповідно до відділу I пункту 2 Конституції «влада належить народу».

В державах Балтії більш чіткого нормативного регулювання вимагають способи реалізації громадянами народної правотворчої ініціативи. Народна правотворча ініціатива громадян - це порівняно новий інститут безпосередньої демократії для цих держав. Це форма безпосереднього здійснення контролю визначеної законом групою громадян місцевого самоврядування за допомогою внесення ними проекту правового акта з питань місцевого значення, скасування або зміни прийнятих нормативно-правових актів для подальшого винесення відповідної ініціативи на місцевий референдум або прийняття представницьким органом місцевого самоврядування. В Естонії ініціатором можуть виступати не менше одного відсотка жителів. Їх право підкріплено обов'язком виконавчого органу місцевого самоврядування (сільської, міської управи) в місячний термін поставити питання на дозвіл відповідного зборів. Кожен мешканець може також клопотати перед зборами або управою про внесення зміни або скасування чинного акта місцевого самоврядування.

Право на здійснення місцевого самоврядування реалізується громадянами цих держав не тільки з використання безпосередньої, а й опосередкованої демократії. Такий порядок тісно пов'язаний з реалізацією в державах Балтії одного з основоположних принципів Європейської Хартії місцевого самоврядування - принципу самостійності визначення населенням структури органів влади на місцях.

У Латвії та Литві представницьким органом місцевого органу влади є рада, утворена на муніципальному або районному рівні. У Латвії Рада місцевого органу влади здійснює виняткові повноваження по затвердженню статутів; місцевого бюджету; плану захисту навколишнього середовища; визначення вартості послуг, що надаються органами місцевого самоврядування, їх підприємствами і організаціями та т.д.

У Литві, Рада є не тільки представницьким, але і дорадчим органом влади на місцевому рівні. Ради можуть створювати постійні і спеціальні комітети [5, с. 236-237].

Органи місцевого самоврядування зобов'язані постійно враховувати думку населення. Законодавство цих держав передбачає ряд випадків, коли при прийнятті органами місцевого самоврядування найбільш важливих рішень інформування населення та врахування його думки (а іноді і згоди) є обов'язковими. Місцеві органи влади Литви можуть організувати проведення опитувань щодо рішень, прийнятих місцевими органами влади. Однак, висновки зроблені на підставі таких опитувань носять виключно консультативний характер.

З урахуванням характеру організації влади та територіального устрою в державах Балтії спостерігається різноманіття організаційних форм місцевих владних структур, що включають в себе самі різні рівні: область, район, місто, селище, село, частина населених пунктів і т.д. При цьому, як правило, виділяються обласний, міський, районний, селищний та сільський рівні функціонування місцевого самоврядування.

В Естонії - одиницями місцевого самоврядування є волості і міста. Інші одиниці місцевого самоврядування можуть утворюватися на засадах та в порядку, встановлених законом (стаття 155 Конституції Естонії). Закон «Про місцеве самоврядування» Естонії допускає можливість утворення одиниць самоврядування на частині території волості чи району (статті 56, 57).

Висновки. Важливим висновком конституційної модернізації у вказаній групі держав є необхідність обережного конституювання прав і свобод людини. Там де законодавець відображав лише основні права – проблем для функціонування реальної конституції не виникало. Там же, де законодавець дублював радянський досвід, з безмежним переліком прав і свобод, особливо соціальних (Польща), це утруднювало роботу органів конституційного контролю, і як наслідок вимагало від законодавця обмежувати їх дію.

Практика реалізації конституційних положень показує, що в періоди трансформації національної правової системи доцільніше приймати конституцію невелику за змістом, і деталізувати її на рівні поточного законодавства (Балтія). Таким чином трансформація не утруднюється необхідністю постійної корекції конституції, і як наслідок, проблемою гармонізації її норм, та прилаштуванням поточного законодавства.

Необхідним заходом в ході конституційної модернізації є введення інституту конституційного контролю або його значне реформування. Це стосується інших контрольних інститутів, зокрема омбудсмена, що свідчить про їх надзвичайну важливість для належного функціонування механізму державної влади правової, демократичної держави.

Аналіз конституційної модернізації в пострадянських державах Східної Європи, дозволяє стверджувати, що потреба в компаративно-правових дослідженнях взагалі, та в конституційній сфері, зокрема, особливо активізуються в перехідні періоди розвитку держави та суспільства, оскільки саме в такі періоди потреба в подібних знаннях - найвища. Це стосується як емпіричного так і раціонального аспектів знань. Цей аспект має надзвичайно важливе значення для України, яка продовжує свою конституційну трансформацію. Системне дослідження досвіду вказаної групи держав, допомогло визначити та розробити пропозиції для удосконалення форми та змісту Конституції України. До такого роду пропозицій можна віднести ряд наступних.

Доцільно було б виділити в Конституції України конституційні положення, що змінюються в спеціальному порядку з обов'язковим попереднім конституційним контролем, та конституційні положення, які не підлягають зміні ні за яких умов (наприклад: республіканське правління, форма територіального устрою, тощо). Необхідна оптимізація Конституції України, за рахунок укрупнення конституційних норм, та зменшення їх деталізації, а цей захід, в свою чергу вимагає визнання в Україні двох різновидів законів: звичайних і органічних (конституційних). Зменшення деталізації конституції України, дозволить значно підвищити її стабільність. Однак за таких умов виникає необхідність деталізувати загальні конституційні положення в поточному законодавстві. Оскільки значна частина конституційних відносин в частині забезпечення прав та свобод людини потребує більшого ступеня захисту в ієрархії нормативних актів, такого роду відносини слід закріплювати в конституційних законах. Рациональним вирішенням проблеми сталості/мінливості конституції з одночасним

убезпеченням від можливої узурпації влади, було б удосконалення процедури вступу змін до Конституції України. Для забезпечення Конституції від непродуманих змін та унеможливлення узурпації влади, необхідне запровадження механізму поетапного вступу в силу конституційних змін. Для вирішення вказаної проблематики доцільно було б затвердження змін до Конституції наступним складом парламенту. Така практика є характерною для європейських держав та довела свою ефективність.

Європейська інтеграція України полягає у докорінних змінах певних процесів, закріплених Конституцією, для чого необхідно впровадження європейських стандартів зокрема в сфері прав та свобод людини, використовуючи механізми, вироблені практикою пострадянських держав.

Список використаної літератури

1. Гарлицкий Л. Республика Польша / Л. Гарлицкий // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. - 2003. - №1. - С. 85-89.
2. Гарлицкий Л. Польский Конституционный Трибунал и социальные права / Л. Гарлицкий // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. - 2000. - №1. - С. 157-161.
3. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации / В. Я. Гельман // Политические исследования. - 2001. - № 1. - С.15-29.
4. Литовска Е. Конституция возможностей / Е. Литовска // Конституционное право: восточно-европейское обозрение. - 1997. - №3-4. - С. 62-65.
5. Муниципальное право зарубежных стран (сравнительно-правовой анализ) : учеб. пособ. / под общей ред. В. В. Кремяна. – Москва : Академический Проект; Фонд «Мир». - С. 236-237.
6. Осятынський В. Краткая история Конституции / В. Осятынський // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. - 1997. - № 3- 4. - С. 52-61.
7. Шайо А. Гарантии социальной защиты в посткоммунистических государствах / А. Шайо // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. - 2001. - №4. - С. 2-7.
8. Шайо А. Вступление в ЕС и его влияние на конституционный строй новых членов / А. Шайо // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. - 2004. - № 1. - С. 2-14.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2015 р.

О. М. Peresada

CONSTITUTIONAL MODERNIZATION AS MEAN OF CONSTITUTIONAL INTEGRATION OF UKRAINE IN CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESSES IN PROVIDING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: EXPERIENCE OF POST-SOVIET COUNTRIES

The article refers to defining a meaning of constitutional modernization as the way to reach compliance of constitutional norms in area of human rights and freedoms with European standards in context of integration process and participation in legal globalization. Reformation of Constitution is one of the basic mechanisms of developing and improving means of regulation of jural relations in all important areas of public life. The importance is based on the particular conditions in which norms of fundamental law are functioning, as they are much more stable and have an exceptional legal power in comparison to regular national law. National law is based on the norms of Constitution and must not be in contradiction with its demands.

The article deals with experience of post-soviet countries in reforming (modernization) of their Fundamental law in part of human rights and freedoms on their way to integrate with European Union. The article refers to Poland and Baltic countries as examples because these countries have some particular common features in legal, historical, social, cultural and

other issues with Ukraine and their experience can be considered as the source of knowledge on Ukrainian way to the European Union.

Certain success and some problems in this area have been highlighted in the article. Constitutions of Poland and Baltic countries have been improved (modernized) by including basic human rights according to international legal acts, especially personal and political rights. Very important issue is that the rights have been given a support of actually functioning mechanism of their realization. That is important as social human rights has been narrowed, but unlike soviet constitutional norms, they are no longer fictional. The con of the constitutional modernization can be pointed out in incomplete detailing of such important issues like household suffrage or local government.

Based on the analysis of post-soviet countries experience recommendations for Ukraine in matters of constitutional modernization in context of European integration have been developed. The most effective way of modernization of Ukrainian fundamental law is extracting most important issues in human rights and freedoms and making them less detailed but giving them more actuality by detailing the mechanisms of their realization. Also to protect constitutional norms from impulsive or politically encouraged changes it would be useful to implement staged constitutional reformation.

Key words: *Constitution, modernization, human rights and freedoms, changes of constitution, reformation, integration.*

УДК 341.2(045)

В. В. Польщиков

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ФОРМИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті досліджується сучасне розуміння адміністративної відповідальності як форми юридичної відповідальності. Надається аналіз підходів різних наукових шкіл до проблеми визначення сутності адміністративної відповідальності.

Наголошується, що для застосування адміністративного стягнення необхідно видання правозастосувального акту – постанови, в якій визначається винність суб'єкта і негативно оцінюється його поведінка, на підставі чого до винної особи застосовуються відповідні каральні адміністративні санкції.

Аналізуючи чинне адміністративне законодавство, можна зробити висновок, що накладення адміністративного стягнення є завершальним заходом серед інших заходів адміністративного примусу, оскільки він матеріалізує правову оцінку, що була надана правопорушенню та особі правопорушника в процесі розгляду справи і винесення по ній відповідної постанови. В результаті застосування адміністративного стягнення винний суб'єкт перетерплює певні обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, юридична відповідальність, адміністративне правопорушення, державне управління, юридичні гарантії.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження притягнення до адміністративної відповідальності продиктована логікою економічної перебудови в процесі реформ і конституційних змін, що пішли за ними, у тому числі і законодавства, що передбачає відповідальність суб'єктів, що хазяйнують, у сфері підприємницької діяльності. Одним з напрямків розвитку сучасного законодавства є інститут

притягнення до адміністративної відповідальності, який розвивається й існує в сучасному українському законодавстві вже досить давно.

Висока соціальна значимість інституту адміністративної відповідальності для життєдіяльності суспільства зумовлює необхідність проведення досліджень щодо його подальшого вдосконалення. Тим більше, що розвиток нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності не позбавлений ряду проблем. Основні з них – збереження тенденції множинності нормативно-правових актів про адміністративну відповідальність; наявність актів, які охоплюють предмет регулювання Кодексу про адміністративні правопорушення і фактично знецінюють його статус як єдиного кодифікованого нормативно-правового акту в даній сфері; наявність окремих підзаконних нормативно-правових актів про адміністративну відповідальність, що прямо суперечить Конституції України; юридико-технічна недосконалість цілого ряду приписів щодо адміністративної відповідальності, які містяться у численних нормативно-правових актах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В процесі підготовки до написання наукової статті було проаналізовано низку нормативно-правових актів. Окремі аспекти інституту притягнення до адміністративної відповідальності було досліджено у роботах таких вітчизняних науковців, як Ю. П. Битяк, Є. В. Додін, Л. В. Коваль, О. П. Недбайло, В. Ф. Опришко, А. В. Сурилов.

Варто відзначити, що у наявних правових дослідженнях відсутній комплексний аналіз сутності та механізму притягнення до адміністративної відповідальності з урахуванням сучасних галузевих тенденцій, зокрема, щодо фактичної наявності у вітчизняному законодавстві адміністративної відповідальності юридичних осіб за відсутності відповідних норм у чинному Кодексі про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать фундаментальні наукові дослідження, аналітичні матеріали загальних проблем державної політики в сфері місцевого самоврядування, в Україні ще не склалася система кваліфікованого правового аналізу державної політики, як в цілому, так і в сфері розвитку місцевого самоврядування зокрема, соціально-юридичних механізмів її впровадження суб'єктами державної політики як через відсутність відповідних теоретико-методологічних робіт, навчально-методичної літератури, так і відповідно підготовлених фахівців. Ще не вироблено національної доктрини розвитку місцевого самоврядування, теоретичної моделі державної політики та її реалізації щодо місцевого самоврядування або так званої державної муніципальної політики України, концептуального механізму її реалізації в Україні. Необхідність ґрунтовного наукового пізнання процесу розробки та реалізації такої політики, ключовим питанням якої є питання гарантування місцевого самоврядування як, насамперед, принципу конституційного ладу України зумовлена і тим, що вона не стала об'єктом наукового аналізу українських правознавців. Особливо важливим у цьому контексті, як вбачається, є конституційно-правовий аналіз інституціональної ролі Президента України у становленні та розвитку місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Категорія відповідальності за джерелами виникнення і часом первісного формування є філософсько-релігійно-правовим поняттям, яке наповнене моральним змістом і, в той же час, має правове призначення.

У своєму розвитку, формуванні і становленні воно пройшло тривалий проміжок часу, початок якого можна умовно датувати судом над Сократом в Афінах у 399 р. до н.е., а його завершення – в кінці середніх століть. Платонівсько-стоїчна філософія та процес над Сократом зіграли величезну роль у зародженні і розвитку концепції відповідальності. Зокрема, у центрі філософії Сократа-Платона, давньогрецьких і давньоримських стоїків – поведінка, вчинки людини, відношення до них суспільства і

держави. Вже в питанні Сократа про те, наскільки суспільство і держава повинні реагувати на кожне людське діяння, особливо на соціально-шкідливе, міститься постановка питання про підставу відповідальності. Аристотель, вирішуючи питання про волю людини, вчив, що в законслухняного громадянина повинні бути дві здатності: здатність розрізняти гарне від поганого і здатність вибирати між ними, тобто вибирати правильний варіант поведінки відповідно до об'єктивних морально-правових категорій [1, с. 12-20].

Проблема морально-правових критеріїв оцінки поведінки людей займає важливе місце в навчанні давньогрецьких філософів про відповідальність. Ця оцінка повинна була здійснюватися на основі законів держави і на основі вищого Розуму і Логосу. Для Платона Логос – це Бог, «око» якого бачить всі і кожен людський учинок та дає їм моральну оцінку. Логос оцінював, обвинувачував, виносив вирок, причому винна особа зобов'язана була приймати оцінку Логосу без будь-яких виправдань і пояснень. Давньогрецьке навчання про Логос відображало певною мірою дійсну картину у світі давньогрецької юрисдикції, де процесуальні права обвинувачуваного були незначними і панувало «безконтрольне обвинувачення». Процес над Сократом зробив величезне враження на мислячий античний світ. Було видно, що афінський суд присудив Сократа до страти не стільки за його «злочини», скільки за те, що в ході процесу він намагався пояснити свою поведінку і довести безпідставність обвинувачень.

Філософи і юристи-стоїки часів Римської Імперії (Сенека, Епіктет, Павло, Ульпіан) ужили заходів, щоб усунути цей процесуальний дефект, що придушував природжене право людини на самозахист і виправдання. Поступово в давньоримській юрисдикції був сформований принцип вислуховування обвинувачуваної сторони: «*to inauditus damnari potest*» (ніхто не може бути засуджений, не будучи вислуханий). Таким чином, до «будівельних блоків», що складала первісну конструкцію відповідальності, стоїки додали новий «блок», завдяки чому з'явилося поняття звіту (пояснення) про поведінку перед Логосом.

Основні положення давньогрецьких і давньоримських філософів про відповідальність в подальшому піддалися ретельній обробці в авторів Нового Завіту та у творах християнської церкви, які поєднали елементи цього механізму з догматами про єдиного Бога і майбутній суд. Євангельський Логос стає частиною реального життя християн, предметом віри народних мас, що зобов'язував кожного християнина постійно звітувати про свої вчинки, оцінював і визначав його поведінку [2, с. 64].

Християнська доктрина, у якій концепція відповідальності зайняла центральне місце, передбачила більш демократичний статус людської особистості. Піклуючись про права винної (грішної) особи, вона звернула особливу увагу на такий елемент, як «звіт – відповідь – пояснення», що додало процесуальну стрункість і завершеність християнській концепції відповідальності, а у подальшому дало назву інституту відповідальності.

При формуванні такого поняття, як відповідальність, вибір припав з ініціативи християнських теологів на його перший елемент, що характеризує зазначене поняття не тільки як каральне, але й особистісне, що пов'язане з винною особою, яка має право на виправдання – звіт. Еволюція самого найменування пройшла довгий шлях (майже півтори тисяч років) від іменника *responsum* (звіт, виправдання – лат.) до прикметника *responsable* (відповідальний – фран.), а потім до інституціонального іменника *responsabilite* (відповідальність – фран.), що з'явився наприкінці середніх віків. В епоху Відродження почався повільний процес входження поняття відповідальності до галузі права.

Таким чином, інститут відповідальності не тільки носив каральне значення, але й надавав можливість забезпечувати визначені права обвинувачуваного, його правове

положення в області юрисдикції: винний мав право бути вислуханим, доводити свою невинність, заявляти клопотання, тобто одержував деякі гарантії проти необґрунтованого карального впливу.

Реалізація права може бути розглянута через систему впливу на суспільні відносини. У зв'язку з цим у широкому розумінні можна говорити про дві форми реалізації права – за допомогою правовідносин і поза таких [3, с. 169].

При цьому окремі вчені вказують на можливість існування позитивної (перспективної) відповідальності, суть якої полягає в правильному розумінні і виконанні суб'єктом установлених для нього соціальних обов'язків, обумовлених необхідністю дотримання суспільних інтересів. Таким чином, мова йде про соціально відповідальний різновид поведінки. Саме на цю сторону, як нам вважається, звертає увагу О. В. Сурилов, підкреслюючи, що проблема позитивної відповідальності характеризується політичним звучанням, має не тільки юридичне, але й морально-етичне значення [4, с. 111].

У цьому зв'язку цікавими є думки стосовно того, що добровільність виконання обов'язку не може розглядатися як відсутність юридичної відповідальності і про те, що відсутність правопорушення тягне не застосування заходів відповідальності (відшкодування шкоди, заподіяної при крайній необхідності, тощо), а застосування мір захисту суб'єктивних прав.

На нашу думку, можливою є відмова від теоретичної побудови позитивної (перспективної) відповідальності, оскільки правильне розуміння і виконання своїх соціальних обов'язків, обумовлених необхідністю дотримання суспільних відносин, є правомірною поведінкою, яка перебуває поза мотивами скоєння правопорушення, не містить його об'єктивної сторони, а суб'єктивна – оцінюється як міра належної поведінки.

Існування обов'язку щодо відповідності поведінки нормам закону в широкому розумінні не може співпадати з відповідальністю, тому що остання є не наслідком існування обов'язку, а наслідком виникнення деліктних відносин.

Аналіз літератури дає можливість зробити висновок про доцільність розгляду суті юридичної відповідальності через характеристику її ознак, до яких відносяться наступні:

- юридична відповідальність є одним з видів соціальної відповідальності як явища, суть якого полягає в охороні суспільних відносин та реакції з боку суспільства на порушення правових норм, які встановлені державою, та стимулюванні правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин, а також у сприянні формування у населення поваги до закону і права;

- юридична відповідальність встановлюється тільки законодавчими та іншими нормативно-правовими актами (наприклад, Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом України, Кодексом законів про працю України тощо), що видаються органами державної влади та посадовими особами, а також визначають хто, за що, перед ким, в якому порядку відповідає за протиправні діяння, які мають бути застосовані санкції до правопорушника;

- юридична відповідальність реалізується через норми процесуального права, які встановлюють процес притягнення правопорушників до відповідальності, розгляду конкретних справ, правовий статус органів, що їх розглядають та інші питання;

- юридична відповідальність повинна застосовуватись тільки за вчинення правопорушення, тобто за суспільно небезпечне протиправне діяння, за скоєння якого чинним законодавством встановлена відповідна санкція;

– юридична відповідальність є однією з форм державного примусу, який реалізується державними органами або за дорученням державних органів громадськими організаціями до винної особи незалежно від її волі та бажання, оскільки держава застосовує до неї такий вплив, який підкоряє її волю і поведінку інтересам суспільства та держави;

– визначальною ознакою юридичної відповідальності є покарання за скоєне правопорушення – закріплений у законодавстві й забезпечуваний державою юридичний обов'язок винної особи зазнати примусового позбавлення певних цінностей особистого, організаційного чи матеріального характеру, що належали йому.

Таким чином, юридична відповідальність як один із видів соціальної відповідальності являє собою встановлений державою примусовий захід (покарання) за скоєне правопорушення, що застосовується до винної особи державними органами, або за їх дорученням громадськими органами, та обов'язок правопорушника перетерпіти відповідні негативні наслідки, що визначені чинним законодавством.

Одним з видів юридичної відповідальності є адміністративна відповідальність.

На нашу думку, відсутність визначення адміністративної відповідальності в КУпАП збіднює його зміст, позбавляє стрижневої спрямованості правових норм, що містяться в ньому, дозволяє трактувати його норми довільно, у відповідності зі своїм баченням.

На сучасному етапі розвитку української державності дослідження інституту адміністративної відповідальності, з'ясування його суті, місця та ролі як в системі адміністративного права, так і серед інших галузей права набуває особливого значення, оскільки це пов'язано з необхідністю удосконалення українського законодавства, в тому числі систематизацією адміністративного законодавства.

Уже кілька десятиріч адміністративна відповідальність визначається лише як застосування адміністративного стягнення до особи, яка скоїла адміністративний проступок. Подібного трактування адміністративної відповідальності притримуються в своїх працях такі вчені, як Д. М. Бахрах, А. А. Горницький та інші.

Слід зазначити, що «каральний» підхід до визначення поняття адміністративної відповідальності не розкриває в цілому цей інститут, не показує всі його структурні елементи, а замикається на одному, фактично ототожнюючи поняття «відповідальність» і «покарання». Показова в цьому відношенні позиція І. О. Галагана, який, виражаючи певною мірою на той час *consensus ingeniorum* (загальну думку найвидатніших розумів), вважав, що питання про співвідношення відповідальності і покарання (стягнення) повинно бути вирішене на користь їх повного ототожнення, оскільки це однопорядкові правові поняття, які стоять поруч і не можуть існувати одне без іншого. Будь-яка відповідальність, на його думку, це те чи інше покарання, що є лише юридичною формою її виразу та прояву [5, с. 62].

На наш погляд, зазначена позиція не є точною ні з методологічної, ні з гносеологічної точок зору. Це співпадає з думкою інших вчених, які вважають, що, по-перше, вона обмежує зміст відповідальності тільки одним елементом і, по-друге, ототожнення відповідальності і покарання позбавляє інститут відповідальності сенсу існування, знеособлює і вихолощує його.

Окремі автори відзначають, що адміністративна відповідальність характеризується застосуванням адміністративного примусу в формах запобіжного заходу, міри відповідальності, засобу адміністративно-процесуального забезпечення, що здійснюються від імені держави його представниками – посадовими особами або судом (судьями). В той же час, інші автори, аналізуючи існуюче регулювання правовідносин в сфері адміністративного права, роблять висновок стосовно того, що адміністративний примус – це застосування органами державної виконавчої влади,

судами (суддями), а у випадках, обумовлених законом, і громадськими організаціями встановлених законом засобів впливу (стягнення) з метою спонукати громадян і посадових осіб до виконання юридично закріплених правил для запобігання правопорушень, забезпечення громадської безпеки, припинення правопорушень і покарання порушників.

Слід зазначити, що при наявності різних точок зору стосовно піднятої проблеми, більшість вчених схилиються до тричленної класифікації заходів адміністративного примусу, яка включає в себе заходи адміністративного попередження, адміністративного припинення та адміністративного стягнення (хоча є окремі розбіжності відносно груп примусових заходів). На нашу думку, саме вона дає найбільш чітке уявлення щодо способу адміністративно-правового забезпечення правопорядку, правових наслідків застосування того чи іншого примусового заходу.

Адміністративній відповідальності притаманні такі ознаки, як публічний державно-обов'язковий характер, зосередження права накладення стягнень в органах державної виконавчої влади (наявність органів адміністративної юрисдикції), репресивний характер, особливий порядок притягнення до відповідальності, встановлення виключного переліку діянь, за які накладаються стягнення, та відповідальності за них перед законом.

Характеризуючи поняття адміністративної відповідальності, багато хто із вчених-адміністративістів вважає, що цей інститут є формою реагування компетентних державних органів на адміністративне правопорушення, що знаходить свій вираз в засудженні протиправного діяння («негативній оцінці») та застосуванні до правопорушника відповідних каральних адміністративних санкцій. Так, для застосування адміністративного стягнення необхідно видання правозастосувального акту – постанови, в якій визначається винність суб'єкта і негативно оцінюється його поведінка, на підставі чого до винної особи застосовуються відповідні каральні адміністративні санкції.

Аналізуючи чинне адміністративне законодавство, можна зробити висновок, що накладення адміністративного стягнення є завершальним заходом (формою) серед інших заходів адміністративного примусу, оскільки він матеріалізує правову оцінку, що була надана правопорушенню та особі правопорушника в процесі розгляду справи і винесення по ній відповідної постанови. В результаті застосування адміністративного стягнення винний суб'єкт перетерплює певні обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру.

При цьому однією з рис адміністративної відповідальності як специфічних деліктних правовідносин є відсутність службової підпорядкованості між правопорушником та органом (посадовою особою), що застосовує ту чи іншу санкцію, що характерно, наприклад, також і для кримінальної та цивільно-правової відповідальності. Це, а також значна кількість адміністративних санкцій породжують чисельність органів, які виступають в якості сторони зазначених правовідносин.

Таким чином, розглядаючи адміністративну відповідальність через призму її ознак, необхідно відмітити, що вона нормативно врегульована, носить примусовий характер і реалізується в специфічних для неї процесуальних формах, тобто згідно визначених чинним законодавством правил і процедур, що встановлюють порядок діяльності чисельних відповідних компетентних державних органів.

Виходячи із зазначеного, адміністративна відповідальність як один із різновидів юридичної відповідальності, а також різновид заходів адміністративного примусу, являє собою реакцію держави на скоєне адміністративне правопорушення, що знаходить свій вираз в реалізації компетентним державним органом (посадовою особою) права висунути обвинувачення певній особі, піддати протиправне діяння

офіційній оцінці та у випадку негативної оцінки застосувати до неї адміністративне стягнення.

В той же час, адміністративна відповідальність має свою специфіку, що відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності.

Зокрема, вона відрізняється її підставою – адміністративним правопорушенням (проступком), під яким згідно ст. 9 КУпАП визнається протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за яке законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Адміністративна відповідальність може наступати, якщо ці правопорушення за своїм характером не тягнуть за собою, відповідно до чинного законодавства, кримінальної відповідальності.

Для правильної кваліфікації конкретного правопорушення і застосування до порушника покарання велике значення має вирішення питання про наявність або відсутність такої ознаки адміністративного правопорушення, як суспільна небезпека. Однак відносно цієї проблеми існують протилежні точки зору: одні вчені вважають, що адміністративні правопорушення є суспільнонебезпечними, інші притримуються думки, що вони не містять ознак суспільної небезпеки, а є суспільношкідливими.

Ряд авторів вважає, що будь-які правопорушення, за скоєння яких передбачена юридична відповідальність, є. Звідси – ступінь суспільної небезпеки може і повинна впливати на кваліфікацію діяння як кримінально караного або адміністративного правопорушення.

Наприклад, ст. 51 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за дрібне розкрадання державного чи колективного майна, вартість якого не повинна перевищувати трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що на сьогоднішній день складає 51 гривню. Якщо вартість викраденого перевищує зазначену суму, то за скоєне діяння настає кримінальна відповідальність.

Однак, крім вартості викраденого, повинна враховуватися також кількість викрадених предметів у натурі (вага, обсяг), їх значимість та спосіб здійснення розкрадання. Наприклад, у випадку скоєння дрібного розкрадання державного чи колективного майна з проникненням у приміщення або інше сховище останнє слід кваліфікувати вже як злочин, а не як адміністративний проступок.

Для настання адміністративної відповідальності, крім суспільної небезпеки, необхідна наявність також інших обов'язкових ознак, без яких скоєне діяння не може вважатися адміністративним правопорушенням. Перш за все, це протиправність, тобто необхідно, щоб діяння порушувало встановлені державою правила поведінки. При цьому дія являє собою активне порушення встановлених правил, а бездіяльність – невиконання правових норм.

Адміністративна відповідальність настає лише при наявності вини, яка може існувати у двох формах:

– умислу – особа, яка скоїла проступок, усвідомлювала протиправний характер свого діяння, передбачала його шкідливі наслідки і бажала чи свідомо допускала настання цих наслідків (наприклад, незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах);

– необережності – особа, яка скоїла правопорушення, передбачала можливість настання шкідливих наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх запобігання чи не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачати (наприклад, знищення чи пошкодження лісу в результаті необережного поводження з вогнем).

Протягом десятиріч існувала точка зору, за якою суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути лише фізичні особи.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення вживається термін «особа», але конкретизації щодо того, які саме особи (фізичні чи юридичні) є суб'єктами адміністративних проступків, Кодекс не дає.

Водночас, уважно проаналізувавши його норми щодо віку, після досягнення якого настає відповідальність, обставин, які виключають адміністративну відповідальність, неосудності особи, мети адміністративного стягнення тощо можна дійти висновку, що зазначений Кодекс встановлює адміністративну відповідальність лише для фізичних осіб. Так, у відповідності до чинного адміністративного законодавства суб'єктом адміністративних правопорушень можуть бути лише особи, що досягли на момент здійснення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку (ст. 12 КУпАП). В той же час, законом встановлені деякі виключення в частині притягнення до адміністративної відповідальності за здійснення адміністративних правопорушень військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів (ст. 15 КУпАП). Військовослужбовці і призвані на збори військовозобов'язані, а також особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, правил полювання, рибальства й охорони рибних запасів, митних правил, вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, неправомірне використання державного майна, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді, щодо подання органу дізнання, слідчого або протесту, припису чи подання прокурора, і за контрабанду ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не можуть бути застосовані виправні роботи й адміністративний арешт.

Іноземні громадяни і особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах із громадянами України. Виключення складають іноземні громадяни, що користуються імунітетом відповідно до міжнародних договорів, оскільки у випадку скоєння ними адміністративних правопорушень питання їх відповідальності вирішуються дипломатичним шляхом.

Таким чином, згідно з чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути тільки фізичні особи, що на сьогоднішній день є не виправданим.

Прикладом вирішення подібної проблеми в інших країнах може слугувати законодавча практика у Російській Федерації, де прийнятий ряд законодавчих актів, у яких прямо визначена адміністративна відповідальність юридичних осіб [36].

Тому, виходячи з фактично сформованих відносин, ряд авторів дотримуються думки, що суб'єктами адміністративних правопорушень в Україні є як фізичні особи – громадяни, іноземці, особи без громадянства, посадові особи, так і юридичні особи.

Отже, на сьогоднішній день в наукових колах існують різні позиції щодо проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Одним з основних проблемних питань конструкції адміністративної відповідальності юридичної особи є питання про визначення суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення, суб'єктом якого виступає юридична особа. Як вказувалося раніше, однією з ознак суб'єктивної сторони правопорушення є вина, тобто психічне ставлення правопорушника до своїх дій та їх наслідків, виявлене у формі

умислу або необережності. Питання вини юридичної особи як суб'єкта адміністративної відповідальності на сьогоднішній день сучасною наукою в достатній мірі не вивчено.

На наш погляд, в цій ситуації можливе застосування аналогії права. Як відомо, суб'єктами цивільно-правової відповідальності можуть виступати юридичні особи, тобто організації, які мають відокремлене майно, набувають майнових та особистих прав від свого імені, несуть зобов'язання тощо. При цьому вчені-цивілісти вважають, що згідно статті 96 Цивільного кодексу України (відповідно статті 441 попередньої редакції Цивільного кодексу України) [6, с. 51] в зобов'язаннях, які виникають із заподіяння шкоди, вина юридичної особи знаходить свій прояв у винних діях чи бездіяльності її працівників, вчинених під час виконання ними трудових (службових) обов'язків.

Згідно теорії управління організація є належним чином оформленою системою, яка має відповідний суб'єкт управління (адміністрацію, збори акціонерів або збори членів організації). Тому, визначаючи суб'єктивну сторону адміністративного проступку за участю організації (юридичної особи), слід зважати на той фактор, що вина не може розглядатися в повній мірі так, як це визначено в цивільному законодавстві, оскільки, наприклад, управлінські рішення можуть прийматися зборами акціонерів, які можуть не бути працівниками цієї організації.

Таким чином, адміністративну відповідальність юридичної особи не можна розглядати ні як відповідальність посадової особи, ні як відповідальність адміністрації, ні як відповідальність колективу організації. Це нове явище в адміністративному праві, народжене соціально-економічними перетвореннями в українському суспільстві, яке потребує відповідного дослідження.

В той же час, з суб'єктивної сторони, адміністративний проступок, вчинений юридичною особою, характеризується як винне діяння. При цьому вина юридичної особи виступає як психічне ставлення осіб, які перебувають у безпосередніх організаційно-правових відносинах з нею, причетних до протиправних діянь, виражених в актах юридичної особи, що завдали шкоди суспільним відносинам в сфері порядку управління. Тому факт притягнення до адміністративної відповідальності юридичної особи можна розглядати як підставу для відповідальності відповідної посадової особи.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки.

Юридична відповідальність – це один із видів соціальної відповідальності, який носить ретроспективний характер. Вона являє собою встановлений державою примусовий захід (покарання) за скоєне правопорушення, що застосовується до винної особи державними органами, або за їх дорученням громадськими органами, а також обов'язок правопорушника перетерпіти відповідні негативні наслідки, що визначені чинним законодавством.

Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, якому притаманні всі ознаки останньої, а саме те, що вона встановлюється тільки нормативно-правовими актами, реалізується через норми процесуального права та застосовується відповідними державними органами (посадовими особами) за скоєне правопорушення з метою покарання винної особи, тобто вона має публічний державно-обов'язковий репресивний характер, що реалізується органами адміністративної юрисдикції в особливому порядку, визначеному чинним законодавством України.

Адміністративна відповідальність урегульована нормами адміністративного права, в яких наводиться повний перелік адміністративних проступків, адміністративних стягнень та органів, уповноважених їх застосовувати.

При цьому Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає правовий статус органів адміністративної юрисдикції, що здійснюють розгляд і

вирішують справи про адміністративні проступки. Зокрема, до них належать адміністративні комісії місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевого самоврядування, виконкоми селищних і сільських рад, органи внутрішніх справ, органи державних інспекцій, судді районних (міських) судів та інші органи, які уповноважені державою розглядати ці справи в порядку адміністративного провадження.

Накладення на правопорушників адміністративних стягнень тягне за собою обтяжливі наслідки організаційного, матеріального чи морального характеру для винних осіб.

Суб'єктами адміністративних правопорушень в Україні є як фізичні, так і юридичні особи.

Вина юридичної особи за скоєне адміністративне правопорушення виступає як психічне ставлення осіб, які перебувають у безпосередніх організаційно-правових відносинах з нею, причетних до протиправних діянь, виражених в актах юридичної особи, що завдали шкоди суспільним відносинам в сфері порядку управління.

Висновок. Таким чином, адміністративна відповідальність являє собою врегульовані нормами права відносини між державою в особі органів адміністративної юрисдикції і відповідних посадових осіб та особою, яка скоїла адміністративне правопорушення, що знаходять свій вираз у застосуванні до правопорушника адміністративних стягнень, які тягнуть за собою несприятливі наслідки особистого, майнового та іншого характеру і владний осуд винного суб'єкта з метою попередження та припинення адміністративних правопорушень.

Список використаної літератури

1. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 215 с.
2. Галаган И. А. Административная ответственность в СССР (государственное и материально-правовое исследование) / И. А. Галаган. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1970. – 252 с.
3. Демський Е. Ф. До питання про відповідальність юридичних осіб / Е. Ф. Демський, В. С. Ковальський, С. Е. Демський // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 168-176.
4. Додін Є. В. Удосконалення законодавства про адміністративну відповідальність юридичних осіб / Є. В. Додін // Концепція розвитку законодавства України : матер. наук.-практ. конф., м. Київ, травень 1996 р. – Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 114-115.
5. Еропкин М. И. О классификации мер административного принуждения / М. И. Еропкин // Вопросы административного права на современном этапе. – Москва, 1963. – С. 60-69
6. Коваль Л. В. Адміністративне право України / Л. В. Коваль. – Київ : Основи, 1994. – 154 с.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2015 р.

V. V. Polshchykov

CURRENT UNDERSTANDING OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY AS A FORM OF LEGAL LIABILITY

The article examines current understanding of administrative responsibility as a form of legal liability. Available analysis approaches of different scientific schools to the problem of determining the nature of administrative responsibility.

Describing the concept of administrative responsibility, states that the institution is a form of response competent public authorities on administrative violations, which finds its expression in the conviction wrongful act («negative assessment») and applied to the offender

appropriate punitive administrative sanctions.

It is noted that the application of administrative penalties for the publication of enforcement must act - a resolution that determined the guilt of the subject and his behavior negatively estimated, whereby the perpetrator to the relevant administrative punitive sanctions.

Analyzing the current administrative legislation, it can be concluded that the imposition of an administrative penalty is final measure, among other measures of administrative coercion, as it materializes legal assessment, which was given the offense and the offender in the course of the proceedings and make it to an appropriate resolution. As a result of an administrative penalty, wine undergoes certain burdensome consequences of material or moral character.

Keywords: *administrative responsibility, legal liability, administrative offense, governance, legal guarantees.*

УДК 342.7(477)(045)

С. В. Степанова

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проведено дослідження теоретичних та практичних проблем застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, які виникають перед Україною в процесі їх імплементації у діюче національне законодавство України по захисту конституційних прав та свобод людини. Норми права, які цитуються в статті, відображають сучасні позитивні кроки України по імплементації положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини. У висновках автором надано свої пропозиції щодо удосконалення стану імплементації та застосування Конвенції та практики Європейського суду у національне законодавство та національну судову практику.

Ключові слова: *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, рішення Європейського суду з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, застосування практики Європейського суду з прав людини.*

Постановка проблеми: Ефективності реалізації в Україні права людини на справедливий суд значною мірою сприяє застосування судами України Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Для України це цілком новий механізм захисту прав людини, введення якого ускладнюється багатьма чинниками, зокрема проблемами реформування самої судової системи в Україні. Це ускладнюється ще й тим, що Україна є державою з континентальною системою права, в той час як право Європейського суду – прецедентне, а отже, перед суддями України гостро стоїть проблема вивчення та застосування не тільки норм Конвенції, а й прецедентних рішень Європейського суду. Водночас ця проблема з конституційно-правової точки зору не аналізувалася, хоча її дослідження має вагомим значення для визначення напрямів вдосконалення національного законодавства та практики суду. В даній статті піднімаються проблеми, які виникають перед Україною в процесі імплементації положень Європейської Конвенції про захист прав та основоположних свобод та практики Європейського суду у діюче національне законодавство України по захисту конституційних прав та свобод

людини, дослідження проблем їх застосування при розгляді справ судом, та визначення ефективних заходів по удосконаленню застосування Конвенції та рішень Європейського суду судами України суддями та іншими категоріями працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також триманням людей в умовах позбавлення волі.

Такий аналіз необхідний для усунення підстав для надходження до Європейського суду заяв проти України, спричинених проблемою захисту права людини на справедливий суд, та зменшення рішень Європейського суду, прийнятих проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми статусу і практики діяльності Європейського суду з прав людини присвячено роботи багатьох вітчизняних авторів, наприклад, таких як: К. Андріанов, В. Г. Буткевич, М. В. Буроменський, Ю. Зайцев, В. Кампо, О. Климович, В. П. Павлюк, П. Рабінович, В. О. Туманов, С. Шевчук, та зарубіжних - Є. Бредлі, М. Дженіс, Р. Кей Р., та ін. Проте поза їх увагою залишалися окремі проблеми, пов'язані з пошуками місця норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини у правовому полі нашої держави та їх застосування.

Незважаючи на те, що Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» в редакції від 13.04.2011 року (із змінами) № 3477-IV мав би зупинити більшість дискусій, що виникають щодо проблем застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні, насправді таких запитань виникає ще більше. Тому *мета роботи* полягає у дослідженні та вирішенні цих питань.

Виклад основного матеріалу. Визначення прав людини та їх дотримання завжди були у центрі уваги людства. Ще в античні часи стояло питання: як забезпечити існування сильної держави та при цьому зберегти права людини? Будучи споконвічним, це питання турбує нашу державу й сьогодні. Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року (далі - Закон про ратифікацію) Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [1; 2].

Таким чином Конвенція стала частиною українського національного законодавства, а юрисдикція Європейського Суду з прав людини (далі-Європейський суд) поширилася на спори громадян України з державою, але на жаль, Україна є одним із лідерів за кількістю заяв, що надходять до Європейського суду. Це - серйозний сигнал для органів державної влади про те, що механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення. Зокрема, йдеться про необхідність вдосконалення застосування Конвенції та практики Європейського Суду у судовій практиці.

Так, за статистичною інформацією, наявною на сайті Європейського суду, станом на 31 грудня 2014 року в Європейському суді перебувало на розгляді 13650 заяв проти України, що становить 19,5% усіх заяв, які перебувають на розгляді. Це найбільша частка однієї країни. Для порівняння, щодо Італії на розгляді перебувало 10100 заяв (14,4%), Росії – 10000 (14,3%), Туреччини – 9500 (13,6%), Румунії – 3400 (4,9%) [3]. За період 1998-2014 рр. щодо України було винесено 1002 рішення; з них у 987 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції або Протоколів до неї [4].

Отже, громадяни України, а також ті, хто на законних підставах перебувають на її території, реалізують право, яке надає їм Конституція України, а саме: «... після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ чи до відповідних органів

міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (ст.55 ч.4) [5].

Головною передумовою ефективного захисту Конвенцією прав людини в Європі є застосування Конвенції державами в їхньому правопорядку у світлі прецедентної практики Суду. Це передусім передбачає приведення державами законів та адміністративної практики у відповідність з Конвенцією.

В дійсності тільки невелика група правників-міжнародників дотримується тієї думки, що держави зобов'язані інкорпорувати Конвенцію в національне право. Європейський суд неодноразово підкреслював, що не існує такого юридичного обов'язку.

Зокрема, про це йдеться в ухвалі по справі «Ірландія проти Об'єднаного Королівства» 1978 року [6, с. 233]. І все ж навіть у тих державах, які не інкорпорували Конвенцію у своє внутрішнє право, існує тенденція посилатись на Конвенцію та її тлумачення в рішеннях Європейського суду та уникати конфліктів між Конвенцією і національним правом. Таким чином зменшуючи ймовірність того, що суду доведеться прийняти рішення, яке суперечитиме Конвенції.

Однак дійсне положення міжнародного права в національній правовій системі визначається не тільки конституційними нормами, але й бажанням національних судів застосовувати норми міжнародного права у своїх рішеннях. Саме так працюють суди більшості європейських держав, прямо застосовуючи положення Конвенції.

Для судів України застосування Конвенції та практики Європейського суду набули особливої актуальності з прийняттям 23 лютого 2006 року Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі-Закон про виконання рішень), який увібрав у себе численні резолюції Комітету Міністрів Ради Європи: Res (2004) 5 від 12.05.2004 року щодо перевірки узгодженості законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики зі стандартами, викладеними в Європейській Конвенції з прав людини; Res (2004) 4 від 12.05.2004 р. щодо місця Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці [7; 8; 9]. В законі знайшла відображення правова позиція Суду щодо наслідків, визначена у рішенні «Броньовський проти Польщі», від 22 червня 2004 року.

Верховний Суд України ухвалив низку постанов Пленуму, в яких надається роз'яснення судам загальної юрисдикції про необхідність застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і рішення Європейського суду як джерела права. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р. визначено: «...суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерело права...»; у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» №14 від 18.12.2009 р. зазначено: «...у мотивувальній частині кожного рішення... У разі необхідності мають бути посилення на Конвенцію та рішення Європейського суду, які згідно із Законом від 23.02.06 р. №3477-IV є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі» [10, с. 7; 11, с. 4].

Незважаючи на вжиття державою заходів загального характеру, кількість рішень Європейського суду, які постановлені проти України, не зменшується.

М. В. Буроменський виділяє три можливі шляхи застосування Європейської конвенції в правовій системі України, а саме - через прийняття спеціальних законів, тлумачення існуючих законів на основі Конвенції та застосування міжнародних норм у світлі ст. 9 Конституції України [12]. Як приклад він наводить Конституційний суд Іспанії, який, беручи до уваги рішення Європейського суду у справі «Кастелз проти Іспанії», ухвалив, що прецедентне право Європейського суду може бути прямо

застосоване в іспанському правовому регулюванні [13, с. 126].

Для України це цілком новий механізм захисту прав людини, введення якого ускладнюється багатьма чинниками, зокрема проблемами реформування самої судової та правової системи в Україні, невідповідності праворозуміння, що формувалося та складалося у більшості представників української юридичної науки в радянський період, вимогам та реаліям сьогодення. Це ускладнюється ще й тим, що Україна є державою з континентальною системою права, в той час як право Європейського суду - прецедентне, а отже, перед суддями України гостро стоїть проблема вивчення та застосування не тільки норм Конвенції, а й прецедентних рішень Європейського суду.

У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV, із змінами, вказується, що джерелом права Європейського Союзу, до якого здійснюється адаптація законодавства України, є, зокрема, рішення Європейського суду [14]. Крім того, згідно ст. 17 Закону про виконання рішень суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Отже, українські суди мають не тільки право, але і обов'язок застосовувати при розгляді справ практику Європейського суду як джерело права.

Відповідно до ст. 32 Конвенції, юрисдикція європейського суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї. Крім того, як зазначалося вище, згідно із Законом про ратифікацію повністю визнає на своїй території юрисдикцію європейського суду в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Отже, рішення Європейського суду є офіційними тлумаченнями Конвенції, а отже, застосування рішень Європейського суду є одночасно застосуванням Конвенції.

Аналогічні підходи зафіксовані в процесуальних кодексах України, оскільки механізм застосування Конвенції та практики Європейського Суду в більшій мірі залежить від внесення у національне законодавство необхідних змін, що впливають з прецедентного права, яке створюється рішеннями Європейського Суду з прав людини.

Робота над цією проблемою триває досі і найпоказовішим прикладом цьому останнім часом є прийняття 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України, у якому вперше в кримінальному судочинстві в ст. 8 закріплений принцип верховенства права «відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принципи верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [15, с. 88].

Таким чином, якщо за умови, що внутрішнє законодавство не регулює певних питань або регулює їх суперечливо, застосування рішень Європейського суду як джерела права є єдино можливим і обов'язковим. Навіть у разі, коли видається, що рішення Європейського суду суперечать внутрішньому законодавству, пріоритет повинен віддаватися рішеннями Європейського суду, оскільки, по-перше, це означатиме визнання пріоритету міжнародних правових актів над внутрішніми, а по-друге, за умови звернення учасників певного судового провадження в Європейський суд останній, застосовуючи свою власну судову практику, визнає рішення українського суду таким, що не відповідає Конвенції.

У разі наявності колізій між нормами національного законодавства України та Конвенції пріоритетному застосуванню підлягають саме норми Конвенції як міжнародного договору. На користь цієї позиції можна навести наступні аргументи:

По-перше, діє міжнародний принцип добросовісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, який фактично закріплений статтею 8 Конституцією України. Цей принцип визначений, зокрема: у статті 26 Віденської конвенції «Про

право міжнародних договорів» 1969 р. (ратифікована Україною 14 травня 1986 р), у якій закріплено, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» (*pacta sunt servanda*) та статті 27 зазначеного документу, яка передбачає, що «учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору»; у статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» 29 червня 2004 р., якою прямо визначається: «...якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [16; 17].

По-друге, при обґрунтуванні пріоритетності норм Конвенції, необхідно акцентувати увагу на частину 1 ст. 22 Конституції, яка визначає, що «права і свободи людини й громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними», є всі підстави стверджувати, що у разі, коли гарантії прав людини, що зафіксовані у Конвенції, з тієї чи іншої причини залишилися неповними у Конституції України, пріоритет отримують саме Конвенція та практика Європейського суду.

Проблемним питанням є застосування практики Європейського суду судами України, оскільки відповідно до преамбули Закону України про виконання рішень, цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах саме проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини.

Відповідно до ст.17 цього Закону суди мають застосовувати практику Суду, тобто будь-яке рішення або ухвалу, винесені Європейським судом, незалежно від суб'єктного складу справи, у т. ч. й у справах проти України, а стаття 18 визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. При цьому варто зауважити, що йдеться саме про «практику Суду» у значенні, розкритому у статті 1 цього Закону, тобто практику Європейського суду та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України. Важливо пам'ятати, що у Законі про виконання рішень немає положень, які б забороняли застосовувати рішення чи ухвали Європейського суду з прав людини, постановлені щодо інших країн.

Згідно із статтею 46 Конвенції держави - учасниці зобов'язані виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

При цьому Європейський суд при прийнятті рішень щодо України керується усією своєю практикою, в тому числі рішеннями у справах проти інших держав. Це відповідає принципу правової визначеності, оскільки робить рішення Суду прогнозованими. Отже, при застосуванні правових позицій Європейського суду національні суди повинні враховувати всю його практику, в тому числі сформовану й щодо інших країн.

Так, у справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» Суд нагадав, що мета його рішень, окрім вирішення конкретної справи, полягає також у роз'ясненні, утвердженні та розвитку правил, встановлених Конвенцією, для підвищення загальних стандартів захисту прав людини та поширення практики поваги до прав людини у державах-учасниках. У справі «Опуз проти Туреччини» Суд визнав наявність де-факто *erga omnes* (з лат. «щодо всіх») ефекту своїх рішень, вказавши на необхідність брати до уваги його висновки навіть у рішеннях щодо інших держав-учасниць: оскільки Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у Розділі 1 Конвенції, він розглядає, чи прийняли національні органи влади достатньою мірою принципи, що впливають з його рішень щодо аналогічних питань, навіть якщо вони

стосуються інших держав [18, с. 20].

І тут виникає наступна проблема, а саме те, що Законом не встановлено порядок доступу до практики Європейського суду з прав людини загалом, тому реальне застосування практики Суду при здійсненні судочинства судами України дещо ускладнюється.

У ст.18 Закону України про виконання, встановлений порядок посилання на практику Суду, принаймні, це впливає із назви даної статті «Порядок посилання на Конвенцію та практику Суду», але, як свідчить аналіз її змісту, він полягає і обмежується лише приписом використовувати переклади текстів рішень Суду, надрукованих відповідно до ст.6 цього Закону у спеціалізованих у питаннях практики Суду юридичних виданнях, а за відсутності - оригінальний текст.

Для реалізації цього підходу потрібно забезпечити доступність усіх рішень Європейського суду для суддів України, оскільки суди повинні використовувати офіційний переклад Конвенції та у разі відсутності такого суд повинен користуватися оригінальним текстом.

Багато науковців і практиків, серед яких зокрема і колишній Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини Зайцев Ю.Є. наголошує на тому, що «наявність чи відсутність перекладу рішення Європейського суду жодним чином не обмежує його застосовуваності українськими судами» [19, с. 7].

Автор з такою позицією не погоджується, тому що по-перше в ст.65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2010 року в новій редакції від 2015 року, серед вимог до кандидатів на посаду судді ми не знайдемо тієї, яка пов'язана із обов'язком кандидата на посаду судді володіти однією із офіційних мов Суду (англійською або французькою) на тому рівні, який би забезпечував йому можливість вільно знайомитися і розуміти практику Європейського суду в оригіналі, у випадку зайняття ним посади судді; по-друге виникає питання, а хто ж буде визначати і підтверджувати те, що практика Європейського суду з прав людини, застосовувана національним суддею, має автентичний переклад відносно мови оригіналу; по-третє застосування українськими судами рішень Європейського суду в оригінальному тексті, може суперечити вимогам статті 57 Конституції України про те, що кожному гарантується право знати свої права і обов'язки, адже принцип правової визначеності є складовим елементом верховенства права.

Так в Рекомендації Rec (2002) 13 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи про опублікування і поширення в державах-членах Ради Європи текстів Конвенції та постанов і рішень Європейського Суду від 18.12.2002 року, сформульовані зобов'язання держав щодо перекладу і поширення рішень Європейського Суду [20].

Станом на сьогодні, найбільш повним і систематизованим джерелом судової практики Суду у перекладі українською мовою є щоквартальний журнал «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі», який видається з 1999 р. Видавцем цього журналу є Українська Правнича Фундація. Рішення Суду можна знайти також на веб-сайті Суду, де є спеціальна пошукова система HUDOS з англійським, французьким та турецьким інтерфейсом. Переклади рішень Суду доступні і в деяких пошукових системах та на веб-сайтах Міністерства юстиції України, Національної школи суддів України, Центру інформації та документації Ради Європи в Україні та ін.

Тому, якщо законодавець вважає необхідним застосування при здійсненні судочинства всіх правових позицій Європейського суду незалежно від національності держави-відповідача, він має визначити механізм доступу до цієї практики (перекладу та оприлюднення).

З проблемним питанням застосування Конвенції та практики Європейського Суду стикаються судді при обґрунтуванні прийнятих рішень. Досить поширеним у діяльності судів є абстрактне посилання на практику Європейського суду без вказівок на конкретне рішення цього органу. Нерідко навпаки - в судових рішеннях вітчизняних судів робиться посилання на конкретне рішення Європейського суду, але без зазначення співвідносності його з нормами національного права й обставинами конкретної справи [21, с. 5].

Ще одна проблема полягає у відсутності єдиних критеріїв застосування практики Європейського суду та Конвенції у судових рішеннях. Як зазначає П. М. Рабінович, «справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конститується, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування у рішеннях Суду. Практика Суду (а це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. І тому знання й урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» - одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» [22].

У цьому механізмі застосування українськими судами практики Європейського суду з прав людини особлива роль належить Верховному Суду України, який не лише має застосовувати практику Європейського суду, а й безпосередньо бере участь у процедурі виконання рішень Європейського суду. За Законом Верховний Суд України є єдиним у державі судом, повноважним переглядати судові рішення національних судів у разі встановлення у них Європейським судом з прав людини порушень міжнародних зобов'язань держави.

Нещодавно Верховний Суд міг здійснювати перегляд відповідних рішень національних судових органів, у яких Європейським судом констатовано порушення норм Конвенції, лише у разі, якщо вищий спеціалізований суд допустить відповідну скаргу до провадження у Верховному Суді.

На даний час Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 № 192-VIII, з метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд було внесено зміни до процесуальних кодексів та передбачено, що Верховний Суд може здійснювати перегляд відповідних рішень національних судових органів, у яких Європейським судом констатовано порушення норм Конвенції за заявою особи, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, без будь-яких інших вимог [23, с. 132]. При цьому Верховний Суд ухвалює остаточне судові рішення у справі, без направлення справи на новий судовий розгляд.

Такі зміни є позитивним кроком в застосуванні Конвенції та практики Європейського суду, але проблеми, які виникають у діяльності судів при використанні правових позицій Європейського суду, свідчать, що саме Верховний Суд повинен формувати концептуальні підходи і методи використання судами європейських стандартів, розробляти рекомендації щодо правильного та однакового застосування ними при здійсненні правосуддя норм Конвенції і практики Європейського суду. Верховний суд може це робити передусім шляхом використання практики Європейського суду з прав людини при вирішенні конкретних справ усіх категорій - адміністративних, господарських, цивільних і кримінальних.

Яскравим прикладом використання положень Конвенції і практики Європейського суду з прав людини є Конституційний Суд України, що здійснює їх використання також за різними підходами (далі - КСУ). «Так, Європейська конвенція використовувалася при ухваленні КСУ двадцяти рішень і одного висновку: згадка про Конвенцію без посилання на конкретні статті мала місце у чотирьох рішеннях, згадка

про преамбулу Конвенції - в одному рішенні; ст. 1 Конвенції була використана при ухваленні одного рішення; ст.2 - при ухваленні двох рішень; ст. 3 - при ухваленні одного рішення; ст.5 - при ухваленні одного рішення; п.1 ст.5 - одного рішення; ст.6 - п'ятьох рішень і одного висновку; п.1 ст.6 - чотирьох рішень; ст.7 - одного рішення; ст.10 - одного рішення; ст.11 - двох рішень; ст.13 - двох рішень; ст.16 - одного рішення; ст.61 - одного рішення. Переважну більшість рішень КСУ, в яких використовувались положення Європейської конвенції, було ухвалено у справах за конституційними поданнями. І лише чотири рішення КСУ базувалися на положеннях Європейської конвенції під час розгляду справ за конституційними зверненнями (з них одне - зверненням юридичної особи і три - за зверненнями фізичних осіб) [24, с. 190].

Основні проблеми у застосуванні положень Європейської конвенції в діяльності КСУ полягають у тому, що багато її положень уже втілено в національне законодавство, а КСУ використовує переважно норми національного права, але посилається на Європейську конвенцію, коли: відсутні інші правові регулятори у рамках національного права; національних регуляторів є замало для забезпечення всебічного і повного правового регулювання певного питання; національні регулятори по-різному регулюють одні й ті ж питання, а тому КСУ змушений звертатися до Європейської конвенції [25, с. 26].

Висновки. Поза сумнівом, Конвенція закріплює найвищі цінності людства - фундаментальні права й основоположні свободи людини, інтерпретовані Європейським судом, які становлять ядро як наднаціонального, так і національного права. Саме ця обставина дає підстави для визнання пріоритетності норм Конвенції та практики Європейського суду щодо норм національного законодавства, а імплементація Конвенції та практики Європейського суду, безумовно, є тим самим довгоочікуваним способом вирішення конфліктів у процесі розгляду спорів, що зачіпають права, гарантовані Конвенцією, та послужить превенцією порушень положень Конвенції нашою державою.

Звичайно, проблеми вдосконалення механізму застосування Конвенції та практики Європейського Суду в національне законодавство та національну судову практику існуватимуть ще певний проміжок часу, але внесенням змін до чинного законодавства та практики його застосування, забезпеченням юридичної експертизи законопроектів, перевіркою на відповідність чинних законів, належним опублікуванням, швидким та ефективним розповсюдженням на національному рівні тексту рішень Суду серед суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів та інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також триманням людей в умовах позбавлення волі, забезпеченням їх професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Європейського суду та інших заходів, ми зможемо подолати їх, що, безперечно, призведе до демократизації нашого суспільства і всебічному дотриманню прав людини в нашій державі.

Список використаної літератури

1. Конвенція про захист прав людини та основних свобод із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу №11 // Практика Європейського суду з прав людини. - 1999. - №1.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1997. - № 40 - ст. 263.
3. European Court of human rights applications before a judicial formation 31.12.2014 [Electronic resource] // European Court of human rights. - search HUDOC case-law. – Mode of access : http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2014_ENG.pdf. - Title from

the screen.

4. Violations by Article and by State - 1959 - 2014 [Electronic resource] // European Court of human rights - search HUDOC case-law. – Mode of access : http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf. - Title from the screen.

5. Конституція України. – Харків : Одисей, 2005. - 48 с.

6. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : моногр. / М. Антонович. – Київ : Academia, 2000. – 262 с.

7. Рекомендація Rec(2004)4 Комітету міністрів державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці від 12.05.2004 року [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. - № 4. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_573. - Назва з екрана.

8. Рекомендація Rec(2004)5 Комітету міністрів державам-членам щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав людини від 12.05.2004 року [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. - № 4. - Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_574. - Назва з екрана.

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 28.07.2006.- № 30 - ст. 260.

10. Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» // Вісник Верховного суду України. – 2009. - № 3 - С.7.

11. Постанова Пленуму Верховного суду України від 18.12.2009 року № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» // Вісник Верховного суду України. - 2010. - № 1 - С.4.

12. Буроменський М. В. Конвенції Ради Європи і розвиток законодавства України : доповідь на конференції / М. В. Буроменський // Україна і міжнародне право на межі тисячоліть (до завершення 10-ліття міжнародного права ООН 1989-1999), м. Київ, 26-27 листопада 1999 р. – Київ, 1999

13. Буроменський М. Кроки до Європи : рецензія на збірник : «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Дослідження. Нормативні акти». Вип.1, 2, 3 / М. Буроменський // Право України. - 1999. - №8.

14. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 року № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 29 - ст. 367.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. - № 9-10, № 11-12, № 13 – ст. 88.

16. Віденська конвенція про право міжнародних договорів, Заява від 23.05.1969 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118. – Назва з екрана

17. Про міжнародні договори» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України : Закон України від 05.06.2014 року № 1323-VII // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - № 34 - ст. 1166.

18. Юдківська Г. Ю. Еволюція ролі Європейського суду - на шляху до процедуралізації фундаментальних прав / Г. Ю. Юдківська // Вісник Верховного Суду України. - 2011. - № 7 - С. 19-22.

19. Зайцев Ю. Є. Про тонкощі використання в українській судовій практиці рішень

Європейського суду з прав людини / Ю. Є. Зайцев // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2010. - № 11. - С. 5-8.

20. Рекомендація Rec(2002)13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо опублікування та розповсюдження тексту Європейської конвенції з прав людини і практики Європейського суду з прав людини в державах-членах» від 18.12.2002 року [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. - № 4 - Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_717. - Назва з екрана.

21. Онопенко В. В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення / В. В. Онопенко // Вісник Верховного Суду України. - 2011. - № 7. - С. 4-7.

22. Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини : до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування / П. Рабінович // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 1999. – №1.

23. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. - № 18, № 19-20 – ст. 132.

24. Кампо В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний Суд України / В. Кампо, М. Савчин, Н. Сергієнко // Право України. - 2010. - № 10. - С. 186-197.

25. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. - Київ : Центр правових досліджень, 2007. – 50 с.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2015 р.

S. V. Stepanova

THE PROBLEMS OF APPLICATION OF THE CONVENTION FOR PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The problems, which appear before Ukraine in the process of implementation of the provisions of the Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights to the current legislation of Ukraine on protection of constitutional civil rights and liberties, the research of problems of their application in judicial proceedings and determination of the effective measures for improvement of application of the Convention and the resolutions of the European Court foremost by the courts of Ukraine, are brought up in the paper.

The paper consists of the introduction, the definition of the problem in general, the analysis of the latest research and legal principles, which the solution to such problem is founded in and which the author relies on, the highlighting of the prior unsettled parts of the general problem, which the mentioned article is devoted to, the conclusions, and the list of references used.

The relevance of the problems set in the article is connected with compulsory use of the Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights as the rule of law. The aim of the paper is to research and to solve these problems. The set problems give an opportunity to further improvement of the remedy devices to a fair trial. The rules of law quoted in the article reflect the recent positive steps of Ukraine towards the implementation of the provisions of the Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights.

In the conclusions the author gives her suggestions as for the improvement of implementation condition and application of the Convention and the practice of the European Court in the national legislation and national judicial practice.

The conceptual issues and conclusions of the research may be used: in scientific research – for further development of theoretical and practical issues in the field of usage of the Convention and the practice of the European Court; in law-making – for formulation and detailing of suggestions as to improvement of the legislation of Ukraine; in law enforcement - for improvement of work of the governmental authorities regarding implementation of the principles of the rule of law; in teaching and learning activities – for teaching of the courses «Constitutional Law of Ukraine», «International Law», «Criminal Process». The findings are also useful for all people, who are interested in current problems of constitutional and international law and protection of human rights.

Keywords: *European Convention on Human Rights, the decisions of the European Court of Human Rights, the practice of the European Court of Human Rights, the application of the European Court of Human Rights.*

УДК 342.7(477)(045)

Ю. С. Хоббі

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

В статті розглядаються основні проблеми забезпечення інформаційних прав людини в Україні, вирішення яких залежить від реформування інформаційного законодавства та Конституції України, зокрема її другого розділу. Наголошується, що без їх ефективної реалізації та захисту не можна говорити про побудову інформаційного суспільства, яке б відповідало європейським стандартам та цінностям.

До основних проблем слід віднести хаотичний розвиток інформаційного законодавства ще до прийняття чинної Конституції України, відсутність законодавчо врегульованого порядку функціонування та діяльності в мережі Інтернет, невизначеність механізмів забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства.

Ці проблеми може бути подолано шляхом прийняття інформаційного кодексу, який окрім загальної та спеціальної частин повинен мати розділ щодо механізмів захисту інформаційних прав, містити вичерпний перелік умов віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом та надання їй відповідних грифів та чіткий перелік умов обмеження інформаційних прав із зазначенням відповідних механізмів та термінів цього обмеження. Крім того, доцільно запровадити посаду Інформаційного омбудсмена з метою всебічного та ефективного захисту права на доступ до інформації та інших інформаційних прав.

Ключові слова: *інформаційні права, інформаційне законодавство, інформаційне суспільство, інформаційний кодекс, інформаційний омбудсмен.*

Постановка проблеми. Європейський вибір України вимагає від неї значних зусиль в напрямку гармонізації національного законодавства з європейським правом. Це в першу чергу стосується прав та свобод людини та громадянина як запоруки побудови дійсно демократичного та розвинутого суспільства та держави. Цей процес повинен починатися з основного закону країни – Конституції, на базі та у відповідність до якої створюється та розвивається вся правова система. Розділ про права та свободи людини повинен відповідати міжнародним та європейським стандартам в цій сфері та узгоджуватися з міжнародними зобов'язаннями України. На сам перед, це стосується

так званих прав першого покоління – інформаційних прав, які по своїй суті є особистими невід’ємними правами кожної людини. Без їх ефективної реалізації та захисту не можна говорити про побудову інформаційного суспільства, яке передбачене Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 р. № 537-V. Тому при проведенні конституційної реформи слід приділити увагу зокрема й інформаційним правам людини.

Метою є аналіз основних проблем забезпечення інформаційних прав людини та визначення шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти права на інформацію, інформаційних прав розглядалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких: І. Л. Бачило, А. В. Грищенко, Л. В. Голоскоков, Є. Ковальова, В. О. Копилов, Б. А. Кормич, Т. А. Костецька, О. В. Кохановська, А. Крутських, І. І. Лукашук, А. І. Марущак, О. В. Нестеренко, А. В. Пазюк, М. Г. Прошина, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, Я. О. Шашенков, М. Я. Швець та інші.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 р. № 537-V: «Одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя... Разом з тим ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України» [1]. Відповідно до цього закону Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням від 15 травня 2013 р. № 386-р схвалив «Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні» [2], реалізація якої передбачається у 2013-2020 роках. Але жодний з цих документів не дає визначення інформаційному суспільству.

Більш того, 2015 рік закінчується, а завдання, передбачені I етапом Стратегії (2013-2015 роки) досі не виконані, зокрема передбачалось «розроблення та прийняття Інформаційного кодексу України, внести зміни до нормативно-правових актів щодо Національної програми інформатизації, розробити базові норми, правила і регламенти створення, впровадження, модернізації та експлуатації інформаційних ресурсів, інформаційних, інформаційно-аналітичних, інформаційно-телекомунікаційних систем та засобів інформатизації органів державної влади, а також визначити порядок здійснення контролю за дотриманням таких правил, норм та регламентів».

Нажаль, подібна ситуація спостерігається і в інших сферах, які також стосуються інформаційних прав людини (економіка, соціальна політика тощо). З точки зору функціонування інформаційного суспільства цікавим є питання саме використання інформації (задоволення інформаційних потреб суб’єктів інформаційних відносин), проблема доступу до неї. Право на доступ до інформації та недоторканості особистості є загальними правами людини, їх законодавче оформлення створює правовий фундамент інформаційного суспільства.

Але скарги громадян на відмову в задоволенні запитів на інформацію до органів вищого рівня чи суду свідчать про значні проблеми в цій сфері. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування фактично безпідставно відмовляють у наданні інформації, відносячи її до інформації з обмеженим доступом; органи державної влади та органи місцевого самоврядування не повністю виконують вимогу оприлюднювати інформацію про свою діяльність; існують великі труднощі в отриманні

громадянами локальних нормативно-правових актів (а в деяких випадках це взагалі неможливо) місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Основною проблемою, яка перешкоджає забезпеченню інформаційних прав та свобод людини і громадянина є *хаотичний розвиток інформаційного законодавства ще до прийняття чинної Конституції України*, що і зумовило таку ситуацію. Зокрема, наявність великої кількості законів та підзаконних актів у сфері інформаційних відносин, які не мають чіткої ієрархічної відповідності та не узгоджені між собою. Це робить структуру інформаційного законодавства громіздкою, незрозумілою та хаотичною.

На сам перед, це виражається у різному визначенні та тлумаченні багатьох термінів понятійного апарату, що містяться в різних неузгоджених між собою нормативних актах. Так, ми маємо 3 визначення *інформації* (Закони України «Про інформацію», «Про телекомунікації», «Про захист економічної конкуренції»), кілька визначень *конфіденційної інформації* (Закони України «Про державну статистику», «Про інформацію», Наказ Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України від 30.11.99 № 53 «Про затвердження Положення про порядок розроблення, виготовлення та експлуатації засобів криптографічного захисту конфіденційної інформації»), *захисту інформації* (Закон України «Про інформацію», Наказ Ліцензійної палати при Мінекономіки України від 15.11.1996 р. № ЛП-37 «Про затвердження Положення про порядок та умови видачі інформації з Єдиного ліцензійного реєстру»), *інформаційної послуги* (Закон України «Про Національну програму інформатизації», Наказ Державного комітету статистики України та Міністерства України у справах науки і технологій від 07.08.98 N 272/219 «Про затвердження типових форм первинного обліку науково-інформаційної діяльності та Інструкції про порядок їх використання і застосування», Наказ Державного Комітету зв'язку та інформатизації України «Про Порядок надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи Електронний Уряд» від 15.08.2003 N 149) та інші.

Крім того, багато важливих питань, зокрема регулювання суспільних відносин, діяльності ЗМІ, захисту авторських прав та прав журналістів в мережі Інтернет, досі не знайшли свого законодавчого закріплення. Хоча Верховна Рада України 3 вересня 2015 року нарешті схвалила законопроект «Про електронну комерцію», який був запропонований ще у 2013 році. Він запроваджує правові вимоги та механізми дистанційного укладення й виконання правочинів із застосуванням електронних інформаційно-комунікаційних засобів і технологій, що дасть можливість гарантувати законність, прозорість та достовірність таких операцій та, в свою чергу, прискорить інтеграційні процеси у світовий інформаційний простір. Так, суб'єкти електронної комерції зобов'язані забезпечити захист електронних документів та/або повідомлень, що містять персональні дані суб'єктів електронної комерції та інших фізичних осіб, в тому числі від третіх осіб, що стали їм відомими з електронних документів та/або повідомлень, отриманих у ході оформлення і здійснення електронних правочинів, в порядку, передбаченому Законом України «Про захист персональних даних» (п. 2 ст. 14). Але його правову оцінку можна буде надати лише після того, як він запрацює, оскільки окрім Указу Президента України від 31 липня 2000 року № 928 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», а також Законів України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» та «Про Національну програму інформатизації», які здебільшого містять декларативні норми, інформаційні відносини в мережі Інтернет більше нічим не регулюються.

З огляду на простий доступ до мережі Інтернет та швидке зростання кількості її користувачів, на даний момент, актуальним є вирішення питань, пов'язаних із можливостями мережі Інтернет та їх використанням, особливо стосовно захисту прав та інтересів осіб. На даний момент законодавчо урегульоване питання функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування через їх офіційні веб-сторінки та портали в мережі Інтернет на базі «Концепції розвитку електронного урядування в Україні», схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. N 2250-р.

Таким чином перед забезпечення інформаційних прав людини та їх захистом постає наступна проблема – *відсутність законодавчо врегульованого порядку функціонування та діяльності в мережі Інтернет*, зокрема невизначеність правового статусу, прав та обов'язків суб'єктів інформаційних відносин у зазначеній мережі, порядок їх ідентифікацію з метою притягнення до відповідальності або відновлення порушених прав.

Зокрема головна проблема, визначити власника сайту. На сьогодні, при створенні та реєстрації сайту замовник вносить дані на власний розсуд. І хоча в інформаційному листі Вищого господарського суду України від 28.03.07 №01-8/184 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» [3] зазначено, що у разі розміщення інформації в мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного ознайомлення, особа, чії права та законні інтереси порушені її поширенням, може подавати відповідні позовні вимоги до власника веб-сайту, на якому розміщена ця інформація, визначити його буде складно. Дані про власника веб-сайту можуть бути витребувані відповідно до вимог статей 30 та 65 ГПК від об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр», який здійснює свою діяльність у відповідності до Розпорядження Кабінету Міністрів України № 447-р від 22 липня 2003 року з метою управління адресним простором українського сегмента мережі Інтернет та обслуговування та адміністрування системного реєстру і системи доменних імен домену верхнього рівня «.ua» та «.укр».

Інформаційні права в мережі Інтернет легко безкарно порушити. Це, на сам перед, пов'язано з такою проблемою забезпечення інформаційних прав людини, як *невизначеність механізмів забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства*. Більшість законів стосовно інформації зазначають лише наявність такої відповідальності, інколи навіть перелічують види цієї відповідальності, але, як правило, чітко не зазначають в чому саме полягає порушення (окрім Законів «Про рекламу», «Про інформаційні агентства», «Про друковані ЗМІ (пресу) в Україні»), механізмів забезпечення відповідальності та не називають органів, до чієї компетенції відноситься забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства, зокрема в віртуальному просторі.

Якщо порушення інформаційних прав та законодавства у засобах масової інформації ще можна встановити та довести, зокрема у суді, то злочини в віртуальній сфері, як правило, залишаються безкарними, факти порушення важко довести, складно встановити особу порушника, оскільки дані при реєстрації особи нічим та ніким не перевіряються, що дає змогу зазначити будь-яку особу. Найчастіше порушується авторське право. Найбільш складними моментами судового розгляду справ по захисту авторських прв в інтернеті все ще залишаються визначення особи, винної в порушенні прав та визначення та обґрунтування розміру шкоди, що завдана правовласнику.

Сьогодні в світі використовується три основних способи захисту авторських прав в інтернеті: - відправлення листів і претензій власнику сайту або хостинг-провайдеру; - взаємодія з пошуковими сервісами для видалення сторінок або сайту з інтернет сервісів; - звернення до суду [4].

В Україні інформаційним законодавством передбачена кримінальна, цивільно-парвова та адміністраивна відповідальність за порушення авторських і суміжних прав. Так, у Кримінальному кодексі України є стаття 176 (відповідальність настає за незаконні відтворення, розповсюдження чи інше використання творів, які є об'єктом авторського права, без дозволу авторів, якщо ці дії спричинили шкоду у значному розмірі (понад 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), у Цивільному кодексі - стаття 431 (порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність), стаття 432 (захист права інтелектуальної власності судом), у Кодексі України про адміністративні правопорушення - стаття 51-2 (передбачається адміністративна відповідальність за незаконне використання об'єктів права інтелектуальної власності), стаття 164-9 (встановлює адміністративну відповідальність за незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних), стаття 164-13 (відповідальність за порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва).

Але майже не має статей, які б передбачали відповідальність за порушення авторського права саме в мережі Інтернет. При цьому в Україні та СНД, нажал, майже не використовується надзвичайно популярний у США інструмент: видалення сайту-порушника з пошукових результатів, за допомогою інструментів, визначених Законом США «Про авторське право в цифрову епоху» [4].

Але при врегулюванні цього питання слід уникати тотального обмеження інформаційних прав особи в мережі, на кшталт надмірного блокування, фільтрування та маркировки інформації, виняток слід зробити для неповнолітніх, в цьому разі обов'язок керувати вибором і контролювати зміст покладається на батьків, опікунів або піклувальників.

А оскільки мережа Інтернет не має єдиного власника, а її користувачі можуть належати до різних правопорядків, то з метою забезпечення безпеки та інформаційних прав особи, доцільним є посилення міждержавної взаємодії та взаємодопомоги відповідних органів, зокрема в рамках міжнародних та регіональних організацій з метою уніфікації правил користування мережею, відповідальності за порушення цих правил та захисту законної діяльності в ній. Цікавим тут є досвід голландської поліції, яка оголосила війну мережевим злочинцям, організувавши команду з полісменів, яка буде «патрулювати» інформаційний простір країни в пошуках он-лайнових злочинців, використовуючи сучасне комп'ютерне устаткування для моніторингу інформації [5].

Таким чином, здійснювати державний контроль у мережі Інтернет необхідно, однак межі цього контролю слід чітко окреслити та не допускати будь-яких порушень прав людини та громадянина на право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації.

Для вирішення зазначених проблем слід провести кодифікацію інформаційного законодавства, але після проведення конституційної реформи, зокрема її другого розділу, який необхідно привести у відповідність до міжнародно-правових документів, ратифікованих Україною, корисним буде і врахувати досвід європейських країн у даному питанні. Необхідно також розкрити зміст даних прав та обов'язків (як індивіда, так і держави в особі її органів), передбачити реальний і чіткий механізм реалізації, захисту та гарантування цих прав із зазначенням чіткого переліку умов можливого їх обмеження. Причому положення про права людини повинні узгоджуватися з іншими статтями конституції.

Більшість дослідників пропонують здійснити таку систематизацію шляхом прийняття Інформаційного кодексу. Але про те, яким він має бути, ведуться численні дискусії. Найбільш поширеними є такі три підходи.

Перший – в основу Інформаційного кодексу має бути покладено Концепцію Національної інформаційної політики, а також змінений відповідно до сучасних вимог суспільного розвитку Закон України «Про інформацію». Цей підхід запропонований і розробляється Державним комітетом телебачення і радіомовлення України.

Другий – «Кодекс України про інформацію» розглядається як заключний етап систематизації інформаційного законодавства. Підхід запропоновано Урядовою комісією з питань інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади у проекті «Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин».

Як зазначається в «Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин», систематизацію інформаційного законодавства передбачається здійснити в три етапи:

1. Інкorporація законодавства – визначення ієрархічної системи та структури інформаційного законодавства на рівні правової доктрини.

2. Виокремлення в системі законодавства галузі та закріплення її легально у Зводі законів України як розділу – «Інформаційне законодавство».

3. Кодифікація – розробка і прийняття Верховною Радою України такого нормативного акта, як Кодекс України про інформацію. У цьому Кодексі мають бути зведені і систематизовано узгоджені між собою та законодавством України, її зобов'язаннями щодо інтеграції у світове співтовариство, в тому числі відповідно до Програми інтеграції України до Європейського Союзу.

Відповідно до традицій систематизації законодавства України система інформаційного законодавства України на рівні Кодексу має складатися з двох частин.

Частина I. Загальні положення. Ця частина включає основні засади інформаційного законодавства: завдання; сферу дії; визначення основних понять; визначення системи правового регулювання інформаційних відносин (законодавство та підзаконні акти, їх чітка ієрархія); мову інформаційних відносин; зміст (сутність) інформаційних відносин; основні принципи інформаційних відносин; державну політику в сфері інформаційних відносин та інформатизації; суб'єкт (учасників) інформаційних відносин; об'єкти інформаційних відносин (предмет правового регулювання); інформаційну діяльність та її види; основні положення щодо зобов'язань в інформаційних відносинах.

Частина II. В особливій частині визначаються урегульовані на рівні законодавства підсистеми (сфери) інформаційних відносин із зазначенням їх системоутворюючих законів, зокрема: державна таємниця; науково-технічна інформація; телебачення і радіомовлення; друковані засоби масової інформації (преса); інформаційні відносини в автоматизованих системах; бібліотеки і бібліотечна діяльність; архіви та архівна діяльність; інформаційні агентства; зв'язок, комунікаційні системи; інформатизація та національна програма інформатизації, захист персональних даних (інформації про особу, особистої інформації); забезпечення інформаційної безпеки суспільства і держави, регламентація основоположних організаційних заходів захисту інформації (організаційно-правових, організаційно-управлінських, організаційно-технічних, програмно-математичних); захист професійної таємниці; державні інформаційні стандарти тощо.

Третій – Проект Інформаційного кодексу, розроблений групою фахівців Інституту держави і права ім. В. Корецького. На їхню думку, Інформаційний кодекс має складатися із чотирьох частин:

1) базової (загальної), яка містила б системоутворюючі норми, що регулюють базові відносини у сфері інформації та інформатизації;

2) галузева частина, яка має регулювати інформаційні відносини в окремих сферах життя особи, держави, суспільства;

3) третя частина має містити видові норми і регулювати інформаційні відносини суб'єктів у сфері створення, пошуку, одержання, використання, зберігання та поширення окремих видів (категорій) інформаційної продукції або в окремих складових інформаційного процесу;

4) частина щодо спеціальних норм, яка регулює відносини стосовно створення і використання інформаційних технологій та телекомунікаційних систем [5].

Я. О. Шашенков пропонує до Інформаційного кодексу включити розділи, зокрема, про засади електронної торгівлі, правову охорону прав на зміст комп'ютерних програм, удосконалення захисту прав інтелектуальної власності, в тому числі авторського права при розміщенні та використанні творів у мережі Інтернет, про охорону баз даних, надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним та фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет, правила використання всіх видів інформації і комунікаційних технологій в сфері електронної комерції, а також ввести обов'язкову реєстрацію веб-сайтів подібній реєстрації, визначеній у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців» [6].

На нашу думку, з метою захисту права на інформацію, до цього кодексу слід включити і положення про інформаційного омбудсмена, після внесення відповідних змін до Конституції, оскільки чинна не передбачає можливість створення спеціалізованих омбудсменів. Запровадження інституту Інформаційного омбудсмена також викликає багато дискусій з приводу послаблення функцій основного уповноваженого з прав людини. Хоча є багато твердження на захист цього інституту. Так, дослідивши різні механізми захисту права на доступ до інформації в 70 країнах світу, Д. Банісар, прийшов до висновку, що найбільш ефективним інструментом охорони та захисту права на доступ до інформації є саме спеціально створений незалежний орган. Це може бути або уповноважений з питань інформації або спеціальна комісія з доступу до інформації. В підтримку цього свідчить той факт, інститут уповноважених з питань інформації запроваджено у Великобританії, Ірландії, Канаді, Німеччині, Сербії, Словенії, Угорщині, а в Македонії парламентський контроль за дотриманням права на доступ до інформації здійснює комісія.

Незважаючи на певну різницю в компетенції та порядку призначення інформаційних уповноважених в цих країнах, простежується тенденція формування єдиної моделі інформаційного уповноваженого.

Як зазначає О. Нестеренко, інститут спеціалізованих уповноважених з питань інформації має певні риси, що відрізняють його від класичної моделі омбудсмена. По-перше, рішення інформаційних уповноважених, за виключенням комісара з питань інформації Канади, мають не рекомендаційний, а обов'язковий характер для органів влади. Проте, не виключено, що й в Канаді найближчим часом рішення уповноваженого з питань інформації також набудуть обов'язкового характеру, оскільки в звіті спеціальної комісії з питань доступу до інформації, що була створена для перевірки ефективності дії закону містилась рекомендація щодо наділення Комісара новими повноваженнями зокрема й правом давати розпорядження щодо видачі інформації. По-друге, за виключенням комісара із захисту інформації Угорщини та інформаційного уповноваженого Сербії, що призначаються парламентом, участь у призначенні омбудсманів з питань інформації приймає голова держави або уряд. Зокрема, в Словенії інформаційний уповноважений призначається Парламентом за

поданням Президента, в Македонії всі члени комісії призначаються парламентом за поданням уряду. В Ірландії, Великобританії, Канаді омбудсмени формально наділяються юридичним статусом актом глави виконавчої влади або главою держави. В Великобританії уповноважений призначається королевою, в Ірландії – Президентом, в Канаді – Генерал-губернатором. Втім, легітимацію омбудсмени отримують від парламенту [7].

До функцій інформаційного омбудсмена доцільно віднести нагляд за реалізацією законодавства України про інформацію та доступ до інформації; проводити моніторинг порушення даних нормативно-правових актів; повноваження приймати та розглядати скарги; надавати пропозиції та рекомендації відповідним органам державної влади та місцевого самоврядування з приводу кращої реалізації інформаційних прав людини; проводити роз'яснювальну та консультативну роботу з державними службовцями з приводу правильного розуміння та застосування інформаційного законодавства; право звертатись з інформаційними запитами та зверненнями до інших владних органів; відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, бути присутнім на їх засіданнях, зокрема з метою перевірок їх діяльності у сфері забезпечення права доступу до інформації; право звертатись до суду про захист інформаційних прав, бути присутнім при розгляді та виступати на захист потерпілих; щорічно доповідати перед парламентом про стан додержання та захисту права на доступ до інформації з визначенням порушників цих прав; у своїй діяльності взаємодіяти з уповноваженим з прав людини та іншими органами, відповідальними за реалізацію інформаційної політики країни.

Але погоджуємося з думкою О. Нестеренко, що для здійснення цих повноважень уповноважений повинен бути наділений тими ж правами, що й Уповноважений з прав людини, але на відміну від омбудсмена, рішення інформаційного уповноваженого повинні мати обов'язковий характер, але можуть бути оскаржені до Вищого адміністративного суду.

Даний інститут дозволить розгрузувати Уповноваженого з прав людини та сфокусувати зусилля на подоланні законодавчих та практичних проблем забезпечення та реалізації інформаційних прав людини, що сприятиме розвитку інформаційного суспільства.

Висновки. Таким чином, на шляху ефективного забезпечення інформаційних прав людини стоять такі основні проблеми, як громіздкість та неузгодженість великої кількості законів та підзаконних актів у сфері інформаційних відносин, відсутність законодавчо врегульованого порядку функціонування та діяльності в мережі Інтернет, невизначеність механізмів забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства, зокрема в віртуальній сфері. Ці проблеми може бути подолано шляхом прийняття інформаційного кодексу, який окрім загальної та спеціальної частин повинен мати розділ щодо механізмів захисту інформаційних прав, містити вичерпний перелік умов віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом та надання їй відповідних грифів та чіткий перелік умов обмеження інформаційних прав із зазначенням відповідних механізмів та термінів цього обмеження. Крім того, доцільно запровадити посаду Інформаційного омбудсмена з метою всебічного та ефективного захисту права на доступ до інформації та інших інформаційних прав.

Список використаної літератури

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/537-16/conv>

2. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-КМУ/type-Розпорядження/386-15.05.2013.htm
3. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 28.03.07 №01-8/184 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sprava.in.ua/?page_id=473
4. Бузинний А. Захист авторських прав в інтернеті [Електронний ресурс] / А. Бузинний. - Режим доступу : http://pravdop.com.ua/publications/kommentarii_zakonodatelstva/zashita_avtorskih_prav_v_internete_sposobi_vozmeshenie_usherba_praktika_i_obrazci_dokumentov/
5. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Г. Г. Почепцов. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/16790422/politologiya/evropeyskiy_soyuz
6. Шашенков Я. О. Правове регулювання інформаційних відносин в інтернет просторі [Електронний ресурс] / Я. О. Шашенков. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/493-stetsenko/21444-2012-06-23-15-09-27.html>
7. Нестеренко О. Інформаційний омбудсман в механізмі забезпечення прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] / О. Нестеренко. – Режим доступу : http://uapp.org/pub_analytics/5111.html

Стаття надійшла до редакції 20.04.2015 р.

I. S. Khobbi

MAIN PROBLEMS OF INFORMATION HUMAN RIGHTS' PROVISION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

The article deals with the problem of providing basic information rights in Ukraine, the solution of which depends on the reform of information legislation and the Constitution of Ukraine, in particular its second section. It is noted that without their effective realization and protection can not talk about building the Information Society, which would correspond to European standards and values.

The main problems include the chaotic development of information legislation before the adoption of the current Constitution of Ukraine, which led to a large number of laws and regulations in information relationships that have no clear hierarchical compliance and not coordinated, resulting in varying definition and interpretation of many terms of conceptual apparatus.

The next problem is the lack of legally regulated and the functioning of the Internet, including undetermined legal status, rights and duties of subjects of information relations in that network, the procedure for their identification with a view to bringing to justice or redress.

This is such a problem for information rights as uncertainty of mechanisms to ensure accountability for violations of information legislation. Most laws regarding data indicate only the presence of such responsibility, sometimes even list the types of liability, but usually not clearly indicate what exactly the infringement, mechanisms to ensure accountability and not known of, to whose competence refers ensure accountability for violations of information legislation, particularly in the virtual space.

It is noted that in the settlement of this issue to avoid total restriction of information rights on the network, such as over-blocking, filtering and marking information, and it is reasonable to strengthen intergovernmental cooperation and mutual assistance of relevant authorities, in particular within international and regional organizations to unify the rules of use networks, liability for breach of these rules and the protection of legitimate activities in it.

These problems can be overcome by adopting the Information Code, which besides

general and special parts should have a section on mechanisms for the protection of information rights contain an exhaustive list of conditions referring information as restricted access and the provision of appropriate stamps and clear list of conditions limiting information rights specifying appropriate mechanisms and timing of the restrictions. In addition, it is advisable to introduce the Information office of the ombudsman for the full and effective protection of the right of access to information and other information rights.

Keywords: *information rights, information law, information society, information code, Informational Ombudsman.*

УДК 342.745

В. С. Шестак

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена сучасному стану мистецтва в Україні та проблемам адміністративно-правового забезпечення його розвитку. Процес розвитку суспільних відносин в нашій країні передбачає опосередкування його правовими засобами, призначення яких – сприяти здійсненню цього розвитку на ґрунті права.

Культура як особливе явище людської цивілізації є одним із головних чинників, що визначають духовний розвиток нації, виступають показником самобутності, сприяють становленню й розвитку правової демократичної держави, побудові в країні громадянського суспільства. При цьому культурна функція як вид діяльності держави, її органів та інших уповноважених суб'єктів, що спрямована на підтримку реалізації приватними особами їх духовних (нематеріальних) інтересів, виступає окремим об'єктом регулюючого впливу з боку адміністративного права. Реалізація цієї галуззю своєї ролі щодо культурної функції пов'язується із її системним впливом на відповідні суспільні відносини в цій сфері, що відбувається завдяки тим правовим явищам, які утворюють механізм адміністративно-правового забезпечення.

Необхідним є подальша розробка та реалізація державної політики у галузі мистецтва, що передбачає деталізацію положень чинного Закону України «Про культуру» у інших законах та підзаконних нормативно-правових актах: більш чіткого та повного закріплення потребує система органів управління культурою та організація взаємодії між ними; окремої уваги заслуговує вирішення питання матеріальної підтримки та фінансового забезпечення культури.

Ключові слова: *держава, право, суспільство, культура, культурна функція, мистецтво, мистецька діяльність.*

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження, її наукова і практична направленість визначена тим, що культура як особливе явище людської цивілізації є одним із головних чинників, що визначають духовний розвиток нації, виступають показником самобутності, сприяють становленню й розвитку правової демократичної держави, побудові в країні громадянського суспільства.

Завдяки культурі відбувається накопичення та трансляція у наступні покоління тих цінностей та здобутків, що були створені та збережені за історію існування численних народів, які населяли територію сучасної України, тих цінностей та здобутків, які є духовною та моральною основою сучасного українського суспільства та держави.

Мистецтво є найрізноманітнішим за своїми видовими проявами аспектом

культури. Однак, не дивлячись на таку багатогранність, за своєю природою та загальними властивостями всі ці видові прояви (зокрема, література, архітектура, образотворче мистецтво, музика, театр тощо) є елементами цілісного явища - мистецтва, що втілюється у відносини частини та цілого.

До того ж, не можна не відмітити, що мистецтво на сьогоднішній день є чи не одним із яскравих показників того стану, в якому перебуває сучасне українське суспільство, воно напрочуд добре відображає його внутрішній стан. Культура та мистецтво мають орієнтацію на вищі духовні цінності, а мистецтво в сутності своїй є виразом сенсу буття, і головною його функцією являється творчо-перетворююча діяльність, яка спрямована як на кожну конкретну людину, так і на земний світ у цілому [1, с. 56-67]. Така важлива та значна роль мистецтва не є випадковою, бо саме завдяки йому людина більш глибоко може сприйняти світ, який оточує її, відобразити його та відчути себе в ньому. Роль мистецтва в суспільному житті важко переоцінити, адже будь-яке глибоке перевлаштування громадських порядків завжди готувалося при активній участі мистецтва, зокрема, так було і в античності, в епоху Відродження, так було і на початку 80-х рр. XX ст., коли саме письменники як би поволі підготували потужний вибух соціальної активності в нашій країні. І не випадково саме мистецтво швидше, ніж, скажімо, наука або право, реагує на зміну барометра суспільного життя [2, с. 686-687].

Відповідно, держава не може не сприяти розвитку та не забезпечувати реалізацію такого потужного заходу впливу на поведінку особи, засобу формування та розвитку суспільства і збереження його здобутків, засобу, який сприяє формуванню людини із цінностями, що притаманні громадянину суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Тому мистецтво та його видові прояви завжди були об'єктом уваги з боку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема О. С. Батішевої, О. А. Задохайло, І. Г. Ігнатченко, Н. М. Ільченко, І. І. Кириченко, О. І. Мельничука, В. В. Карлової, Т. Г. Каткової, Н. С. Фесенко, А. Т. Комзюка, О. Р. Копієвської, О. Ф. Скакун, В. А. Бережняк та інших.

Вивчення наукових доробок цих авторів дозволяє зробити висновок, що науковці досліджували питання розвитку мистецтва з різних позицій. Так, І. Ігнатченко відмічає, що культура, будучи за формою та способом вираження національною, відбиває загальний розвиток демократії й людських цінностей, а належне функціонування культурних інституцій вимагає державної підтримки й фінансування на рівні, який відповідає соціальним, політичним та економічним перетворенням [3, с. 8]. При такій важливій ролі культури держава повинна забезпечувати належний й постійний її розвиток, що має місце в межах культурної функції держави, яка спрямована на реалізацію культурних прав окремих громадян, їх груп і задоволення культурних потреб всього українського суспільства. У сучасній правовій науці переважає точка зору, що саме держава служить формою, що організує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку, а також забезпечує права, свободи та законні інтереси особи, саме держава бере на себе обов'язок по їх забезпеченню, охороні та захисту [4, с. 60-62].

Як узагальнення точок зору науковців щодо мистецтва наведемо позицію В. Боканя, який вказує, що мистецтво виконує наступні функції: естетичну (формування ціннісної свідомості людини), пізнавально-інформаційну (отримання, збереження та передача досвіду як результату пізнання буття), виховну (формування почуттів, думок, поведінки людей), катарсично-компенсаторну (збереження і відновлення психічної рівноваги особистості) [5, с. 70-74]. Проте коло проблем щодо

сучасного стану розвитку мистецтва досліджувалось фрагментарно, що дає підстави для продовження наукових досліджень цього аспекту культури.

Виклад основного матеріалу. Україна проголосила, що буде правову демократичну державу. Для цього їй потрібні передусім духовні, інтелектуальні особистості, високопрофесійні політики, управлінці, правники, викладачі. Функції мистецтва виконують роль засобів досягнення суспільно значимих цілей, і в такому значенні повинні становити самостійний об'єкт забезпечення з боку держави. Ознайомлення з діяльністю держави щодо розвитку культури і мистецтва, аналіз останніх наукових досліджень та чинного законодавства, свідчать, що вести мову про досягнення належного рівня забезпечення виконання державою культурної функції ще не можна. Необхідно зазначити, що на сьогодні в Україні єдиної стратегії розвитку сфери культури у вигляді конкретного документа не існує, хоча за останні 10-15 років з боку держави культурі приділялась певна увага. Так, рішенням Президента України 2003 рік було оголошено Роком культури в Україні. Значення цього акту полягало у посиленні державної підтримки культури в Україні [6, с. 91]. Також на особливе значення відповідних проявів культури для розвитку українського суспільства та держави було вказано в постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання», в якій прямо було звернуто увагу на необхідність забезпечення інтенсифікації духовно-інтелектуального потенціалу суспільства, пріоритетність розвитку культури, мови, науки, освіти [7]. У Концепції державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки прямо було наголошено про необхідність нових політичних підходів, програм, формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення державного управління у сфері культури. Однак, як показує аналіз практики реалізації цих підходів та програм, у сучасних економічних умовах істотних досягнень в цій сфері не відбулося, що вказує на необхідність впровадження додаткових заходів щодо покращення ситуації. Зокрема, на це прямо було звернуто увагу в постанові Верховної Ради України «Про деякі невідкладні заходи щодо підтримки закладів культури в період економічної кризи» від 05.03.2009 р. [8].

У цих документах, які були складені на підставі висновків численних круглих столів, конференцій, обговорень та експертних висновків були окреслені загальні негативні тенденції що існують у сфері культури, але на жаль ці тенденції за останні роки не зазнали істотних змін. На сьогодні діють понад 30 законодавчих актів, які безпосередньо і майже 300 опосередковано регулюють діяльність у галузі культури але ніякого перелому не відбувається. Це свідчить, або законодавчі інструменти не досконалі, або неналежний контроль за використанням цих інструментів веде до їх загального нехтування [9, с. 180].

З лютого 2015 р. по січень 2018 р. Україна разом з Вірменією, Білорусією, Грузією, Молдовою, Азербайджаном приймає участь у програмі Східного партнерства «Культура». Мета програми – підтримка ролі культури в забезпеченні сталого розвитку країн Східного партнерства, сприяння розвитку співробітництва між органами державної та місцевої влади, організаціями громадянського суспільства, закладами культури, освіти і науки. Йде розробка проекту «Культура - 2025. Довгострокова національна культурна стратегія». Стратегією передбачається створення двох документів: «Довгострокова національна культурна стратегія 2015-2025 – основні принципи» і «План дій щодо реалізації Довгострокової національної культурної стратегії». Обидва документа планується представити на затвердження Указом Президента України або законом України, тобто Стратегія розвитку культури 2015-2025 покликає стати загальнодержавним документом [10]. Однак будь-які пропозиції, спроби вдосконалення мистецтва або взагалі самої мистецької діяльності, фактично,

неможливі без відповідних гарантій та засобів їх забезпечення. Адже саме ці забезпечувальні явища правового, економічного та організаційного характеру здатні не тільки сприяти належній реалізації відповідних культурних прав особи, зокрема, передбачених у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права [11, с. 36], вони призвані створити відповідні підстави для розвитку взагалі культури нашого суспільства, у тому числі і в частині розвитку такої її важливої складової, як мистецтво. Ми підтримуємо позиції тих вчених, які відмічають, що створення, відбір, охорона, збереження, поширення, популяризація та передача (ретрансляція) майбутнім поколінням духовних і культурних цінностей, що становлять культурний здобуток людини й суспільства, є обов'язком держави [12]. Причому це повинно існувати не у якості декларативного положення щодо підтримки мистецтва з боку держави. Цей обов'язок повинен знайти своє втілення в реальній діяльності відповідних державних органів та їх посадових осіб усіх гілок влади, а особливо, органів та посадових осіб виконавчої гілки влади. Цілком доречною є думка О. Батищевої, яка слушно акцентує увагу на тому, що сьогодні ефективність державного управління значною мірою залежить від співпраці органів державної влади і управління та наукових установ, які вивчають різноманітні аспекти управління суспільним розвитком в умовах глобалізації, а також її прояви в усіх сферах [13, с. 16].

Отже, ми можемо відмітити основні положення, що визначають об'єкт нашого дослідження та характеризують його взаємовідносини та взаємозв'язки з мистецтвом та державою. Зокрема, до цих положень віднесемо наступні висновки-узагальнення:

- існування та розвиток мистецтва та мистецької діяльності неможливі на відповідному рівні без належних підтримки та гарантування, що в сучасних умовах своїм найбільш оптимальним засобом має механізм адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва;

- метою функціонування цього механізму слід визнати забезпечення впорядкування відносин, які виникають у сфері мистецтва та з приводу мистецької діяльності, де засобом їх впорядкування виступає регулюючий вплив, що здійснюється державою та її органами за допомогою досліджуваного нами механізму (цілісна система правових засобів впливу);

- підтримання та гарантування розвитку мистецтва є обов'язком держави, що обумовлено характером діяльності (забезпечення) та відношенням держави (несе обов'язок) щодо мистецтва та мистецької діяльності;

- опрацювання та вдосконалення змісту та форм і методів функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації культурної функції держави є одним із засобів підтримання та гарантування розвитку мистецтва, що фактично свідчить про те, що удосконалення цього механізму є обов'язком держави.

Наведене нами можна характеризувати як всім відомі та усіма визнані факти та положення. Однак, справи із реалізацією державою її культурної функції зовсім не такі, як це бачиться багатьом, особливо, представниками держави.

Причому, стан підтримки та гарантування сфери культури вимагає істотного покращення, що у повній мірі стосується і мистецтва. Якщо проаналізувати дані Державної служби статистики України [14], то можна відмітити, що популярність серед населення мистецтва має тенденцію до зниження. Зокрема, якщо за період з 1990 р. (125) по 2013 р. (133) кількість професійних театрів (включаючи театри-студії) істотно не змінилася, навіть відмічаємо певне збільшення їх кількості, то ситуація із кількістю відвідувань театрів за рік має яскраво виражену тенденцію до зменшення (з 17,6 разів у 1990 р. до 6,9 разів у 2013 р., тобто майже в 2,5 рази). Таким чином, можна констатувати факт істотного падіння фінансових показників діяльності театрів, зменшення їх доходності, що не може не вплинути на стан розвитку цієї сфери, у тому

числі в контексті існування окремих театрів. Відповідно, саме держава повинна забезпечити належну підтримку цієї складової мистецтва.

Подібна ситуація склалася й у інших сферах мистецтва, наприклад, концертній діяльності, музейно-виставковій діяльності, у кінематографі та закладах культури клубного типу. Підтвердження цієї констатації ми знаходимо у науковій літературі. О. Мармазова, І. Кобзар з цього приводу відмічають, що у найбільш тяжкому становищі опинилися український кінематограф, книговидавництво, бібліотеки, народні виконавські колективи, заклади культури у провінції – тобто ті, що потребують державної підтримки та значних капіталовкладень [15, с. 102].

При збільшенні кількості концертних організацій (44 у 1990 р. до 85 у 2013 р., тобто майже в два рази) кількість відвідувань істотно зменшилася (з 15 разів у 1990 р. до 4,6 рази у 2013 р., тобто майже у три рази). Фактично така сама ситуація склалася із кількістю відвідувань музеїв за рік (з 31,8 разів у 1990 р. до 22,3 рази у 2013 р., тобто майже у півтора рази), хоча кількість музеїв (включаючи філіали) з 1990 р. (214) по 2013 (608) істотно збільшилася.

З наведених прикладів можна переконатися, що справи у представників більшості концертних організацій та музеїв йдуть дуже і дуже скромно, якби не сказати, що ці заклади, що забезпечують розвиток мистецтва та його окремих видів, взагалі знаходяться на межі виживання.

Що стосується донесення до споживача продукції кінематографу, то кількість демонстраторів кіно- відеофільмів з 27,2 тис. у 1990 році зменшилася до 1,6 тис. у 2013 році, тобто майже у шістьнадцять разів. Це відобразилось на кількості відвідувань кіносеансів за рік з 552 млн. у 1990 році до 14 млн. у 2013 році.

Подібний стан ми можемо спостерігати і щодо закладів культури клубного типу, мережа яких з 1990 р. по 2013 р. скоротилася з 25,1 тис. до 18,5, а кількість їх відвідувань зменшилася з 6,5 млн. у 1990 році до 4,7 млн. у 2013 році.

Підтвердженням того факту, що споживачі стали менше витратити коштів на задоволення своїх культурних потреб є данні про структуру сукупних витрат домогосподарств за період з 1999 р. по 2013 р. [16]. При загальному зростанні витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство має місце зниження рівня витрат на потреби, пов'язані із реалізацією культурних прав громадян, у тому числі і в частині задоволення мистецьких їх потреб.

Тривожну ситуацію щодо доступу громадян до культурних благ підтверджують і соціологічні дослідження. Так, згідно моніторингу у 1994 р. 7,9 % респондентів відповіли, що відвідували кінотеатр упродовж останнього тижня, то у 2013 р. таких було лише 3,7%. Також фіксується зменшення кількості респондентів, які відвідували театри, концерти, музеї та художні виставки з 3,4% у 1994 році до 2,6% в 2013 році. Деструктивні процеси спостерігаються щодо зменшення читання громадян. Якщо в 1994 році 7,2% респондентів відвідували бібліотеки останнього тижня, то в 2013 році таких було 2,6%. В 1994 р. 37,7% респондентів зазначили, що у вільний час читали художню літературу, то в 2013 році – лише 19,9%.

Кількість респондентів, які відвідують різноманітні курси, гуртки або студії взагалі не набирає статистично значущих показників (від 1,9% у 1994 році до 1,3% у 2013 році). Спостерігається тенденція зменшення кількості громадян, які займаються художньою творчістю (створення музики, віршів, прози, малювання тощо) з 4,5% у 1994 році до 2,3% в 2013 році. Аналогічна ситуація зафіксована щодо прикладної творчості. Кількість громадян, які займаються рукоділлям, вишиванням, виготовленням дрібних виробів та ін. зменшилась з 12,9% у 1994 році до 5% в 2013 році [17, с. 607-608].

Як бачимо, у суспільстві тривають негативні тенденції відчуження населення від культурних благ. Можна припустити, що однією з причин зазначених процесів є висока

вартість культурних благ, адже відвідування кінотеатрів, концертів та театральних вистав багатьом громадянам стає просто фінансово обтяжливим чи й недоступним [18].

Тому, можемо констатувати не тільки факт падіння інтересу з боку суспільства до мистецтва, що вже само по собі є негативним явищем, а також робимо висновок, що витрати пересічних громадян на мистецтво, а відповідно і фінансові надходження від мистецької діяльності, значно скоротилися, що не могло не вплинути на стан існування та розвитку цієї сфери. Саме тому в більшості країн Європи питанням матеріального заохочення працівників культури з боку держави приділяється особлива увага [19, с. 20].

З наведеного ми отримуємо підтвердження того, що саме держава повинна вживати всіх можливих заходів щодо забезпечення розвитку мистецтва та мистецької діяльності в Україні. І це не кажучи вже про заходи щодо забезпечення взагалі їх існування та виживання. У тому числі і в частині залучення осіб до мистецтва та мистецької діяльності, прищеплення їм навичок здійснення мистецької діяльності та сприйняття її продуктів.

Однак і в цьому питанні держава не виконує свого обов'язку (ст. 3 Закону України «Про культуру» до засад державної політики у сфері культури відносить визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури), зокрема щодо належного забезпечення доступу громадян до формування та розвитку у них здатності та навичок до образного віддзеркалення буття як особливої властивості людини, навчанню їх способам художнього (духовно-практичного) освоєння дійсності, а також здійснення відповідних видів творчої діяльності людини.

Підтвердженням цього є проведений нами аналіз статистичних даних, які характеризують стан мережі шкіл естетичного виховання (дитячих музичних шкіл, шкіл мистецтва, художніх, хореографічних шкіл тощо).

Так, кількість дитячих музичних шкіл з 1204 у 1990 році зменшилась до 878 у 2014 році, кількість дитячих художніх шкіл з 126 у 1990 році до 121 у 2014 році. Кількість бібліотек з 25,6 тис. у 1990 р зменшилась до 19,1 тис. у 2014 році, бібліотечний фонд зменшився з 419 млн. екземплярів до 311 млн. екземплярів. Невтішні дані щодо виставкової діяльності. Якщо у 2005 році відбулося 1094 виставки, які відвідали 9834 тис. громадян, то у 2013 році виставок було 922, відвідувачів - 5597 тис. [20].

Така ситуація потребує виправлення, адже недоліки у формуванні творця та споживача мистецької продукції з часом призводять до зникнення елітарного мистецтва, поширенням масового, але з часом зникнення і його. З цього приводу слушно вказано, що при формуванні художнього образу велике значення має як сам предмет відображення, так і майстерність, талант, вміння художника передати образотворчо-виразними засобами своє переживання об'єкту, а також здібність і готовність «споживача» до естетичного сприйняття витвору мистецтва [21, с. 43].

Але незабезпечення державою підготовки художника та «споживачів» фактично призведе як до зникнення витворів мистецтва, так і до можливості їх належного сприйняття, саме як витвору мистецтва, а не просто предмету, звичайної речі.

На наш погляд, виділення та постійне акцентування уваги на, завдалося б, всім відомих фактах та положеннях, є одним із способів привернення до них уваги та спонування до активізації діяльності уповноважених органів та їх посадових осіб, громадськості у бік дійсно належного забезпечення важливих для розвитку та стабільного існування суспільства та держави явищах, таких як освіта і наука, мистецтво, взагалі культура. До того ж, виявлення відмічених нами негативних тенденцій у розвитку мистецтва показує ті сфери та об'єкти регулювання, які найбільше потребують уваги до себе з боку держави та щодо яких остання повинна вживати відповідні заходи по їх підтримці.

Встановлення цих вад сприяє виявленню основних напрямків та форм удосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва та мистецької діяльності. Такий підхід не тільки визначає найбільш актуальні та болючі місця цієї складової культури, які потребують свого забезпечення. Він є плідним у тому сенсі, що за рахунок виправлення стану існування окремого виду або прояву мистецтва при накопиченні таких позитивних змін відбувається виправлення та покращення ситуації в цілому у сфері мистецтва.

Відмітимо, що якщо такий підхід теоретично себе виправдовує, адже він є відображенням закону переходу кількісних змін у якісні, то його слід застосовувати практично. Бо як показав вище наведений аналіз статистичних даних, які характеризують сучасний стан існування мистецтва, то ця складова культури не отримує останнім часом відповідного забезпечення з боку держави. Є всі підстави для висновку про неефективність функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва та мистецької діяльності.

Як показує узагальнення точок зору науковців (І. Ігнатченко, О. Задихайло, С. Кучина, О. Остапенко та ін.), до числа основних причин низького рівня забезпечення мистецтва, а відповідно і його незадовільного стану, зокрема, відносять: неправильність та неконкретність формулювання положень нормативно-правових актів у сфері мистецтва; відсутність дієвих механізмів відповідальності за порушення законодавства; неузгодженість галузевих законів та нормативно-правових документів із законодавчими актами у галузі податкового, трудового, бюджетного права, а також законів щодо місцевого самоврядування; недостатня розвиненість фінансово-господарчих відносин у цій сфері, особливо в частині підтримання діяльності неприбуткових організацій в галузі культури; взагалі низький рівень фінансування мистецької сфери; окремі сфери мистецького життя країни й досі перебувають поза межами законодавчого регулювання [22].

Наведені недоліки не тільки додатково вказують на неналежний стан розвитку мистецтва в Україні, недостатнє його забезпечення з боку держави, ці вади також ще раз вказують на відмічену вище неефективність, низьку результативність та відсутність дієвих результатів від функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва.

Саме тому можна зробити цілком обґрунтований висновок, що сучасний стан адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва не відповідає вимогам суспільства та потребам особи у задоволенні її культурних прав, де причиною такого стану є недостатня розробленість та низька ефективність регулюючого впливу відповідного правового механізму здійснення забезпечення розвитку мистецтва. Отже, поза всяким сумнівом механізм адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва потребує свого вдосконалення.

Щодо пошуків шляхів та форм вдосконалення цього механізму, то слід виявити основні його прояви, які у найбільшому ступені впливають на мистецтво. Їх виявлення можна зробити на підставі аналізу відмічених вище точок зору науковців, які містять в узагальненому вигляді приклади існуючих недоліків, що притаманні діяльності по забезпеченню державою розвитку мистецтва.

Проведений нами аналіз дає підстави вказати на те, що фактично слід виділити два основних аспекти функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва, в межах яких знаходять свій прояв вказані недоліки. Або, іншими словами, вказати на два основних аспекти, недоліки, існування яких і призводять до неналежного забезпечення розвитку мистецтва.

Їх виділення обґрунтуємо наступними міркуваннями. Насамперед, вказаний механізм представляє собою цілісну систему правових засобів впливу на мистецтво,

мистецьку діяльність та пов'язані із ними явища. До складу вказаного механізму ми включили дві взаємопов'язані підсистеми засобів впливу: підсистема засобів впорядкування суспільних відносин; підсистема впорядкування державно-владних відносин.

Якщо їх розділити на елементи, то ми можемо виокремити ті основні моменти, які, по-перше, утворюють та забезпечують існування цього механізму як певної цілісності, по-друге, саме їх вдосконалення призвести до істотного покращення рівня забезпечення розвитку мистецтва в Україні. Отже, до цих двох основних аспектів функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва ми відносимо:

1) *правову основу (форму)*, яку складають нормативно-правові акти, адже саме вона визначає та закріплює відповідні явища у якості правових засобів впливу, а також сприяє їх об'єднанню у межах цілісного явища, яким і є вказаний механізм. До речі, найбільш часто, як можна зробити висновок із узагальнення вище наведених позицій та точок зору науковців з приводу виконання обов'язку держави по забезпеченню розвитку мистецтва, нарікання як раз і стосуються правової основи цього механізму (зокрема, неконкретність формулювання положень нормативно-правових актів у сфері мистецтва, неузгодженість галузевих та інших законів тощо).

2) *діяльність по впорядкуванню відносин у сфері мистецтва*. Її сутність полягає у перетворенні приписів правових норм, які регламентують обов'язки держави по забезпеченню розвитку мистецтва, у практичні дії державних органів та їх посадових осіб по реалізації відповідних, закріплених правом засобів, які входять до складу досліджуваного нами механізму, який і забезпечує врешті решт існування та розвиток вказаної складової культури. Оскільки ми ведемо мову про діяльність із впорядкування певних відносин з боку державних органів під час здійснення ними відповідних дій, заснованих на нормах адміністративного права, то її слід характеризувати як управлінську (адміністративно-правову) діяльність по забезпеченню розвитку мистецтва.

Вважаємо, що саме ці два основних аспекти функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва (правова основа та діяльність державних органів) є тими явищами, а також об'єктами впливу, удосконалення яких повинно призвести до системного покращення стану забезпечення цієї особливої складової культури (мистецтва) та пов'язаної із нею специфічної діяльності (мистецької діяльності).

Насамперед, звернемо увагу на стан правової бази досліджуваного нами механізму. Так, у 1992 році були прийняті «Основи законодавства України про культуру» [23], які визначали правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні і були спрямовані на забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості. Але, за останні роки у суспільстві пройшли суттєві зміни, які привели до того, що загальне регулювання діяльності у сфері культури і мистецтва відбувалося за практично не діючим законодавством, положення якого частково чи повністю застаріли і реально не працювали [24, с. 115-116]. У грудні 2010 року Верховною Радою України прийнятий, а Президентом України підписаний Закон України «Про культуру». Правова база сфери мистецтва отримала істотного оновлення та вдосконалення.

Зі свого боку відмітимо, що прийняття цього закону обумовлює необхідність перегляду та приведення у відповідність із цим нормативно-правовим актом інших актів у цій сфері. До того ж, його положення, наприклад, передбачені у ньому основні засади державної політики у сфері культури (ст. 3, 4 Закон України «Про культуру»), потребують їх врахування як імперативу при визначенні способу та напрямку (визнання, забезпечення,

сприяння, захист, гарантування, створення умов, підтримка діяльності тощо) діяльності державних органів по адміністративно-правовому забезпеченню реалізації культурної функції держави в частині забезпечення розвитку мистецтва та сприяння здійсненню мистецької діяльності.

Окремо слід звернути увагу ще на ряд аспектів, що потребують свого вирішення. Так, щодо Основ законодавства України про культуру, то у них жодного разу не згадувалось ні Міністерство культури України, ні інші державні й недержавні органи, які мають повноваження по управлінню царинною культури.

Але, як показує аналіз Закону України «Про культуру», це питання у ньому також не знайшло свого належного опрацювання, хоча, порівняно із Основами, правова регламентація суб'єктів діяльності у сфері культури є значно кращою (ч. 2 ст. 12 Закону України «Про культуру»). На наш погляд, ця система є недосконалою, бо їй все одно бракує комплексності та системності. Так, серед цих суб'єктів не вказана Верховна Рада України, Президент України, начебто вони взагалі не впливають на стан суспільних відносин у сфері мистецтва, особливо через ті нормативно-правові акти, які вони приймають в межах їх компетенції (ст. 85, 106 Конституції України). Також незначна увага приділена регламентації повноважень та ролі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері культури.

Вважаємо, що в цій частині вказаний закон потребує свого подальшого удосконалення, незважаючи на те, що він був прийнятий не так давно. Важливість цього аспекту пояснюється тим, що саме на відповідні державні органи покладається реалізація механізму адміністративно-правового забезпечення розвитку цієї складової сфери культури. Недостатня визначеність кола (системи) цих органів держави, відсутність чіткого розмежування їх компетенції, неповнота у визначенні завдань та розподілу сфер впливу між ними призводять до неефективності функціонування досліджуваного нами механізму. Те, що має місце саме така ситуація, на наш погляд, підтверджується тими статистичними даними, які вказують на наявність негативних тенденцій у розвитку мистецтва та мистецької діяльності в Україні.

Певним чином безпосередньо пов'язаним із станом правової регламентації вказаного механізму, особливо в частині недостатньо повного визначення кола державних органів, їх компетенції та повноважень, є питання діяльності цих органів по впорядкуванню відносин, які виникають у сфері мистецтва та з приводу мистецької діяльності. Основна проблема стосується визначення найбільш оптимальних форм та методів забезпечення або як вказується у літературі «управління культурною», у тому числі і мистецтвом. Зокрема, проявом її є позиція, яка характеризує загальний стан вирішення цієї проблеми. Так, відмічається, що на сьогодні немає чітко обґрунтованої концепції організаційно-правового забезпечення централізації і децентралізації у сфері державного управління, що не може не ускладнювати виконання завдань з проведення адміністративної реформи в Україні [25, с. 152]. У нашому випадку це можна перефразувати наступним чином: відсутність чітко обґрунтованої концепції централізації і децентралізації адміністративно-правового забезпечення реалізації культурної функції держави не може не ускладнювати виконання завдань з розвитку мистецтва. Від розв'язання цього питання безпосередньо залежить те, яким чином буде формуватися структура досліджуваного нами механізму. Або це буде загальнодержавний засіб впорядкування відносин, що виникають з приводу існування мистецтва та здійснення мистецької діяльності, або це буде сукупність різнорівневих механізмів чи їх частин, що діють щодо окремих складових мистецтва чи на певних територіях. У свою чергу, це потребує відповідних змін у самій діяльності по забезпеченню розвитку культури і мистецтва в Україні. Кожний з варіантів є прийнятним, але за відповідних соціально-економічних умов, адже неврахування цього фактору істотно вплине на здатність цього механізму виконувати покладені на нього завдання та функції.

Вважаємо, що у вирішенні питання про пріоритет централізованого або децентралізованого адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва, а відповідно і структури самого механізму реалізації цієї діяльності слід підтримати О. Батіщеву, яка досліджуючи питання державного управління розвитком національної культури в умовах глобалізації, відмічає, що у сучасних умовах виникає потреба збільшення ролі держави у регулюванні культурного розвитку з метою пом'якшення негативного впливу глобалізації на національну культуру, адже типи культурної політики із значним рівнем децентралізації управління не здатні забезпечити ефективний захист національної культури. В той же час, відмічає О. Батіщева, жорстко централізованій моделі притаманні власні недоліки (значний тиск на державний бюджет та політична неприйнятність в умовах демократичного культурного процесу). Як висновок вона відмічає, що оптимальний тип державного управління розвитком культури полягає у балансі принципів централізації – децентралізації [26, с. 10].

З приводу форм реалізації того чи іншого варіанту управління культурою, що цілком можна віднести і до сфери мистецтва, то у науковій літературі вказується, що у більшості країн Європи та США достатньо тривалий час була притаманна тенденція центральної ролі держави, що втілювалося у формування жорстко централізованої ієрархічної державної структури управління, але останнім часом поступово посилюється перерозподіл функцій управління між центром, регіонами та місцевою владою, у тому числі і в частині того, що навіть забезпечення культури фінансами, ресурсами, кадрами через міністерство культури стає менш розповсюдженим [27, с. 147]. Цілком обґрунтовано до числа суб'єктів художньої культури можна віднести і інших осіб, які також є учасникам відносин в цій сфері, наприклад, меценатів, спонсорів, представників уповноважених органів держави, наставників, а також таких суб'єктів специфічних соціально-художніх відносин як митець, публіка і критика тощо [28].

Висновки. Враховуючи наведені позиції науковців та результати отримані при аналізі стану забезпечення мистецтва державою можна зробити цілком обґрунтований висновок про те, якій саме моделі слід надати перевагу у питанні забезпечення розвитку мистецтва.

Вбачається доцільним та необхідним здійснення переходу у діяльності по забезпеченню мистецтва та впорядкування мистецької діяльності від суто державної (центральної) моделі через посилення тенденцій до децентралізації до змішаної моделі – *моделі державно-громадського забезпечення (управління) мистецтва*. Навіть незважаючи на те, що держава на цей час в недостатній мірі виконує покладений на неї обов'язок забезпечення розвитку мистецтва, що підтверджується отриманими нами результатами, вона все одно повинна визнаватися основним суб'єктом адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва, але таким, який діє у тісному взаємозв'язку та взаємодії із іншими громадськими суб'єктами мистецтва та мистецької діяльності.

На підтвердження обґрунтованості вказаного висновку щодо надання пріоритету у формуванні діяльності по забезпеченню розвитку мистецтва саме на ґрунті моделі державно-громадського його забезпечення (управління) наведемо положення ч. 2 ст. 12 Закону України «Про культуру», в якій визначені суб'єкти діяльності у сфері культури, де поряд із державою в особі уповноважених органів виконавчої влади всі інші суб'єкти в переважній своїй більшості відносяться до громадських утворень (територіальні громади, об'єднання громадян, які провадять діяльність у сфері культури, окремі громадяни тощо). Тобто, як ми вважаємо, Закон України «Про культуру» надає перевагу, принаймні закладає основу формування моделі державно-громадського забезпечення (управління) мистецтва. З цього приводу слушно вказано,

що вихідною умовою розробки політики у сфері культури є досягнення згоди між офіційними, творчими, суспільними силами по відношенню до пріоритетності цілей культурного розвитку [29, с. 5]. Це тому, що культура, як вельми делікатна сфера державного управління, представляє собою саморегулюючу сферу суспільного життя, яка має власні, властиві їй закони функціонування та розвитку, а тому у її розвитку значну роль відіграє правильне співвідношення регулювання та саморегулювання [30, с. 33]. Тобто поєднання державної та громадської складових у межах єдиного явища.

Але таке поєднання можливе із урахуванням одного зауваження. Воно стосується того, що саме держава є основним, центральним елементом цієї системи управління та забезпечення, виконуючи основний обсяг дій в цій сфері. Тому ми і характеризуємо цей механізм як державно-громадський, а не громадсько-державний. Це зауваження має важливе методологічне підґрунтя, як для розмежування компетенції між цими двома складовими, так і для визначення форми та характеру здійснюваної кожною із складових діяльності, де державі відповідає обов'язок, а громадській складовій відповідає право та потреба. Також відмітимо, що обов'язковість включення держави як ключового суб'єкта реалізації діяльності з забезпечення розвитку мистецтва, яка фактично є формою об'єктивізації функціонування досліджуваного нами механізму, пояснюється низкою чинників. По-перше, це те, що саме державі належить право на встановлення норм і правил поведінки учасників мистецьких відносин, принаймні, визначення їх правового статусу (Закони України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про театри і театральну справу», «Про народні художні промисли» тощо). По-друге, держава є найбільшим власником соціальних, матеріальних та фінансових ресурсів та засобом їх концентрації, які є невід'ємною умовою існування та розвитку мистецтва. По-третє, розвиненість системи державного управління пов'язана із наявністю у держави засобів координації та встановлення зв'язків та комунікації між всіма учасниками, що сприяє об'єднанню системи забезпечення (управління) та окремих дій, наприклад, мистецтвом, в єдину та цілісну систему засобів впливу, тобто механізм адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва. Нарешті, для держави діяльність по сприянню розвитку культури є її обов'язком, що не завжди можна сказати про громадських суб'єктів забезпечення (управління) мистецтва.

Саме завдяки формуванню моделі забезпечення розвитку культури взагалі та мистецтва зокрема визначенню її суб'єктів та наділенню їх певними повноваженнями (наприклад, встановлення норм права, застосування норм права, здійснення організаційних заходів, здійснення матеріально-технічних операцій при здійсненні окремих функцій або на окремих стадіях процесу управління [31, с. 13] і виникає у певній предметній формі сам механізм реалізації культурної функції держави. Адже, як вказано, правове регулювання у сфері культури – це створення механізму впорядкування організації й діяльності суб'єктів та об'єктів управління [32, с. 12]. Відповідно, при практичній реалізації правового регулювання завдяки здійсненню відповідними суб'єктами «юридично значимих дій по державному управлінню культурою» [33, с. 42], ми спостерігаємо процес функціонування цього механізму. Враховуючи те, що для управління культурою, як і для управління соціально-культурним будівництвом в цілому, властива загальна тенденція застосування адміністративно-правових форм діяльності, то вказаний механізм і характеризується як механізм адміністративно-правового забезпечення, у нашому випадку забезпечення розвитку мистецтва. Наприклад, подібну точку зору висловлено також і О. Остапенком, який під поняттям «механізм адміністративно-правового регулювання» пропонує розуміти систему наділених владними повноваженнями суб'єктів (органи державної влади і управління) щодо застосування правових засобів з метою правового впливу на

суспільні відносини в інтересах фізичних і юридичних осіб [34, с. 96].

Зі свого боку відмітимо, що як показує аналіз наукової літератури, при все ж таки сформованості та функціонуванні вказаного механізму, що, як ми відзначили, знаходить свій прояв у діяльності переважно державних органів, цій діяльності притаманні певні вади. До їх числа зокрема відносять: колізії, пов'язані з розмежуванням компетенції різних органів, визначенням кола об'єктів управління, недоцільним дублюванням функцій і повноважень, нечітким закріпленням правового статусу того чи іншого органу, невизначеністю напрямків взаємодії між вищими й нижчими органами всередині систем управління, неефективність співпраці органів державної влади і управління та наукових установ тощо. З метою усунення вказаних недоліків, враховуючи отримані висновки та узагальнюючи точки зору науковців, зокрема, І. Ігнатченко, О. Задихайло, основним засобом, який здатний виконати вказані завдання та сприяти реалізації відмічених положень є відповідний галузевий механізм реалізації культурної функції держави, в даному випадку – механізм адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва. З цього приводу погодимося з І. Ігнатченко, якою відмічено, що адміністративно-правове регулювання відносин в окремих галузях культури – це створення механізму впорядкування організації й діяльності суб'єктів та об'єктів управління. Саме завдяки створенню та функціонуванню галузевого різновиду механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації культурної функції держави, яким є механізм адміністративно-правового забезпечення розвитку мистецтва, з'являється можливість забезпечити регулювання відносин в окремих галузях культури, метою якого є впорядкування відповідних відносин, у нашому випадку – це відносини з приводу розвитку мистецтва та здійснення мистецької діяльності. Вважаємо, що врахування цих теоретичних положень сприятиме належному забезпеченню розвитку мистецтва і відповідному утвердженню та забезпеченню культурних прав особи.

Список використаної літератури

1. Бычков В. Этика и философия быков искусства. Диалог на выставке «40 лет научной деятельности В. В. Быкова» / В. Бычков, Н. Маньковская // Вопросы философии. - 2009. - №12. - С. 56-67.
2. Спиркин А. Г. Философия : учеб. / А. Г. Спиркин. -2-е изд. – Москва : Гардарики, 2002. - С. 686-687.
3. Ігнатченко І. Г. Форми та методи державного управління культурою в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ірина Георгіївна Ігнатченко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2009. – С. 8-12.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. - С. 60-62.
5. Бокань В. Культурологія : навч. посіб. / В. Бокань. - 3-тє вид., стереотип. - Київ : МАУП, 2004. - С. 70-74.
6. Про оголошення 2003 року Роком культури в Україні : Указ Президента України від 19.02.2002 № 153/2002 // Офіційний вісник України. - 2002. - № 8. – С. 91. – Ст. 334.
7. Про Рекомендації парламентських слухань «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання» : Постанова Верховної Ради України від 20.04.2004 № 1689-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - №32. - Ст. 397.
8. Про деякі невідкладні заходи щодо підтримки закладів культури в період економічної кризи : Постанова Верховної Ради України від 05.03.2009 р. № 1114-VI // Урядовий кур'єр. -2009. - № 49.
9. Нова влада: виклики модернізації. – Київ : К.І.С., 2011. - С. 180.
10. Культура 2025. Платформа стратегічних ініціатив [Електронний ресурс]. - Режим доступу : culture2025.org.ua/

11. Україна в міжнародно-правових відносинах : Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. І. Акуленко. – Київ : Юрінком Інтер, 1997. – С. 36.
12. Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації : автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Ольга Сергіївна Батіщева; Львівський регіональний Ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України. – Львів, 2007. – С. 6; Мельничук О. І. Статус всесвітньої культурної та природної спадщини людства в міжнародному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / Олена Ігорівна Мельничук; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2006. – С. 14; Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах : автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Валентина Володимирівна Карлова; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2003. – С. 6-7.
13. Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації : автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Ольга Сергіївна Батіщева; Львівський регіональний Ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України. – Львів, 2007. – С. 16.
14. Культура: Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/cltr_rik/cltr_u/cltr_u.html
15. Мармазова О. І. До проблеми сучасного стану та подальшого розвитку культурних установ в Україні / О. І. Мармазова, І. М. Кобзар // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2007. – № 2. – С. 102.
16. Структура сукупних витрат : Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/strukt2006_u.htm
17. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг/ за ред. В. Ворони, М. Шульги. - Київ : Інститут соціології НАН України, 2012.-660 с.
18. Валевський О. Л. Актуальні проблеми державної підтримки інновацій у культурній політиці : аналітична записка [Електронний ресурс] / О. Л. Валевський // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1651/>
19. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 26.00.05 «Музеєзнавство. Пам'яткознавство» / Ганна Олександрівна Андрес; Центр пам'ятко-знавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – Київ, 2009. – 20 с.
20. Школи естетичного виховання : Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/cltr_rik/cltr_u/shkev_u.html. –12/07/110.
21. Борисова Е. М. Культурологія : учеб.-практ. пособ. / Е. М. Борисова, Н. И. Джохадзе, Ю. Б. Смирнов и др. – Москва : Моск. гос. ун-т экон., статистики и информатики, 2005. – С. 43.
22. Ігнатченко І. Г. Форми та методи державного управління культурою в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ірина Георгіївна Ігнатченко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – С. 12-13; Задихайло О. А. Правове регулювання діяльності в галузі культури в Україні / О. А. Задихайло // Проблеми законності. – 2005. – Вип. 76. – С.143; Кучин С. П. Організаційно-економічні проблеми розвитку закладів культури і мистецтва в Україні та шляхи їх

- вирішення на законодавчому рівні [Електронний ресурс] / С. П. Кучин, С. В. Мещерякова // Економічний простір. – 2009. – №31. – С. 116.. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_31/Zmist/10PDF.pdf; Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання / О. І. Остапенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 142-149; Мармазова О. І. До проблеми сучасного стану та подальшого розвитку культурних установ в Україні / О. І. Мармазова, І. М. Кобзар // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2007. – № 2. – С. 102.
23. Основи законодавства України про культуру : Закон України : від 14.02.1992 р., № 2117–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 294.
24. Кучин С. П. Організаційно-економічні проблеми розвитку закладів культури і мистецтва в Україні та шляхи їх вирішення на законодавчому рівні [Електронний ресурс] / С. П. Кучин, С. В. Мещерякова // Економічний простір. – 2009. – №31. – С. 115-116. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_31/Zmist/10PDF.pdf
25. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – С. 152.
26. Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Ольга Сергіївна Батіщева; Львівський регіональний Ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентіві України. – Львів, 2007. – С. 10.
27. Матарассо Ф. Как удержать равновесие? Двадцать одна стратегическая дилемма культурной политики / Ф. Матарассо, Ч. Лэндри // Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры. – Москва : Либерия, 2002. – С. 147.
28. Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Ольга Сергіївна Батіщева; Львівськ. регіональний Ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Львів, 2007. – С. 13; Кравченко А. И. Культурология : учеб. пособ. / А. И. Кравченко. – 4-е изд. – Москва : Акад. Проект, Трикта, 2003. – С. 180; Семашко О. М. Соціологія мистецтва : навч. посіб. / О. М. Семашко. - Львів : Магнолія плюс, СПД ФО В. М. Піча, 2005. – С. 63; Тамбовцев В. Л. Субъекты и объекты культурной политики / В. Л. Тамбовцев // Организационно-экономические преобразования в сфере культуры: проблемы и перспективы : сб. науч. тр. НИИ культуры. – Москва, 1990. – С. 64.
29. Генисаретский О. И. Культурная политика, ориентированная на человека / О. И. Генисаретский // Проблемы эстетического воспитания: обзорная информация. — Москва : ГБЛ, 1989. - Вып. 1 : Социальное проектирование и целевое программирование в области эстетического воспитания. – С. 5.
30. Государственное управление: основы теории и организации : учеб. / под ред. В. А. Козбаненко. – Москва : Статут, 2000. – С. 389; Карпухин О. И. Концептуальные основы новой культурной политики государства / О. И. Карпухин // Диалог. – 1997. – № 9. – С. 33.
31. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – Москва : Юрид. лит., 1997. – С. 171; Советское административное право. Методы и формы государственного управления. – Москва : Юрид. лит., 1977. – С. 13.
32. Ігнатченко І. Г. Форми та методи державного управління культурою в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес;

фінансове право; інформаційне право» / Ірина Георгіївна Ігнатенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2009. – С. 13.

33. Советское административное право: управление социально – культурным строительством / под ред. Ю. М. Козлова. – Москва : Юрид. лит., 1980. – С. 42.

34. Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання / О. І. Остапенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 148; Ігнатченко І. Г. Система органів управління культурою в Україні та питання її оптимізації / І. Г. Ігнатченко // Проблеми законності. – 2004. – Вип. 69. – С. 96.

Стаття надійшла до редакції 19.05. 2015 р.

V. S. Shestak

THE MODERN STATE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ART IS IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

The article is sacred to the modern state and problems of development of art in Ukraine. The process of development of public relations in our country foresees the mediating of him legal facilities setting of which - to further this development on soil of right. A culture as special phenomenon of human civilization is one of main factors, which determine spiritual development of nation, come forward as an index of originality, assist becoming and development of the legal democratic state, to the construction in the country of civil society. Thus cultural function as a type of activity of the state, his organs and other authorized subjects, that directed in support realization private persons them spiritual (non-material) interests, comes forward as a separate object of regulative influence from the side of administrative law. Realization of the role this industry in relation to a cultural function contacts with her system influence on corresponding public relations in this sphere, which takes place due to those legal phenomena which form the mechanism of the administrative-legal providing. The exposure of general properties and personal touches of art, finding out needs in the scientific working and practical realization, what forms (specific displays) it realizes in. The exposure of the indicated lines of art and his kinds will allow more fully and thoroughly to correlate them with those forms and methods which can be realized in relation to them from the side of administrative law.

To the basic stages of origin, development, becoming and completion of artistic activity it costs to take the stages: forming of subject of creative activity; providing of presence of methods and methods of creative activity; providing of realization (realization) of creative activity; use and maintenance of work of art.

Existence of art, his development, present a prolate in time spiral, and the process of development of art has cyclic character. It accents attention on that the state can not be stopped or temporally stop to carry out the corresponding providing in relation to an art and his stages, so in general cultures.

In relation to the decision of question of correlation of centralization and decentralization in the administrative-legal providing of development of art on the decision of which the structure of the investigated mechanism depends, then it is possible to draw conclusion, that expedient and necessary in activity on providing of art and organization of artistic activity there is a transition from an especially state (centralized) model to the mixed model - model of the state-public providing (management) an art, within the limits of which the state must be acknowledged by the basic subject of the administrative-legal providing of development of art, but such which operates in close intercommunication and co-operating with other public subjects of art and artistic activity.

The mechanism of the administrative-legal providing of development of art finds the objectification in two basic aspects (to legal framework and activity on organization of relations which arise up in the field of art). Perfection of separate constituents of this

mechanism must result in perfection of his functioning on the whole. His conceptual model of forming contacts with the mutual concordance of public and private interests in the field of art which finds the embodiment in development of this mechanism as a state-public mechanism of providing of development of art. A necessity is further development and realization of public policy at industry of art which foresees working out in detail of the operating Law of Ukraine provisions «About a culture» in other laws and subordinate legislation normatively-legal acts : in more clear and complete fixing the system of organs of management a culture and organization of cooperation needs between them; separate attention is deserved by the decision of question of material support and financial providing of culture.

Keywords: *the state, right, society, culture, cultural function, art, artistic activity, law, function, legal form, lawmaking.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО, ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 349.6 (477)(045)

Ю. В. Ковейно

СУБ'ЄКТИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПОСТІЙНОГО ТА ТИМЧАСОВОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ

У статті здійснено нормативно - правовий огляд видів суб'єктів лісового господарства, а саме постійних та тимчасових лісокористувачів. Акцентовано увагу на особливостях нормативної основи, змісту діяльності та порядку ведення лісового господарства відповідними суб'єктами постійного та тимчасового лісокористування у сучасних умовах.

Ключові слова: *лісове господарство, ведення лісового господарства, суб'єкти лісового господарства, постійне та тимчасове лісокористування.*

Постановка проблеми. Ведення лісового господарства полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів. Саме ці складові комплексних заходів є основними видами діяльності суб'єктів лісового господарства. Відповідно до норм Лісового кодексу, організація лісового господарства має своїм завданням забезпечувати ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують. Лісове господарство є складовою національного господарства України, адже воно забезпечує раціональне використання, охорону, захист та відтворення лісових ресурсів, які є стратегічно важливими для держави, які мають багатоцільове значення, оскільки виконують соціальні, економічні та екологічні функції.

Сучасний стан ведення лісового господарства потребує подальшого системного реформування для забезпечення конкурентоздатності та інноваційного розвитку лісопромислового сектору, а також країни в цілому. Маємо зазначити важливість

лісогосподарської галузі стосовно забезпечення задоволення потреб суспільства у деревині та інших лісових ресурсах на засадах гармонійного поєднання принципів державного регулювання та довгострокових інтересів держави з механізмами ринкових відносин, з огляду на цілі децентралізації влади, необхідність розвитку приватного підприємництва, збільшення кількості робочих місць.

Шляхи та засоби розв'язання існуючих проблем при веденні лісового господарства, у тому числі щодо суб'єктного складу здійснення постійного та тимчасового лісокористування, полягають у проведенні системного реформування лісового господарства з використанням позитивного вітчизняного та міжнародного досвіду, поєднанні заходів державної підтримки та впровадження ринкових механізмів у лісовому господарстві. Саме у цих умовах пріоритетне значення має концепція реформування лісового та мисливського господарства України та розробка на підставі цієї концепції стратегії збалансованого розвитку лісового та мисливського господарства.

Метою статті є аналіз діючої нормативно – правової бази та наукової літератури щодо визначення суб'єктного складу здійснення постійного та тимчасового лісокористування, їх видів, змісту діяльності, порядку та умов ведення лісового господарства на даному етапі розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання правової регламентації та нормативного регулювання лісових відносин, у тому числі економічних відносин у лісогосподарській галузі, досліджували багато відомих вчених, зокрема: А. Гетьман, А. Карпук, О. Каспрук, Я. Коваль, П. Лакида, Л. Мельник, Я. Олійник, І. Синякевич, І. Соловій, Ю. Туниця, О. Фурдичко, М. Шершун, Ю. Шемшученко, О. Шубалий тощо. Цю тематику не можна назвати повністю розкритою і вона потребує подальшого дослідження, зокрема з питань правової регламентації суб'єктного складу постійного та тимчасового лісокористування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно Лісового кодексу, як основного нормативного акта, який закріплює основи ведення та організації лісового господарства, зазначено, що право користування лісами в Україні здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування. У постійне користування ліси на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи [1].

У постійне користування ліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. Отже, бачимо, що постійне лісокористування розділяється на дві категорії. Це обумовлено тим, що ліси можуть розташовуватися на землях державної або комунальної власності і відповідно підпорядковуватися їхньому правовому режиму. Тому і право постійного користування лісами посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою. Фізичні особи не можуть отримати у постійне лісокористування лісові ділянки, як не можуть і отримати земельну ділянку на праві постійного лісокористування.

Ліси надаються в постійне користування на підставі рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері

лісового господарства, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища. У разі прийняття рішення про надання лісів у постійне користування обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями таке рішення погоджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Прийняття рішень Кабінетом Міністрів України не потребує погоджень з іншими органами [1].

Тимчасове користування лісами може бути: довгостроковим - терміном від одного до п'ятдесяти років і короткостроковим - терміном до одного року.

Довгострокове тимчасове користування лісами - засноване на договорі строкове платне використання лісових ділянок, які виділяються для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт.

Довгострокове тимчасове користування лісами державної та комунальної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок у постійних користувачів лісами на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з постійними користувачами лісами та органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства.

Довгострокове тимчасове користування лісами приватної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок шляхом укладення між власником лісів та тимчасовим лісокористувачем договору, який підлягає реєстрації в органі виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства.

Короткострокове тимчасове користування лісами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених цим Кодексом, здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним лісокористувачем підприємствам, установам, організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам.

Суб'єктами правовідносин тимчасового користування лісами є: власники лісів або уповноважені ними особи; підприємства, установи, організації, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи. Тимчасовий лісокористувач не має права передавати лісові ділянки в тимчасове користування іншим особам [1].

Отже, аналізуючи діюче лісове законодавство бачимо певні розмежування відносно суб'єктного складу ведення лісового господарства. Це, передусім, виявляється у поділі на відповідні суб'єкти залежно від форм власності (насамперед державної та комунальної), а також відповідного виду лісокористування (постійного та тимчасового). Маємо звернути увагу на те, що саме поняття власника лісу (відповідної земельної лісової ділянки) та постійний лісокористувач у певному розумінні можна використовувати як тотожні поняття, які відображають види суб'єктів ведення лісового господарства. Адже саме власник лісу та постійний лісокористувач наділені правами що відображають зміст ведення лісового господарства, який об'єднує у собі використання, охорону, захист та відтворення лісів.

Право на постійне користування лісами в теоретико - правовому аспекті характеризується такими юридичними ознаками, які вирізняють його серед інших прав на користування лісами: об'єктом є ліси на земельних ділянках державної та

комунальної власності; суб'єктами можуть бути лише спеціалізовані державні або комунальні лісгосподарські підприємства, інші державні та комунальні підприємства, установи та організації, у яких створені спеціалізовані господарські підрозділи; зміст становлять права і обов'язки постійних лісокористувачів, визначених законодавством та спеціальними дозволами; право постійного лісокористування набувається у порядку надання або вилучення і наступного надання земельних ділянок державної або комунальної власності на невизначений термін для ведення лісового господарства; справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісгосподарського призначення; неможливість вільного розпорядження лісами на земельних ділянках державної або комунальної власності без рішення органів державної влади або місцевого самоврядування; може бути припинено лише з підстав, визначених законом; посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою [2].

Аналізуючи норми Лісового кодексу відносно здійснення права постійного та тимчасового лісокористування необхідно зазначити що у постійне користування ліси на землях державної (комунальної) власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним (комунальним) лісгосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісгосподарські підрозділи.

Разом із цим відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 21 вересня 2005 р. право постійного користування земельними ділянками зберігається за юридичними та фізичними особами, які відповідно до попередньої редакції ЗК України та ЛК України набули право користування земельними ділянками лісового фонду до 1 січня 2002 р. та не переоформили його в період з 1 січня 2002 р. до 22 вересня 2005 р. і продовжують використовувати їх за цільовим призначенням [3].

Характерною ознакою права постійного користування лісами є його набуття шляхом надання земельних ділянок державної або комунальної власності.

Щодо тимчасового користування лісами маємо відзначити, що воно характеризується специфічними рисами, які визначають особливу юридичну природу зазначеного виду спеціального використання лісів: 1) об'єктом тимчасового користування можуть бути всі ліси, що перебувають у державній, комунальній або приватній власності; 2) залежно від терміну тимчасового користування лісами таке користування може бути довгостроковим (від 1 до 50 років) та короткостроковим (до одного року); 3) підставою довгострокового тимчасового користування лісами є договір на довгострокове тимчасове користування лісами, а підставою короткострокового тимчасового користування лісами є спеціальний дозвіл; 4) встановлення законодавцем переліку потреб, для яких надаються лісові ділянки: а) на умовах довгострокового тимчасового користування лісами — для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо - виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт; б) на умовах короткострокового тимчасового користування лісами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених ЛК України; 5) платність тимчасового користування лісами; 6) зворотність, тобто повернення лісових ділянок власникам або постійним лісокористувачам після закінчення терміну тимчасового користування лісами; 7) заборона для суб'єктів права тимчасового лісокористування на передачу лісової ділянки в тимчасове користування іншим особам як вид спеціального використання лісових ресурсів; 8) відповідно до чинного ЛК України право тимчасового користування лісами здійснюється на лісових ділянках, які виділяються для певних потреб, без надання земельних ділянок (на відміну від права на постійне користування лісами, якому передують оформлення права постійного користування

земельною ділянкою лісогосподарського призначення). Разом із цим право тимчасового користування лісами зберігається за суб'єктами, які набули за раніше чинним Лісовим кодексом земельні ділянки лісового фонду як на умовах довгострокового тимчасового користування, так і на умовах оренди, за умови використання останніх за цільовим призначенням та якщо не закінчився строк, на який надавались земельні ділянки лісового фонду [2].

Змістом правовідносин у сфері постійного лісокористування є права та обов'язки постійних лісокористувачів, які зумовлені інтересами суспільства в екологічній сфері, цільовим використанням лісових ділянок на зазначеному юридичному титулі. Права та обов'язки зазначені у чинному Лісовому кодексі. Зокрема регламентовано такі права: право самостійно господарювати в лісах; виключне право на заготівлю деревини; право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації; право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством; право здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд, необхідних для ведення лісового господарства. Обов'язки постійних лісокористувачів полягають, зокрема у: забезпеченні охорони, захисту, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вжиття інших заходів відповідно до законодавства на основі принципів сталого розвитку; дотримання правил і норм використання лісових ресурсів; ведення лісового господарства на основі матеріалів лісовпорядкування, здійснення використання лісових ресурсів способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; ведення первинного обліку лісів; дотримання встановленого законодавством режиму використання земель; забезпечення охорони типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяння формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства; забезпечення безперешкодного доступу до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування. Чинним законодавством зазначено, що перелік визначених діючим законодавством прав та обов'язків не є вичерпним [1].

Стосовно прав та обов'язків тимчасових лісокористувачів, маємо зазначити, що цей перелік дещо різниться від прав та обов'язків постійних лісокористувачів. Відповідно норм Лісового кодексу закріплені такі права тимчасових лісокористувачів на умовах довгострокового користування: здійснювати господарську діяльність у лісах з дотриманням умов договору; за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами в установленому порядку зводити тимчасові будівлі і споруди, необхідні для ведення господарської діяльності; отримувати продукцію і доходи від її реалізації. Стосовно обов'язків Лісовий кодекс регламентує, що тимчасові лісокористувачі на умовах довгострокового користування зобов'язані: приступати до використання лісів у строки, встановлені договором; виконувати встановлені обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом та договором; дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель; вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту і відтворення типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, сприяти формуванню екологічної мережі; своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів; не порушувати прав інших лісокористувачів [1].

Тимчасові лісокористувачі на умовах короткострокового користування мають право: здійснювати використання лісових ресурсів з додержанням вимог спеціального дозволу; за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами у встановленому порядку споруджувати тимчасові будівлі та споруди, необхідні для зберігання і первинної обробки заготовленої продукції; власності на заготовлену ними в результаті використання лісових ресурсів продукцію та доходи від її реалізації; на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством. Тимчасові лісокористувачі на умовах короткострокового користування зобов'язані: здійснювати використання лісових ресурсів за встановленими правилами і нормами; вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту та відтворення лісів, охорони типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу; своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів; не порушувати прав інших лісокористувачів. Законом можуть бути передбачені й інші права та обов'язки тимчасових лісокористувачів на умовах довгострокового та короткострокового користування [1].

Ведення лісового господарства на місцевому рівні здійснюють державні підприємства, які входять до сфери управління Держлісагентства України та координуються його відповідним територіальним органом (Рескомліс АР Крим, 24 обласні управління лісового та мисливського господарства). У підпорядкуванні Держлісагентства знаходяться наукові, навчальні організації, національні заповідники й природні парки, інші підприємства, установи, організації безпосереднього підпорядкування. Поряд із функціями ведення господарської діяльності на Держлісагентство, його регіональні підрозділи та держлісгоспи покладено функції охорони, захисту та контролю за станом лісових ресурсів, яку виконують підрозділи державної лісової охорони, якій надано статус правоохоронного органу (виникає внутрішній конфлікт інтересів, адже в одному органі зосереджені господарські та контрольні функції, а також виникло недопустиме поєднання на рівні держлісгоспів господарських функцій та функцій державного контролю) [4]. У зв'язку з цими протиріччями та дублюванням відповідних повноважень (контрольних повноважень органами Державного агентства лісових ресурсів та Державної екологічної інспекції), що призводить до неможливості або обмеженої можливості ефективного ведення лісового господарства, вченими запропоновано відповідні шляхи реформування лісової галузі. З проблемних питань було проведено відповідні круглі столи та конференції. Відповідні заходи відбувалися в рамках реалізації регіональної програми ENPI-FLEG «Вдосконалення систем правозастосування і управління в лісовому секторі країн східного напрямку Європейської політики добросусідства і Росії», яка має на меті створення більш довершених механізмів управління в лісовому секторі [5]. При проведенні відповідних конференцій, було узагальнено результати досліджень проблем неефективних і несталих методів ведення лісового господарства, незаконних лісозаготівель та гармонізації взаємовідносин влади, бізнесу і місцевих громад у сфері ведення лісового господарства, напрацьовано різнопланові пропозиції та рекомендації щодо удосконалення законодавства, посилення та урізноманітнення системи заходів, спрямованих на забезпечення прозорих відносин у лісовому секторі на основі досягнення суспільного консенсусу.

Відносно Концепції реформування лісового та мисливського господарства, яка підготовлена міжвідомчими робочими групами з реформування лісового та мисливського господарства, зазначено пропозиції щодо інституційно-правового реформування лісової галузі щодо розділення функцій держави у сфері лісового

господарства: формування державної політики, господарських та контрольних; створення на базі існуючих державних лісгосподарських підприємств єдиної державної лісгосподарської структури, використавши досвід Польщі, Латвії та інших країн з успішним функціонуванням державних лісгосподарських підприємств тощо. З огляду на вимоги чинного законодавства та враховуючи соціальні, економічні та екологічні функції, які виконують ліси, умови ведення лісового господарства необхідним в рамках реалізації концепції реформування вважається прийняття стратегії збалансованого розвитку лісового та мисливського господарства України. Стратегія має передбачати щодо ведення лісового господарства: подальший розвиток лісового господарства на засадах сталого розвитку; розмежування повноважень владних органів, контролюючих органів, прав та обов'язків господарюючих суб'єктів, запровадження більш дієвих механізмів координації, узгодження їх діяльності в інтересах комплексного використання природних ресурсів на засадах публічно – приватного партнерства; визначення можливості та ефективних шляхів створення на базі існуючих державних лісгосподарських підприємств єдиної державної лісгосподарської структури, її доцільної організаційно – правової форми з урахуванням вимог законодавства та особливостей ведення лісового господарства в Україні; розширення практики виконання лісгосподарських заходів та операцій підприємствами малого та середнього бізнесу за результатами конкурсів на договірних засадах з лісгосподарськими органами та підприємствами, що сприятиме повнішому розмежуванню функцій управління (регулювання) контролю та здійснення безпосередньо господарської діяльності у сфері лісового господарства, створенню нових робочих місць, поліпшенню умов життя місцевих жителів, зростанню їх заінтересованості в досягненні довгострокових цілей лісового господарства, підвищення рівня економічної ефективності господарської діяльності у цій сфері тощо [6].

Висновки. Виходячи з вищевказаного, стосовно суб'єктного складу здійснення лісового господарства, маємо зазначити, що суб'єкти ведення лісового господарства та суб'єкти лісового господарства щодо здійснення постійного та тимчасового лісокористування дещо різняться між собою, а саме змістом основних прав та обов'язків. Видовий склад суб'єктів лісового господарства, їх основні права та обов'язки зазначено, передусім, у Лісовому кодексі, - основному нормативному акті який регламентує зміст ведення лісового господарства, основні права та обов'язки відповідних суб'єктів лісового господарства, у тому числі постійних та тимчасових лісокористувачів. На сучасному етапі розвитку держави існують певні проблеми у лісгосподарській галузі, у тому числі відносно діяльності суб'єктів лісового господарства. У зв'язку з цим запропоновано (при проведенні круглих столів та конференцій з зазначеної тематики) та зафіксовано у відповідних документах шляхи вирішення проблем стосовно ведення лісового господарства та реформування лісової галузі відповідно Концепції реформування лісового та мисливського господарства України. Практичні аспекти функціонування суб'єктів лісового господарства потребують подальшого опрацювання.

Список використаної літератури

1. Лісовий кодекс : Закон України від 21.01.1994 року № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 17.- Ст. 99.
2. Право постійного і тимчасового користування лісами: юридичні ознаки та особливості змісту [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://lespravo.com.ua/art/117->
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>

4. Шубалий О. Трансформація системи управління лісовим господарством за принципами децентралізації та розподілу повноважень [Електронний ресурс] / О. Шубалий // Інституціональна економіка. – 2014. - №8. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/archive/2014/08/Shubalyi.Pdf>

5. Програма «Правозастосування й управління в лісовому секторі країн східного регіону дії європейського інструменту сусідства та партнерства» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.fleg.org.ua>

6. Концепція реформування лісового та мисливського господарства України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=148451&cat_id=134717

Стаття надійшла до редакції 25.04.2015 р.

Y. V. Koveino

ACTORS ON THE IMPLEMENTATION OF FORESTRY PERMANENT AND TEMPORARY FOREST

The article of normative - legal review of forestry species actors, namely permanent and temporary forest users. The attention is focused on the features of the regulatory framework, the content of the order and forestry relevant subjects of permanent and temporary forest management in modern conditions.

Forest management is the implementation of measures for conservation, protection, management and expanded reproduction of forests. Forestry is part of the national economy of Ukraine, because it provides a rational use, protection and reproduction of forest resources, which are strategically important for the state, which have multi-value, perform as social, economic and environmental functions.

The current state of forest management system needs further reform to ensure the competitiveness and innovative development of the forestry sector and the country as a whole

Under the Forest Code, as the main instrument that establishes the basics of driving and forestry, stated that the right to use forests in Ukraine is in the order of permanent and temporary use. In the permanent use of forests on state-owned lands to forest management without time-limit provided specialized forest enterprises and other public enterprises, institutions and organizations that have created specialized forestry units.

The subjects of legal temporary use of forests are: forest owners or authorized persons; enterprises, institutions, organizations and citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons, foreign legal entities. Temporary forest user may not transfer forest land for temporary use to others.

Thus, analyzing the existing forestry legislation see some distinction regarding the subject composition forestry. Species composition forestry subjects, their basic rights and duties of states primarily in the Forest Code - mainly normative act regulating the content of forestry, basic rights and duties of forestry relevant actors, including permanent and temporary forest users. At the present stage of development of the country, there are certain problems in the forestry sector, including the relative activities of forestry. In this regard suggested (during roundtables and conferences on topics specified) and recorded in relevant solutions to the problems concerning forest management and forest industry under reform Reform Concept for Forestry and Hunting of Ukraine. Practical aspects of forestry subjects need further elaboration.

Key words: *forestry, forest management, forestry entities, permanent and temporary forest.*

УДК 347.912.15

Р. В. Колосов

**ТАРИФ НА ПРАВОСУДДЯ АБО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ОБРАНИХ
(НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ЗАКОНА УКРАЇНИ «ПРО
СУДОВИЙ ЗБІР»)**

Стаття присвячена науково-практичному аналізу Закону України «Про судовий збір» та виявленню його особливостей у порівнянні з Декретом Кабінету міністрів України «Про державне мито». Акцент у дослідженні робиться на змінах та новелах у законодавстві про судові витрати. В роботі досліджується передумови прийняття Закону України «Про судовий збір», розкриваються методологічні підходи по розрахунку судового збору, який тепер визначається від розміру мінімальної заробітної плати та ціни позову, з'ясовуються об'єкти справляння судового збору, визначається порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору, аналізуються підстави розстрочки та відстрочки сплати судового збору. Важливим є те, що дане наукове дослідження носить міжгалузевий характер, і автор робить спробу дослідити правові засади сплати судового збору у адміністративному, господарському та цивільному судочинстві.

Ключові слова: *судовий збір, державне мито, судові витрати, правосуддя, доступ до правосуддя.*

Постановка проблеми. 08 липня 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судовий збір» [1], який вперше на законодавчому рівні врегулював правові засади сплати судового збору, його розмір та об'єкти, порядок повернення судового збору. До його прийняття, підстави і порядок справляння судового збору були визначені Декретом КМУ «Про державне мито» [2], завдяки якому здійснювалося правове регулювання, яке вже не можна було вважати досконалим і таким, що відповідає потребам часу, зокрема із-за відсутності єдиного системного підходу до визначення ставок судового збору у різних видах судочинства. Тому, необхідність прийняття цього Закону та внесення змін в законодавство про судові витрати вже давно назріла. Це пов'язано з наступними чинниками: По-перше: до вступу в силу Закону України «Про судовий збір» існувала незрозуміла (у тому числі і для юристів) система оплати судових витрат. Кожна особа, що зверталась до суду повинна була сплатити два платежі: державне мито та збір на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи) направлені фактично на одні і ті ж цілі. По-друге: незважаючи на необхідність сплатити два платежі фінансування судової гілки залишалась вкрай низьким. Вже стала звичною ситуація, коли у судах не вистачало паперу, поштових конвертів, марок чи інших канцелярських товарів. Тому, можна сміливо стверджувати, що законодавство про судові витрати потребувало істотних змін, виходячи з цього залишалось лише визначитись з шляхами реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення та формування судових витрат завжди було в центрі уваги науковців. Особливо це стосується судового збору, сплата якого прив'язується до фундаментального права на звернення до суду, чим і пояснюється велике практичне значення цього питання. Його дослідженню присвятили свої роботи такі вчені як: А. Т. Боннер, М. М. Бородін, Є. В. Васьковський, Р. Є. Гукасян, В. А. Кройтор, В. В. Комаров, К. І. Малишев, В. К. Пучинський, та ін. Але переважна більшість цих наукових праць виконана ще за інших соціально-економічних умов та нормативно-правової бази. Тому дослідження в цій сфері наразі є

особливо актуальним, оскільки радикально оновлена законодавча база (прийнята нова редакція ЗУ «Про судовий збір»), а практика виявила низку проблем, пов'язаних з ефективністю застосування окремих його положень.

Метою роботи є проаналізувати та порівняти положення Декрету КМУ «Про державне мито» та ЗУ «Про судовий збір» і встановити, які новели та зміни передбачені у відповідному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Головною новелою ЗУ «Про судовий збір» є зміна методологічних підходів у розрахунку з розміру мінімальної заробітної плати. Якщо раніше державне мито визначалося в залежності від розміру неоподаткованого доходів мінімуму доходів громадян (далі НДМГ), то судовий збір розраховується виходячи з суми мінімальної заробітної плати (далі МЗП), встановленої на 1 січня календарного року. Отже, відтепер величина судового збору є величиною непостійною, яка знаходиться в прямій залежності від розміру мінімальної заробітної плати (раніше судові витрати прив'язувалися до неоподаткованого мінімуму доходів громадян який складав 17 грн.), яка зазвичай встановлюється ЗУ «Про державний бюджет України». Так, відповідно до ст. 8 ЗУ «Про державний бюджет України» [3] мінімальна заробітна плата встановлюється у наступному розмірі з 1 січня -1218 гривень, з 1 грудня - 1378 гривні. Однак, це не означає, що розмір судового збору буде змінюватися декілька разів на рік. Бо, відповідно до п.1 ст. 4 ЗУ «Про судовий збір» судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду. Отже, сума судового збору на 2015 р. визначається виходячи з мінімальної заробітної плати встановленої на 1 січня 2015р., а саме 1218грн. Єдине, що незрозуміло, яким чином буде визначатися судовий збір, якщо ЗУ «Про державний бюджет України» буде прийнято з запізненням, доречі прецеденти цього є не таким рідким явищем в історії українського бюджетного права.

Першим, а можливе головним наслідком цього стало значне підвищення суми судових витрат. Дійсно, розмір НДМГ не змінювався вже понад 15 років, але чи потребувало законодавство про судові витрати таких докорінних змін. При цьому це зроблено не тільки шляхом істотного підвищення ставок судового збору, а й шляхом розширення об'єктів справляння судового збору. Наприклад, у разі потреби забезпечити докази чи позов у господарському судочинстві треба сплатити 0,5 МЗП, в адміністративному судочинстві 0,3 МЗП, а в цивільному – 0.5 МЗП для юридичної особи та 0.2 МЗП для фізичної особи, хоча раніше заяви про забезпечення доказів були безкоштовними.

Крім того, зменшилась категорія позивачів, яких було звільнено від сплати судового збору. Хоча, це не стосується різних державних органів та структур, які відтепер сміливо можуть проходити усі ступені української судової системи. Так, незрозуміло з чим пов'язано скасування пільг щодо сплати судового збору при поданні позовів на підставі порушення авторських та інших прав інтелектуальної власності. Ситуація у цій сфері й так не найкраща, а тут, ще держава створює додаткові перепони для захисту прав інтелектуальної власності.

Отримали правову та грошову регламентацію послуги суду за видачу документів. Зокрема, за повторну видачу копії судового рішення 0,003 розміру мінімальної заробітної плати за кожний аркуш паперу; за видачу дублікату судового наказу чи виконавчого листа – 0,03 розміру мінімальної заробітної плати; за роздрукування технічного запису судового засідання – 0,01 розміру мінімальної заробітної плати за кожний аркуш тексту на папері формату А4; за видачу в електронному вигляді копії технічного запису судового засідання – 0,03 розміру мінімальної заробітної плати, тощо.

Отже, судові витрати зросли у десятки разів, що дозволило деяким авторам стверджувати про бажання влади обмежити доступ населення до правосуддя, яке стало дуже коштовним «задоволенням».

Хоча, ще у рекомендації № R(81) 7 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя чітко вказується, що прийняття до судочинства не може обумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розмір якої є нерозумним стосовно справи, що розглядається. Тією мірою в якій судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх слід по можливості скоротити або анулювати [4]. В той же час, справедливо відзначалося в юридичній літературі, що правосуддя не можна відносити до певних соціальних благ, якими людина може вільно розпоряджатися, оскільки загально визнаним є те, що правосуддя – одна з форм державного управління, засіб виконання державою внутрішньої функції охорони власності, прав і свобод громадянина шляхом вирішення спеціальним органом державної влади – судом цивільних і кримінальних справ за правилами передбаченими цивільним і кримінальним процесуальним правом [5, с. 8-9]. А деякі вчені взагалі не знаходять для права на доступ до правосуддя місце в системі прав людини і громадянина і відносять його до юридичних гарантій реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина [6, с. 44-45].

Головним позитивним здобутком прийняття ЗУ «Про судовий збір» автор вважає зникнення такого виду судових витрат як інформаційне-технічне забезпечення судового процесу. Яка була користь від двох платежів (державне мито та збір на інформаційне технічне забезпечення розгляду справи) направлених на одне й теж саме, автору до сьогодні пояснити важко. Отже, судовий збір став єдиним платежем, який необхідно сплатити при зверненні до суду. Цим самим усувається плутанина в юридичних термінах бо, відтепер судові витрати будуть чітко прив'язані до сплати судового збору, а державне мито та збір на інформаційне – технічне забезпечення судового процесу виключені з відповідних нормативно-правових актів або замінені на словосполучення «судовий збір» Другою перевагою ЗУ «Про судовий збір» є те, що він розповсюджує свою дію на різні види судочинства (адміністративне, цивільне, господарське), що дозволяє уніфікувати відповідні законодавства, а судовий збір визнати універсальною юридичною конструкцією, яка застосовується в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві. Позитивним наслідком цього є наявність єдиного понятійного апарату, що дозволить уникнути плутанини при сплаті судових витрат. Крім того, після прийняття ЗУ «Про судовий збір» відпала потреба при сплаті судових витрат звертатися одразу до декількох нормативно-правових актів, які нерідко були протилежними за змістом. Все перераховано вище є позитивними моментами прийняття ЗУ «Про судовий збір», який доречи у цілому складено юридично виважено і продумано. Хоча, правова природа судового збору залишається невизначеною, бо Податковий кодекс України не містить такого виду податків чи зборів як судовий збір. Це, безумовно слід віднести до недоліків чинної редакції ЗУ «Про судовий збір». Оскільки бажано, на законодавчому рівні, врегулювати питання куди й на що будуть спрямовуватися кошти від сплати судового збору.

Однією з новел законодавства про судові витрати є те, що відтепер необхідно сплатити судовий збір не тільки за подання апеляційної скарги, але і за подання заяви про приєднання до апеляційної скарги. При цьому розмір судового збору є однаковим як для апелянта, так і для особи, що подає заяву про приєднання до апеляційної скарги. Це положення фактично призведе до ліквідації інституту приєднання до апеляційної чи касаційної скарги. Бо який сенс подавати заяву про приєднання, якщо можна подати обґрунтовану самостійну скаргу від власного імені, тим більш, що інтереси учасників

процесу ніколи повністю не співпадають.

Крім того, Декрет КМУ «Про державне мито» не розділяв оскарження ухвал та рішень суду. В наслідок чого, деякі правники стверджували, що за оскарження ухвал суду державне мито не сплачується. І це твердження мало право на існування, бо ні Декрет КМУ «Про державне мито», ні відповідне процесуальне законодавство не розмежовували оскарження рішень та ухвал суду. Відтепер, ця прогалина усунена і судовий збір сплачується за подання будь-якої апеляційної чи касаційної скарги, незалежно від того оскаржується рішення чи ухвала суду. Така побудова ЗУ «Про судовий збір» дозволяє уникнути плутанини при сплаті судового збору.

Декілька слів треба сказати про відстрочення чи розстрочення сплати судового збору. Так, згідно ст. 8 ЗУ «Про судовий збір» суд може зменшити розмір судового збору або звільнити від його сплати, враховуючи майновий стан сторони. Здається добра справа, але, на погляд автора, ця стаття майже не отримує розповсюдження. По-перше: її диспозиція передбачає право суду, а не обов'язок зменшити розмір судового збору; по-друге: ніде в ЗУ «Про судовий збір» не передбачені критерії чи конкретні обставини, за яких суд може застосувати ст. 8 ЗУ «Про судовий збір». Отже, ця стаття носить більш декларативний характер, оскільки не передбачено механізму та критеріїв її застосування. Тому, передбачена норма буде використовуватися лише по «великим святкам» і лише за доброї волі суду.

Розглядаючи ж саму сутність цього положення варто зазначити про його дискусійність. Так, з одного боку ЦПК Грузії відійшов від традиційного підходу надання пільг щодо сплати державного мита залежно від категорії справи або за іншими ознаками і передбачає як повне, так і часткове звільнення від сплати судових витрат, відстрочку, зважаючи саме на майнове становище позивача [7, с. 156]. З іншого боку, вирішення питання про надання пільг залежно від майнового становища особи не може належати до компетенції суду, оскільки не становить юрисдикційної діяльності. Як свідчить практика цивільного судочинства Польщі, розгляд клопотань про звільнення від сплати судових витрат займає багато час, вимагає значного обсягу листування для встановлення реального матеріального становища заявника та відволікає суддів від виконання основної ролі з винесення судових рішень [8, с. 362]. Кожний з цих підходів має право на існування та містить свої переваги та недоліки.

Цікавим у цьому плані є Інформаційний лист ВГСУ «Про деякі питання практики застосування ЗУ «Про судовий збір» від 21.11.2011р., № 01-06/1625/2011 [9] де описуються різноманітні правові ситуації з відстроченням сплати судового збору, при цьому не визначаючи моделі чи рекомендації правової поведінки суду, не вказуючи й критерії якими має керуватися суд при вирішенні питання про відстрочення чи розстрочення сплати судового збору. Наприклад, якщо строк на який надано таку відстрочку закінчився, а сплату судового збору здійснено не було, то господарський суд своє ухвалою може: а) продовжити строк; б) звільнити сторону від сплати судового збору; в) залишити позов без розгляду. Це рішення має бути прийнято виходячи лише з одного критерію – фактичних обставин справи. Ясна річ, що такі широкі рамки суддівського розсуду не сприяють здійсненню правосуддя по справі.

В свою чергу в п.5. інформаційного листа ВГСУ «Про деякі питання практики застосування ЗУ «Про судовий збір» від 05.07.2012 року № 01-06/869/2012 вказується, що особа, яка заявляє клопотання про розстрочення чи відстрочення сплати судового збору (що може бути викладене в заяві чи скарзі, які подаються до господарського суду, або в окремому документі), повинна навести доводи і подати докази на підтвердження того, що її майновий стан перешкоджає сплаті нею судового збору у встановленому порядку і розмірі [10]. При цьому оскільки ст. 129 Конституції України як одну із засад судочинства визначено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом,

отже в тому числі й органів державної влади, то самі лише обставини, пов'язані з фінансуванням установи чи організації з державного бюджету України та з відсутністю у ньому коштів, призначених для сплати судового збору, не можуть вважатися підставою для звільнення від такої сплати [10].

В результаті чого, редакцію ст. 8 ЗУ «Про судовий збір» слід визнати невдалою, яка потребує змін з встановленням чітких підстав для відстрочки чи розстрочки сплати судового збору, не кажучи вже про звільнення від сплати судового збору. Одним з недоліків чинної редакції ЗУ «Про судовий збір» також є те, що ні самий закон, ні процесуальні кодекси не містять перелік документів, що мають надаватися стороною для підтвердження оплати судового збору та порядку його оформлення. В результаті чого, перерахування суми судового збору здійснюється за загальними правилами, виходячи з вимог ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Хоча, раніше існувала спеціальна процедура оформлення таких документів.

Однією з переваг ЗУ «Про судовий збір» є встановлення чітких підстав для повернення судового збору (ст. 7 ЗУ «Про судовий збір»). Хоча, процедура цього є досить складною, бо сплачена сума судового збору повертається лише за ухвалою суду у разі зменшення суми позовних вимог, внесення судового збору у більшому розмірі ніж потрібно, повернення скарги чи заяви, відмови у відкритті провадження у справі, залишення заяви без розгляду або закриття провадження у справі. Доречі, у п.4 Інформаційного листа ВГСУ «Про деякі питання практики застосування ЗУ «Про судовий збір» від 21.11.2011р., № 01-06/1625/2011 вказується, що питання повернення судового збору має вирішуватися господарським судом, у тому числі й за відсутності заяви (клопотання) сторони та іншого учасника судового процесу про повернення сплаченої суми судового збору. Зміст пов'язаної з цим ухвали може бути наведено в резолютивній частині рішення, прийнятого по справі. І хоча у автора є великі сумніви про повернення судового збору без відповідної заяви, але у цілому встановлення чітких підстав повернення судового збору є дуже доцільним.

Висновки. Таким чином, правосуддя в Україні значно подорожчало, а значить стало менш доступним для переважної більшості громадян України. При цьому це проявляється не лише у істотному підвищенні ставок судового збору, а й значному розширенні об'єктів, за якими він сплачується. Такий крок законодавця може бути виправданим лише за однієї умови покращення чи навіть значного покращення рівня та якості правосуддя. Хоча, сама зміна принципів фінансування судової системи не може вплинути на це, але має бути підґрунтям для забезпечення належного фінансування судової системи, позитивний ефект від чого важко переоцінити, що має створити передумови для покращення матеріально-технічного забезпечення судів, та їх принаймні фінансової незалежності. У цілому ж можна зробити наступні висновки:

По-перше: судитися стало дорожче, по деяким категоріям справ сума збору виросла у десятки разів. Це можна розглядати з двох ракурсів. Негативним моментом є те, що шляхом підвищення ставок судового збору обмежується доступ до правосуддя, оскільки вважати нові ставки судового збору для фізичних та юридичних осіб соціально виваженими та економічно обґрунтованими навряд чи можливо. А позитивний момент полягає у тому, що це може викликати розвантаження судової гілки, яка на час прийняття ЗУ «Про судовий збір» була дуже перевантаженою. Тобто, кількість позовів має зменшуватися, а сторони судового спору будуть спробувати вирішувати все шляхом перемов самостійно або з залученням медіаторів (незалежних посередників).

По-друге: Змінилася формула розрахунку судового збору, якщо раніше він прив'язувався до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, то зараз обчислюється у процентних відсотках від мінімальної заробітної плати. Спільним є те, що в обох

випадках сплата судових витрат й зборів прив'язується до ціни позову.

По-третє: спрощується порядок оплати судового збору, якщо раніше треба було сплатити два платежі: державне мито та збір на інформаційне-технічне забезпечення судового процесу, то тепер судові витрати обмежуються сплатою судового збору, правда розмір якого є значно більшим ніж перераховані два платежі разом узяті.

По-четверте: розширені об'єкти справляння судового збору. Так, тепер необхідно оплачувати судовий збір при: а) оскарженні ухвал суду; б) поданні заяви про забезпечення позову; в) поданні заяви про забезпечення доказів; г) заяви про перегляд судового рішення; д) подачі заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги.

По-п'яте: істотно збільшилися мінімальні та максимальні межі розміру судового збору. Так, нові мінімальні ставки судового збору за звернення до суду із заявами немайнового характеру складає: у цивільних справах 1218 грн. – для юридичних осіб, 487,2 грн – для фізичних осіб (замість 17грн.), у господарських справах – 1218 грн. (замість 85 грн.), в адміністративних справах 1218 грн - для суб'єктів владних повноважень, юридичних осіб або фізичною осіб – підприємців; 487,2 грн – для фізичних осіб (замість 3,40 грн.). Отже, неозброєним оком видно значне підвищення ставок судового збору.

По-шосте: змінилися підходи до сплати судового збору у так званих змішаних позовах, тобто де присутні дві чи більше неоднорідні позовні вимоги. Так, за подання заяви, що одночасно має майновий та немайновий характер судовий збір сплачується за ставками встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру. Наприклад, за подання позовної заяви про розірвання шлюбу з одночасним поділом майна судовий збір справляється за розірвання шлюбу і за поділ майна.

По-сьоме: змінюються термінологічні аспекти судових витрат, якщо раніше вживалося поняття «державне мито» та «збір на інформаційне технічне забезпечення розгляду справи», то зараз в ГПК, ЦПК та КАСУ він замінюється єдиним терміном «судовий збір».

По-восьме: вводиться платня за видачу документів в електронному виді, копії технічної записи судового засідання - 0,03 розміру мінімальної заробітної плати, а також за роздрукування технічного запису 0,01 розміру мінімальної заробітної плати за кожний аркуш тексту на папері формату А4.

По-дев'яте: підняття ставок судового збору має про стимулювати учасників для виконання норм законодавства, договору та звичаїв ділового обороту. Це має розвантажити суди і можливо прискорити розгляд справ у адміністративному та цивільному судочинстві. Крім того, позитивним моментом для судової гілки влади є те, що дрібні справи майже перестануть бути предметом судового розгляду.

По-десяте: великим плюсом прийняття ЗУ «Про судовий збір» є врегулювання питання оплати судових витрат на законодавчому рівні. Не менш важливою є спроба уніфікувати законодавство про судові витрати. ЗУ «Про судовий збір» розповсюджує свою дію на відповідні норми права у адміністративному, господарському та цивільному судочинстві.

Список використаної літератури

1. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2012. - № 14. – Ст. 87.
2. Про державне мито : Декрет КМУ від 21.01.1993 № 7-93 // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 13. – Ст. 113.
3. Про державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 № 80-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. - № 3. – С. 311. - Ст. 55.

4. Рекомендація Комітету міністрів державам-членам Ради Європи стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя № R(81) 7 від 14.05.1981 року [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_133
5. Цивільне процесуальне право України: підруч. / В. В. Комаров В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 1999. – 592 с.
6. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. – Київ : Ін Юре, 1997. – 252 с.
7. Хоперія Н. А. Процесуальное законодательство Грузии / Н. А. Хоперія // СНГ: реформа гражданского процессуального права : матер. междунар. конф. / под общ. ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. – Москва : ООО «Городец», 2002.
8. Боярский Л. Доклад по доступу к правосудию: Польша / Л. Боярский // Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы. – Будапешт, 2003 – С. 362.
9. Інформаційний лист ВГСУ «Про деякі питання практики застосування ЗУ «Про судовий збір» № 01-06/1625/2011р. від 21.11.2011р. // Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації. - 2011. - № 50. - С. 40.
10. Інформаційний лист ВГСУ «Про деякі питання практики застосування ЗУ «Про судовий збір» № 01-06/869/2012 від 05.07.2012 року // Все про бухгалтерський облік. - 2012. - № 116. - С. 25.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2015 р.

R. V. Kolosov

THE TARIFF FOR JUSTICE OR JUSTICE FOR THE ELITE (SCIENTIFIC AND PRACTICAL COMMENTARY OF THE LAW UKRAINE «ON COURT FEE»)

The article is devoted to scientific and practical analysis of the law of Ukraine «On court fee» and identify its features in comparison with the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On state duty». The focus of the study is on changes and innovations in the legislation on court costs.

The paper explores the preconditions of acceptance of the law of Ukraine «On court fee», the article describes methodological approaches to calculation of court fees, which are determined from the minimum wage and the amount of the claim, clarified the object of levying the court fee, is determined the procedure for payment, the grounds of arranging on the installment system and postponement of payment of judicial collection are analyzed.

The author came to the conclusion on a significant increase in the rates of court fee, which significantly restricts access to justice. This occurred by increasing the minimum and maximum limits of the amount of court fee and expansion of the levying court fees. On the one hand, should encourage the parties to implement the legislation, the agreement or customs of business turnover, and on the other hand, relieve the courts, and it is possible to expedite the examination of cases in administrative, commercial and civil litigation. The main achievement of the adoption of the law of Ukraine «On court fee» is the disappearance of this type of legal expenses, as the information-technical support of the judicial process, which has greatly simplified the procedure of payment of court fee. As a result, the court fee will be one payment, which must be paid when applying to the court.

Analyzed in the work and recent changes in the law of Ukraine «On court fee», which the legislature has drawn a clear differentiation of the rates of court fee depending on the nature of the dispute (property or moral) and the identity of the claimant or applicant, for physical persons is determined by a much lower rate of court fee. Importantly, this research is of interdisciplinary nature, and the author makes an attempt to explore the legal basis of the payment of court fees in administrative, commercial and civil proceedings.

Keywords: court fee, state duty, court costs, justice, access to justice.

УДК 347.73

С. В. Сарана

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА СКЛАД СПЕЦІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРОЦЕДУРНОГО ПОДАТКОВОГО РЕЖИМУ

Статтю присвячено питанням наукового розуміння та подальшого законодавчого закріплення спеціального процесуально-процедурного податкового режиму у податковому законодавстві України. Запропоновано авторське визначення спеціального процесуально-процедурного податкового режиму, сформульоване на основі його основних ознак та розкрито його сутність і склад.

Ключові слова: податковий режим, процесуально-процедурний податковий режим, спеціальний процесуально-процедурний податковий режим, поняття спеціального процесуально-процедурного податкового режиму, склад спеціального процесуально-процедурного податкового режиму.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку податкових правовідносин можна охарактеризувати як перехідний, що має місце під час формування нової податкової системи з сталими критеріями та відповідними єдиними підходами і стабільними податковими платежами. Для належної функціонування якої важливими є не лише самі податкові платежі, а і порядок та зміст податкових процедур, що мають застосовуватись при їх сплаті, поданні податкової звітності, тощо.

З моменту прийняття Податкового кодексу України в ньому було передбачено адміністрування, податків, зборів, платежів з відповідними критеріями та вимогами до кожного. При цьому, як слідує із самих податкових норм, окремі податкові платежі мають відмінний від інших характер та відносяться законодавством до спеціальних податкових режимів. В той же час, дані платежі вирізняються не лише своєю сутністю, а і порядком свого адміністрування, що проявляється у особливих процедурах, які загалом можуть бути віднесені до спеціального процесуально-процедурного податкового режиму. Який не будучи окремо оформленим на законодавчому рівні, виявляється у законодавчому закріпленні процедур властивих лише платежам зі спеціального податкового режиму.

В контексті вказаного постає питання про необхідність з'ясування поняття і сутності спеціального процесуально-процедурного податкового режиму з огляду на сучасний рівень правового регулювання податкових правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш за все варто зазначити, що питань спеціальних податкових режимів у своїх працях торкався цілий ряд науковців, серед яких К. В. Андрієвський, В. В. Белєвцева, Г. В. Жирова, І. В. Зінов'єв, Р. К. Костянян, П. В. Коломієць, О. О. Костенко, М. П. Кучерявенко, Д. В. Латипова, О. В. Музиченко, С. С. Овчінников, Є. А. Опря, К. Ю. Сапожнікова, В. В. Сідляр, Н. Ю. Сімонова, В. І. Теремецький та цілий ряд інших науковців. При цьому, ними податкові режими розглядалися саме в контексті режимів податкових платежів, а не в їх процесуальному аспекті.

Окремих аспектів податкового процесу та його режимів у своїх працях торкалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. В. Карасьова, Л. М. Касьяненко, Ю. О. Костенко, І. Є. Криницький, В. Є. Кузнеченкова, М. П. Кучерявенко, О. М. Мінаєва, О. А. Ногіна тощо. А також в адміністративно-правовому контексті воно розглядалося у дослідженнях Т. П. Мінки та В. І. Теремецького Проте у своїх дослідженнях науковці не приділяли увагу питанню спеціального процесуального

режиму та не досліджували його.

Метою даної статті є з'ясування сутності та формування поняття спеціального процесуально-процедурного податкового режиму в контексті сучасних процесуальних податкових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Так, згідно п. 11.2. статті 11 Податкового кодексу України (далі – ПК України), спеціальний податковий режим – це система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів [1]. При цьому, спеціальні податкові режими передбачають особливий порядок визначення елементів правового механізму податку, спеціальний режим застосування податкових пільг [2, с. 46].

Загальний податково-правовий режим об'єднуючи матеріальні і процесуальні приписи, охоплює сукупність елементів і відносин на базі яких вони формуються. Індивідуалізація такого режиму здійснюється поєднанням юридичних засобів, що створюють для суб'єктів ту чи іншу систему потенційних правових наслідків, і метою, заради якої встановлюється можливість їх настання. У цьому випадку принципово важливо розрізнити індивідуалізацію розпоряджень податково-правових норм, що виражають зміст загального податково-правового режиму, і регулювання дій учасників податкових відносин, яке виражає трансформацію загального режиму у спеціальний податково-правовий режим [3, с. 69-81]. І останній адаптований саме до тих податкових відносин, які відбуваються на рівні певних платників, а не стосується їх всіх без виключення.

Спеціальні податково-правові режими є похідними від режиму, в основі якого лежать загальні правила поведінки, що і пояснює той факт, що будь-який спеціальний податково-правовий режим ніколи не є єдиною системою потенційних правових наслідків, а дана система існує лише разом з іншими, будь-то загальний податково-правовий режим або інші різновиди спеціального податкового режиму [4, с. 154].

У контексті вказаного цілком слушною є думка П. В. Коломійця, який зазначає, що спеціальні податкові режими є вторинними юридичними режимами, що діють в межах первинного (загального) податково-правового режиму. І є модифікаціями первинних (загальних) правових режимів [5, с. 107]. Погоджуються з ним і К. В. Андрієвський [6, с. 21-22] та В. І. Теремецький [7, с. 101-102]. Позиція яких полягає саме в похідному від загального характері спеціального податкового режиму, що цілком відповідає сутності даного режиму в основі якого має лежати загальний податковий режим, а він лише інтерпретує і видозмінює його норми відповідно до потреб оподаткування.

Як цілком справедливо відмічає К. В. Андрієвський залежно від юридичної природи правових режимів виділяють матеріальні податкові режими і процесуальні податкові режими. Матеріальні режими закріплюють вимоги до встановлення податків, формування податкового обов'язку, що зв'язується з поняттям правового механізму податку. Процесуальні режими відображають організаційні відносини і носять організаційно-процедурний, управлінський характер. Вони відображають особливий порядок, форми і методи реалізації норм матеріального права [6, с. 20-21]. Дане твердження в повній мірі стосується і спеціального процесуально-процедурного податкового режиму, який має забезпечити реалізацію спеціального податкового режиму за допомогою процедур, що є відмінними від загального процесуально-процедурного податкового режиму і спрямовуються саме на реалізацію спеціального податкового режиму в його процесуальному аспекті.

Відповідно йому властиві такі особливості спеціального податкового режиму як інтерпретація (видозміна) норм загального режиму та вторинний (похідний) характер від нього. Так процесуально-процедурний податковий режим є складовою податкового

процесу і становить комплекс юридичних інструментів, спрямованих на створення необхідного впливу на процесуальні податкові відносини загалом і окремі податкові процедури, їх учасників з метою забезпечення належного функціонування податкової системи, у її процесуальному аспекті, що діє у вигляді єдиної системи щодо всіх процесуальних податкових відносин, на постійній основі, та містить окремі режими, які можуть бути підсистемами у його межах і стосуються окремих податкових процедур, що можуть мати і тимчасовий характер [8, с. 30].

У складі процесуально-процедурного податкового режиму можна виділити наступні податково-процедурні режими: загальний, особливий спеціальний [9, с. 77].

Загальний податково-процедурний режим становить такий податковий режим, який спрямований на встановлення режимних вимог через законодавче закріплення принципів, засобів, способів, гарантій для податково-процесуальних відносин, що є загальними для всіх податкових платежів і закладають основу для їх процесуально-процедурного регулювання. Разом з цим склад загального процесуально-процедурного податкового режиму, зважаючи на значну кількість податкових процедур, до яких застосовуються режимні вимоги, є неоднорідним з прив'язкою режимів до конкретних процедур. Водночас у межах цього режиму існують загальні для всіх податкові процедури, режими яких є базою для інших режимів, визначаючи ключові режимні вимоги, без яких було б дуже складно або неможливо реалізувати інші процедури [10, с. 38].

Особливий процесуально-процедурний податковий режим – це податковий режим, що спрямований на встановлення режимних вимог шляхом використання принципів, засобів, способів, гарантій загального податково-процедурного режиму з доповненням їх власними, в разі необхідності, для податково-процесуальних відносин, що стосуються окремих податкових платежів і виступають основою для їх процесуально-процедурного регулювання, з особливостями зумовленими тими чи іншими податковими платежами до яких вони стосуються, при цьому не охоплюючи всіх процесуальних аспектів виконання податкового обов'язку загалом та вміщуючи процедури не властиві загальному податково-процедурному режиму [11, с. 169].

Зважаючи на вищенаведену характеристику загального і особливого процесуально-процедурних режимів, а також ознаки з огляду на прив'язку до спеціального податкового режиму, сформулюємо поняття та визначимо сутність спеціального процесуально-процедурного податкового режиму.

Перш за все, даний процесуально-процедурний режим знаходиться в контексті процесуального режиму загалом вміщуючи комплекс юридичних інструментів, спрямованих на створення необхідного впливу на процесуальні податкові відносини загалом і окремі податкові процедури, їх учасників з метою забезпечення належного функціонування податкової системи, у її процесуальному аспекті.

Податковий процес загалом є врегульований процесуальними нормами податкового права порядок процедурної (як правило, неюрисдикційної) діяльності компетентних органів публічної влади (іноді й інших уповноважених суб'єктів) у галузі оподаткування та податково-процесуальні правовідносини, що виникають на цій основі [12, с. 30]. Стійкою ознакою податкового процесу, специфіки процесуальної діяльності в регулюванні оподаткування є процесуальний режим, який насамперед включає в себе принципи процесуальної діяльності сфери оподаткування. Крім того, правовий механізм характеризується взаємопов'язаною системою засобів і способів реалізації принципів податково-процесуальної діяльності, які відображають особливість відповідних податкових процедур. Також безумовною складовою податково-процесуального режиму є сукупність гарантій, що забезпечують як реалізацію цілей процесуального регулювання в оподаткуванні, так і створюють можливості

поступальної та логічної зміни податкових процедур [13, с. 37]. Все вказане властиве і спеціальному процесуально-процедурному податковому режиму з тією лише особливістю, що він будучи вторинним (похідним) від загального режиму використовує переважно його принципи і гарантії маючи власні лише в тому випадку коли це зумовлено особливістю спеціального податкового режиму, який він забезпечує в процесуальному аспекті. Разом з цим, йому можуть бути властиві і цілком особисті принципи і гарантії, які зокрема можуть полягати в відсутності чи зменшенні контролю, свободі вибору процедур взаємодії з податковими органами (в межах визначених законом), спрощенні процедур подання податкової звітності, звільненні від сплати і адміністрування окремих податкових платежів тощо.

Податковий процес виражається в реалізації податкових процедур, здійсненні юридично значущих дій, які ґрунтуються на вимогах податково-процедурних норм [14, с. 29], у яких безперечно мають знаходити своє відображення принципи, засоби, способи і гарантії для податково-процесуальних відносин. Проте, враховуючи переважне їх відображення у межах загального податково-процедурного режиму вони містяться у спеціальному режимі лише в тій частині, яка необхідна для врегулювання його процедур.

По-друге, процесуально-правові форми, процедури є важливою юридичною гарантією реальності прав і свобод особистості та необхідною умовою ефективної дії усього права [15, с. 431]. В цьому зв'язку цілком логічною є думка Т. П. Мінки висловлена нею, стосовно адміністративного права, що процесуальні адміністративно-правові режими пов'язані з процесуальними адміністративно-правовими відносинами. Вони забезпечують динаміку діяльності суб'єктів режиму, відображають особливий порядок, форми та методи реалізації норм матеріального права [16, с. 151]. І переносячи вказане на податкові правовідносини можна констатувати, що процесуально-процедурний режим має адаптуватися до матеріального режиму, який він процесуально забезпечує.

Опосередковано підтримують дану думку і автори коментаря ПК України, які відмічають, що з окремих податків і зборів може бути визначений спеціальний порядок адміністрування, який може передбачатися виключно іншими розділами ПК України або митним законодавством. І в такому випадку використовуються правила, визначені в іншому розділі або законі з питань митної справи [2, с. 192].

Відповідно процедури спеціального процесуально-процедурного режиму маючи похідний від процедур загального режиму характер створюють власні процедури у тих випадках коли такі процедури відсутні взагалі чи не спроможні забезпечити процесуально-правове регулювання у межах спеціальних податкових режимів.

По третє, процедури спеціального процесуально-процедурного режиму, як і процедури особливого режиму можуть не охоплювати всіх процесуальних аспектів виконання податкового обов'язку загалом, так як вони уточнюють, доповнюють або конкретизують процедури загального податково-процедурного режиму або створюють власні процедури і тому не потребують повного циклу процесуально-правового регулювання.

Звертаючись до питання процедур спеціального процесуально-процедурного податкового режиму слід зауважити, що вони насамперед тісно пов'язані із самими спеціальними податковими режимами в рамках яких виконують функції спрямовані на забезпечення процесуальної реалізації даних режимів за рахунок запровадження процедур, які не властиві загальному процесуально-процедурному податковому режиму.

Так, стаття 11 ПК України закріплює наявність спеціальних податкових режимів, а розділ XIV ПК України в останній його редакції передбачає, що вони представлені

спрощеною системою оподаткування, обліку та звітності [1]. Позиція законодавця з цього приводу цілком зрозуміла, проте не варто обмежуватися лише виключно законодавчим підходом, а за визначенням спеціальних податкових режимів слід розглянути весь їх спектр.

На основі попередньо проведених досліджень з даного питання [4; 7; 17-26; 28] можна дійти висновку, що склад спеціальних податкових режимів може формуватися з огляду на приналежність до них як закріплених законодавчо так тих, що відповідають вимогам спеціального режиму, податкових режимів. З огляду на сучасні законодавчі реалії до них можна віднести:

- спрощену систему оподаткування, обліку та звітності
- спеціальний податковий режим угод про розподіл продукції;
- спеціальний податковий режим офшору, додатково обтяжений міжнародно-правовим податковим регулюванням;
- спеціальний податковий режим у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства;
- спеціальні податкові режими технологічних та наукових парків.

Розглянемо кожен із даних режимів на наявність у ньому процедур, які можуть бути віднесені до спеціального процесуально-процедурного податкового режиму.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності передбачена главою 1 розділу XIV ПК України закріплює особливості переходу на дану систему, реєстрації її анулювання для платників, ведення обліку, складання звітності і її подання.

Так, для обрання або переходу на спрощену систему оподаткування суб'єкт господарювання подає до контролюючого органу заяву. Вона подається за вибором платника податків, якщо інше не передбачено ПК України, в один з таких способів: 1) особисто платником податків або уповноваженою на це особою; 2) надсилається поштою з повідомленням про вручення та з описом вкладення; 3) засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням умови щодо реєстрації електронного підпису підзвітних осіб у порядку, визначеному законодавством; 4) державному реєстратору як додаток до реєстраційної картки, що подається для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця (п.п. 298.1.1 п. 298.1. ст. 298 ПК України) [1].

При цьому, зареєстровані в установленому порядку фізичні особи - підприємці, які до закінчення місяця, в якому відбулася державна реєстрація, подали заяву щодо обрання спрощеної системи оподаткування та ставки єдиного податку, встановленої для першої або другої групи, вважаються платниками єдиного податку з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому відбулася державна реєстрація. А зареєстровані в установленому законом порядку суб'єкти господарювання (новостворені), які протягом 10 днів з дня державної реєстрації подали заяву щодо обрання спрощеної системи оподаткування та ставки єдиного податку, встановленої для третьої групи, яка не передбачає сплату податку на додану вартість, вважаються платниками єдиного податку з дня їх державної реєстрації (п.п. 298.1.2 п. 298.1. ст. 298 ПК України) [1].

Сільськогосподарські товаровиробники для переходу на спрощену систему оподаткування або щорічного підтвердження статусу платника єдиного податку подають до 20 лютого поточного року:

- загальну податкову декларацію з податку на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з яких справляється податок (сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень), та/або земель водного фонду внутрішніх водойм (озер, ставків та водосховищ), - контролюючому органу за своїм місцезнаходженням (місцем перебування на податковому обліку);

- звітну податкову декларацію з податку на поточний рік окремо щодо кожної земельної ділянки - контролюючому органу за місцем розташування такої земельної ділянки;

- розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва - контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та митну політику;

- відомості (довідку) про наявність земельних ділянок - контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок (у відомостях (довідці) про наявність земельних ділянок зазначаються дані про кожний документ, що встановлює право власності та/або користування земельними ділянками, у тому числі про кожний договір оренди земельної частки (паю) (п.п. 298.8.1 п. 298.8. ст. 298 ПК України) [1].

Відповідно до статті 299 ПК України Реєстрація суб'єкта господарювання як платника єдиного податку здійснюється шляхом внесення відповідних записів до реєстру платників єдиного податку. У разі відсутності визначених цим Кодексом підстав для відмови у реєстрації суб'єкта господарювання як платника єдиного податку контролюючий орган зобов'язаний протягом двох робочих днів від дати надходження заяви щодо переходу на спрощену систему оподаткування зареєструвати таку особу платником єдиного податку. У разі відмови у реєстрації платника єдиного податку контролюючий орган зобов'язаний надати протягом двох робочих днів з дня подання суб'єктом господарювання відповідної заяви письмову вмотивовану відмову, яка може бути оскаржена суб'єктом господарювання у встановленому порядку.

Реєстрація платником єдиного податку є безстроковою та може бути анульована шляхом виключення з реєстру платників єдиного податку за рішенням контролюючого органу у разі:

- подання платником податку заяви щодо відмови від застосування спрощеної системи оподаткування у зв'язку з переходом на сплату інших податків і зборів, визначених цим Кодексом, - в останній день календарного кварталу, в якому подано таку заяву;

- припинення юридичної особи (крім перетворення) або припинення підприємницької діяльності фізичною особою - підприємцем відповідно до закону - в день отримання відповідним контролюючим органом від державного реєстратора повідомлення про проведення державної реєстрації такого припинення;

- у випадках, визначених п.п. 298.2.3 п. 298.2. статті 298 [1].

Також у разі виявлення відповідним контролюючим органом під час проведення перевірок порушень платником єдиного податку першої - третьої груп вимог анулювання реєстрації платника єдиного податку першої - третьої груп проводиться за рішенням такого органу, прийнятим на підставі акта перевірки, з першого числа місяця, наступного за кварталом, в якому допущено порушення. У такому випадку суб'єкт господарювання має право обрати або перейти на спрощену систему оподаткування після закінчення чотирьох послідовних кварталів з моменту прийняття рішення контролюючим органом. А у разі виявлення відповідним контролюючим органом під час проведення виїзних документальних перевірок платника єдиного податку четвертої групи невідповідності вимогам у податковому (звітному) році або у попередніх періодах, такому платнику за такі періоди нараховуються податки та збори, від сплати яких він звільнявся як платник єдиного податку четвертої групи, та штрафні (фінансові) санкції (штрафи). Такий платник податку зобов'язаний перейти до сплати податків за

загальною системою оподаткування, починаючи з наступного місяця після місяця, у якому встановлено таке порушення (п. 299.11. ст. 299 ПК України) [1].

Таким чином проглядається наявність процедур явно не властивих загальному процесуально-процедурному податковому режиму, які спрямовані вже не на уточнення чи доповнення загальних процедур, як це передбачено у особливому процесуально-процедурному податковому режимі, а є відносно окремими і передбачають в даному випадку особливу реєстрацію платника і її припинення на доповнення до загальної реєстрації.

Окрім вказаного існують особливості ведення обліку та подання звітності, які полягають у застосування книги обліку доходів і витрат та застосуванні спрощеного бухгалтерського обліку, як це передбачено статтею 296 ПК України [1]. І ці особливості втілюються у процедурах спеціального режиму, так як вони загалом не застосовні до інших податкових процесуальних відносин окремі відносин пов'язаних зі спеціальними податковими режимами.

Враховуючи все вищезазначене до процедур спеціального процесуально-процедурного податкового режиму пов'язаних зі спрощеною системою оподаткування, обліку і звітності слід віднести процедури переходу на спрощену систему, реєстрації платників та її анулювання та ведення обліку і подання звітності за спрощеною системою.

Спеціальний податковий режим угод про розподіл продукції передбачає, що інвестор-резидент або інвестор-нерезидент (його постійне представництво) зобов'язаний зареєструвати угоду про розподіл продукції за своїм місцезнаходженням як платника податків та при взятті на податковий облік подати контролюючому органу за місцем своєї реєстрації відповідне повідомлення у письмовій формі і такі документи:

- засвідчену в нотаріальному порядку копію зареєстрованої угоди про розподіл продукції;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію угоди про розподіл продукції.

Після реєстрації інвестора (оператора) і угоди про розподіл продукції як платника податку інвестор зобов'язаний складати і подавати передбачені законодавством податкові декларації і звіти, нести відповідальність за належне виконання своїх обов'язків, пов'язаних з нарахуванням і сплатою податків та зборів, у порядку і розмірах, встановлених ПК України. При цьому, податкові декларації і звіти подаються інвестором за кожним податком, збором, платежем окремо від звітів за результатами діяльності, не пов'язаної з виконанням угоди про розподіл продукції (п. 335.2. ст. 335 ПК України) [1].

Податковий облік, пов'язаний з виконанням передбачених угодою про розподіл продукції робіт (наданням послуг), ведеться відповідно до ПК України та угоди, та окремо від обліку інших видів діяльності (п. 335.4. ст. 335 ПК України) [1].

Отже як і у попередньому випадку присутні особливості реєстрації, обліку та подання звітності, які не властиві загальним процедурам, що застосовуються в межах загального процесуально-процедурного податкового режиму, що вказує на приналежність їх до спеціально процесуально-процедурного податкового режиму.

З приводу режиму офшору варто відмітити, що сам термін «офшор» не знайшов належного законодавчого закріплення, проте податкове законодавство використовує термін «нерезидент, зареєстрований у державі (на території), включеній до переліку держав (територій)», що підлягають контролю у зв'язку з трансферним ціноутворенням.

Вказаний перелік держав міститься у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового

кодексу України» і в разі співпраці з якими платники підпадають під спеціальні процедури [29].

Перш за все, застосовуються підходи та критерії щодо визначення обсягу прибутку платника на основі методів та підходів за принципом «витагнутої руки». Так, для контрольованих операцій з вивезення у митному режимі експорту та/або ввезення у митному режимі імпорту товарів, що мають біржове котирування, встановлення відповідності умов контрольованої операції принципу «витагнутої руки» з метою оподаткування доходів (прибутку, виручки) платників податків, що є сторонами контрольованої операції, здійснюється за методом порівняльної неконтрольованої ціни.

А для встановлення відповідності умов контрольованих операцій принципу «витагнутої руки» використовується діапазон цін на такі товари, що склалися на товарній біржі. Перелік товарів, що мають біржове котирування, та світових товарних бірж для кожної групи товарів визначається Кабінетом Міністрів України (п.п. 39.2.1.3 п. 39.2. ст. 39 ПК України) [1].

По-друге, платники податків, обсяг контрольованих операцій яких з одним контрагентом перевищує 5 млн гривень (без урахування податку на додану вартість), зобов'язані подавати звіт про контрольовані операції до 1 травня року, що настає за звітним, засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог закону щодо електронного документообігу та електронного цифрового підпису.

Також, платники, що здійснюють контрольовані операції, повинні вести та зберігати документацію щодо трансфертного ціноутворення. І на запит центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, платники податків протягом місяця з дня отримання запиту подають документацію щодо окремих контрольованих операцій, зазначених у запиті, яка повинна містити необхідну інформацію. Цей запит надсилається не раніше 1 травня року, що настає за календарним роком, в якому таку контрольовану операцію (операції) було здійснено.

По-третє, податковий контроль за встановленням відповідності умов контрольованих операцій принципу «витагнутої руки» здійснюється шляхом моніторингу контрольованих операцій та проведення перевірок платників податків з питань повноти нарахування і сплати податків під час здійснення контрольованих операцій (далі - перевірка контрольованих операцій).

Моніторинг умов контрольованих операцій здійснюється шляхом спостереження центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, за цінами, що застосовуються сторонами таких операцій, та шляхом аналізу звітів про контрольовані операції та документації з трансфертного ціноутворення, будь-яких інших інформаційних джерел та шляхом отримання інформаційних матеріалів і висновків, поданих платником податків.

З метою встановлення відповідності умов контрольованих операцій принципу «витагнутої руки» посадові особи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, під час проведення аналізу звітів про контрольовані операції та/або документації з трансфертного ціноутворення, поданих платником податків мають право проводити опитування уповноважених осіб та/або працівників платника податків.

Перевірка контрольованих операцій проводиться відповідно до положень глави 8 розділу II ПК України з урахуванням особливостей, визначених цією статтею. А підставами для перевірки контрольованих операцій є:

- а) надсилання повідомлення контролюючим органом;
- б) виявлення за результатами моніторингу контрольованих операцій невідповідності умов контрольованих операцій принципу «витагнутої руки»;

в) неподання платником податків або подання з порушенням звіту про контрольовані операції або документації з трансфертного ціноутворення. (п.п 39.5.1.-39.5.2 п. 39.5. ст. 39 ПК України) [1].

Враховуючи вказане процедури визначення ціни за трансферними операціями, подання звітності, зберігання даних та податкового контролю не властиві процедурам загального процесуально-процедурного податкового режиму, а отже приналежать до спеціального процесуально-процедурного податкового режиму.

Спеціальний податковий режим у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства як і попередньо розглянуті передбачає наявність спеціальних процедур.

Так, сільськогосподарське підприємство реєструється як суб'єкт спеціального режиму оподаткування з дотриманням правил та у строки, що визначені для реєстрації платників податку на додану вартість. Проте у реєстрі суб'єктів спеціального режиму оподаткування, крім відомостей, передбачених для реєстрації платників податку на додану вартість на загальних підставах, повинен міститися перелік видів діяльності такого сільськогосподарського підприємства, на які поширюється дія спеціального режиму оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства, та дата внесення запису про такі види діяльності (п. 209.10. ст. 209 ПК України) [1].

Сільськогосподарське підприємство виключається з реєстру суб'єктів спеціального режиму оподаткування у разі, коли:

а) підприємство подає заяву про зняття його з реєстрації як суб'єкта спеціального режиму оподаткування та/або про його реєстрацію як платника зазначеного податку на загальних підставах;

б) підприємство підлягає реєстрації як платник податку на загальних підставах;

в) щодо підприємства прийняте рішення про припинення шляхом ліквідації або реорганізації (п. 209.12. ст. 209 ПК України) [1].

Отже до процедур в межах спеціального податкового режиму у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства які належать до спеціального процесуально-процедурного податкового режиму можна віднести процедури реєстрації та припинення реєстрації, що мають особливості порівняно із загальною реєстраційною процедурою.

Переходячи до спеціальних податкових режимів технологічних та наукових парків необхідно зазначити, що дані режими незважаючи на закріплення окремих податкових пільг у нормах Законів України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [30] та «Про наукові парки» [31]. Не мають чіткої податкової нормативної бази для їх адміністрування в якості спеціальних податкових режимів. Це проявляється в тому числі і у відсутності процесуальних податкових норм, які б врегульовували процедури пов'язані з даними режимами. Стосовно їх реєстрації, її припинення подання звітності тощо.

Проте це не виключає, що у майбутньому даний режим буде належним чином врегульований податковими нормами і відповідно можуть з'явитися передумови для включення його процедур до складу спеціального процесуально-процедурного податкового режиму. На даний же час можна вести мову лише про перспективність віднесення його процедур у майбутньому до спеціального процесуально-процедурного податкового режиму.

Висновки. Враховуючи вищезазначені критерії та характеристики можна визначити, що спеціальний процесуально-процедурний податковий режим – це податковий режим, що є вторинним (похідним) по відношенню до загального податково-процедурного режиму, спрямований на встановлення режимних вимог

шляхом використання принципів, засобів, способів, гарантій загального податково-процедурного режиму і створення власних на їх доповнення, для податково-процесуальних відносин, що стосуються спеціальних податкових режимів, при цьому не охоплюючи всіх процесуальних аспектів виконання податкового обов'язку загалом та вмщуючи процедури не властиві загальному процесуально-процедурному податковому режиму.

Сутність даного режиму полягає у забезпеченні процесуально-процедурного регулювання податкових відносин, які складаються в межах спеціальних податкових режимів з врахуванням особливостей, які властиві останнім. А до складу спеціального процесуально-процедурного податкового режиму відносяться процедури порядку набуття статусу, реєстрації і її припинення та обліку, підготовки і подання звітності у режимах спрощеної системи оподаткування обліку і звітності, офшору, угод про розподіл продукції, спеціального податкового режиму у сфері сільського та лісового господарства. При цьому режим офшору передбачає спеціальні процедури проведення контролю, а спеціальні податкові режими технологічних та наукових парків хоча і не містять відповідних процесуальних норм у перспективі можуть мати процедури, які будуть віднесені до спеціального процесуально-процедурного податкового режиму.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України : в 3 т. / заг. ред. М. Я. Азарова. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Київ : Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2011. – Т. 1. – 590 с.
3. Кучерявенко М. П. Податкове право України : підруч. / М. П. Кучерявенко. – Харків : Право, 2012. – 528 с.
4. Андрієвський К. В. Спеціальні податкові режими : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Костянтин Віталійович Андрієвський; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2009. – 194 с.
5. Коломієць П. В. Теоретико-правові засади спеціальних податкових режимів в Україні / П. В. Коломієць // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 6. – С. 103-108.
6. Андрієвський К. В. Спеціальні податкові режими : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Костянтин Віталійович Андрієвський; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2009. – 29 с.
7. Теремецький В. І. Спеціальні податкові режими в Україні: адміністративно-правовий аспект / В. І. Теремецький // Право і безпека. – 2011. – № 5. – С. 98-103.
8. Сарана С. В. Процесуально-процедурний податковий режим: сутність та ознаки / С. В. Сарана // Фінансове право. – 2014. – № 4 – С. 28-31.
9. Сарана С. В. Стосовно питання складу процесуально-процедурного податкового режиму / С. В. Сарана // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2014. – № 10-2. Т. 1. – С. 75-77.
10. Сарана С. В. Загальний процесуально-процедурний податковий режим: до питання поняття та складу / С. В. Сарана // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. - 2014. – Вип. 6.1. Т. 3. – С. 34-38.
11. Сарана С. В. Особливий процесуально-процедурний податковий режим: поняття та зміст / С. В. Сарана // Публічне право. – 2015. – № 3. – С. 164-169.
12. Криницький І. Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Ігор Євгенович Криницький. – Київ : Національний університет ім. Т. Шевченка, 2010. – 433 с.

13. Кучерявенко М. П. Налоговый процесс : учеб. пособ. / Н. П. Кучерявенко. – Київ : Правова єдність, 2010. – 392 с.
14. Кучерявенко М. П. Правова природа процедурного регулювання оподаткування / М. П. Кучерявенко // Юрист України. – 2011. – № 2. – С. 26-29.
15. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. / В. С. Нерсисянц. – Москва : НОРМА-ИНФРА–М, 1999. – 580 с.
16. Мінка Т. П. Органи внутрішніх справ як суб'єкти забезпечення адміністративно-правових режимів : моногр. / Мінка Т. П. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 352 с.
17. Сарана С. В. До питання поняття спеціального податкового режиму / С. В. Сарана // Фінансове право. – 2011. – № 4 – С. 15-18.
18. Сарана С. В. Склад спеціальних податкових режимів: законодавчий та науково-практичний аспект [Електронний ресурс] / С. В. Сарана // Право та управління. – 2011. – № 2. – С. 305-315. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2011_2/pdf/11ccvnpa.pdf
19. Сарана С. В. Фіксований податок в контексті спеціальних податкових режимів [Електронний ресурс] / С. В. Сарана // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 692-697. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11ccvcp.pdf>
20. Сарана С. В. Спеціальні податкові режими в законодавстві України [Електронний ресурс] / С. В. Сарана, П. В. Коломієць // Право та управління. – 2011. – № 3. – С. 107-115. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2011_3/pdf/11kpvvzu.pdf
21. Сарана С. В. Збори у вигляді цільової надбавки до тарифів на електричну й теплову енергію та природний газ як особливі складові спеціальних податкових режимів [Електронний ресурс] / С. В. Сарана // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 4. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-4/11ssvspr.pdf>
22. Сарана С. В. Фіксований сільськогосподарський податок як спеціальний податковий режим [Електронний ресурс] / С. В. Сарана // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 651-656. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11ccvcp.pdf>
23. Сарана С. В. Стосовно можливості віднесення угод про розподіл продукції до спеціальних податкових режимів [Електронний ресурс] / С. В. Сарана // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-1/12ssvspr.pdf>
24. Сарана С. В. Спеціальний податковий режим у сфері сільського і лісового господарства та рибальства [Електронний ресурс] / С. В. Сарана // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 632-639. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12ccvcp.pdf>
25. Сарана С. В. Спеціальні податкові режими технологічних та наукових парків / С. В. Сарана // Публічне право. – 2012. – № 3. – С. 83-90.
26. Сарана С. В. Офшор: спеціальний податковий режим з міжнародною ознакою [Електронний ресурс] / С. В. Сарана // Право та управління. – 2012. – № 2. – С. 789-805. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2012_2/64sar.pdf
27. Спеціальні податкові режими: сучасний стан та перспективи розвитку : моногр. / С. В. Сарана, Б. М. Семенко, Т. М. Семенко; за ред. С. В. Сарани. – Полтава : Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», 2012. – 170 с.
28. Коломієць П. В. Правове регулювання спеціальних податкових режимів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Павло Віталійович Коломієць; Нац. ун-т держ. подат. служби України. – Ірпінь, 2013. – 19 с.
29. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового

кодексу України [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 року № 977-р // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/977-2015-%D1%80/>

30. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків [Електронний ресурс] : Закон України від 16 липня 1999 року № 991-XIV // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/991-14>

31. Про наукові парки: Закон України від 25 червня 2009 року № 1563-VI [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>

Стаття надійшла до редакції 26.05.2015 р.

S. V. Sarana

CONCEPT AND ESSENCE OF SPECIAL JUDICIAL PROCEDURAL TAX REGIME

The article deals with the scientific understanding and further the law on special judicial procedural tax regime in the tax legislation of Ukraine. The author of special judicial definition of procedural tax regime, formulated on the basis of its main features and reveal its essence and composition.

Signs of special judicial procedural tax regime are: 1) be in the context of procedural regime; 2) procedures specific judicial procedural regime with procedures derived from the common-mode nature create their own procedures in cases where such procedures are generally absent or unable to provide procedural regulation within the special tax regimes; 3) special procedures judicial procedural regime can not cover all procedural aspects of the implementation of tax general obligation

Special judicial procedural tax regime - a tax regime that is secondary (derivative) with respect to the total tax and procedural regime aims to establish operational requirements by using the principles, means, methods, guarantees total tax and procedural regime and the establishment of their own on their additions to tax and procedural relations concerning special tax regimes, thus not covering all procedural aspects of the implementation of the tax obligation in general and placing procedures are not inherent in the special judicial procedural tax regime.

The essence of this regime is to ensure judicial procedural regulation of tax relations that develop within the special tax regime with regard to features that are peculiar to the last.

The special judicial procedural tax regime include procedures for order entry status, registration and terminated and accounting, preparation and submission of reports in modes simplified taxation system and accounting, offshore, production sharing agreements, special tax treatment in the field of agriculture and forestry. This mode provides offshore special procedures for control and special tax regimes technological and scientific parks though not contain the relevant procedural rules in the future may have a procedure that will be assigned to special judicial procedural tax regime.

Key words: *tax mode, judicial procedural tax mode, special judicial procedural tax regime, concept special judicial procedural tax regime, composition of special judicial procedural tax regime.*

УДК 347. 2/3

М. М. Топоркова

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ ПОБУТОВОМУ СПОЖИВАЧУ

У статті проаналізовані нормативно-правові акти, які регулюють відносини з постачання природного газу побутовому споживачу. Надано класифікацію джерел цивільно-правового регулювання постачання споживачам природного газу. Визначені особливості нормативного змісту договорів, порядок формування умов, які залежать від того, яка організація безпосередньо здійснює подачу природного газу до багатоквартирного або індивідуального будинку.

Ключові слова: договір, побутовий споживач, природний газ, житлово-комунальні послуги, енергетичні ресурси.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя найбільш високими темпами у структурі світового енергобалансу споживання енергоносіїв зростає частка природного газу. Завдяки таким його властивостям, як: висока калорійність, зручність застосування та чистота згорання. Попит на природний газ з боку споживачів має тенденцію до зростання, особливо на високому рівні попит на природний газ залишається в комерційно-побутовому секторі. У процесі споживання природного газу сформувалися нові умови, в яких реально ставляться завдання щодо створення стійкої системи постачання природно газу споживачам. Одним із завдань при створенні стійкої системи постачання споживачам природного газу та вирішення виникаючих проблем у сфері газопостачання є формування і вдосконалення існуючої нормативно-правової бази, яка регулює взаємовідносини між споживачами, постачальниками та газодобувними організаціями.

Мета статті: проаналізувати та виділити особливості системи законодавства, щодо регулювання відносин з постачання побутового споживача природним газом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відносини з газопостачання споживача досліджувалися вченими в різні часи у рамках дослідження договору енергопостачання. Великий внесок у правові аспекти енергопостачання внесли Б. М. Сейнаров, С. М. Корнеєв та О. М. Шафір. Але і зараз через зростання попиту на енергетичні ресурси проблеми їхнього постачання є досить актуальними та все більше привертають увагу дослідників.

Виклад основного матеріалу. З суті положення ст. 714 ЦК України [1], договори щодо постачання енергетичними та іншими ресурсами побутового споживача через приєднану мережу є публічними. Це передбачає особливості його укладання, що й закріплено у п. 3 ст. 714 ЦК України, а саме те, що законом можуть бути передбачені особливості укладання та виконання договору постачання енергетичних ресурсів. Також спеціальними законами «Про житлово-комунальні послуги» [2], «Про нафту і газ» [3], «Про ринок природного газу» [4] передбачено, що Кабінет Міністрів України та інші центральні органи державної влади у межах своєї компетенції можуть видавати (приймати) нормативні акти підзаконного характеру, обов'язкові для сторін при укладанні та виконанні публічних договорів. Такий стан справ є зовсім виправданим, бо положення п. 2 ст. 714 ЦК України мають відсильну форму регулювання, що застосовується до договорів купівлі-продажу і постачання, які, у свою чергу, містять свої недоліки. Так, аналізуючи положення Постанови КМУ «Про забезпечення

споживачів природним газом» [5] стає очевидним, що більша частина норм спрямована на захист інтересів постачальника або захищає галузеві інтереси, чи регулює відносини між двома юридичними особами, встановлюючи їх права та обов'язки. Справа в тому, що ні в Законі України «Про житлово-комунальні послуги», ні в Постанові КМУ «Про забезпечення споживачів природним газом», ні в Правилах надання населенню послуг з газопостачання [6] немає розмежування споживачів на побутових та комерційних. У жодному з вищезазначених нормативних актів немає розмежування, коли суб'єктом укладається договір постачання природного газу, а коли укладається договір транспортування, купівлі-продажу і які договори призначені спеціально для регулювання відносин між постачальником природного газу та споживачем (громадянином). Вищезазначені Правила не розмежовують поняття постачання для юридичних осіб комунально-побутової сфери та постачання для комунальних потреб споживача-громадянина, у результаті чого газопостачальна організація укладає договори одного типу і на одних умовах як з комерційними організаціями, так і з споживачем-громадянином. Це дає можливість постачальнику спрямувати свої дії на захист власних інтересів, тому він укладає договір того виду, який більш сприятливий для нього і не враховує особисті інтереси побутового споживача-громадянина, або прирівнює споживача, котрий отримує природний газ для задоволення власних побутових потреб до споживача, який його отримує для комерційних потреб.

З аналізу ст. 712 ЦК України очевидно, що договір поставки призначений для регулювання відносин, що виникають між двома і більше суб'єктами підприємницької діяльності, які мають на меті збут товару і отримання певної вигоди, а не забезпечення споживача-громадянина. Передусім це пов'язано з тим, що при постачанні природного газу, відповідно до договору постачання, постачальнику не треба виконувати додаткові умови щодо ремонту або підтримання в належному стані внутрішньобудинкових газових мереж та здійснювати контроль за технічним станом газового обладнання та приладів, цей обов'язок покладено на споживача, а при постачанні для побутового споживача – на постачальника, а такі дії потребують додаткових витрат, які не завжди компенсуються.

На практиці відносини між газопостачальною організацією і громадянином з газопостачання житлового приміщення зазвичай оформлюються не договором поставки, а типовими договорами, затвердженими органами державної влади, які нібито враховують інтереси і постачальника, і споживача. Хоча суди при розгляді спорів за участю постачальників і громадян застосовують положення норм ЦК України про договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу та договір надання послуг.

Отже, газопостачальне підприємство, укладаючи договори одного типу як для споживачів-громадян, так і для побутових комерційних споживачів, розглядають і тих, і інших споживачів як звичайних контрагентів, і відносини будуються суто підприємницькі, які мають за мету отримання прибутку. Відповідно підприємства постачальники природного газу будують відносини з постачання природного газу із споживачем-громадянином, як зі звичайним комерційним підприємством та застосовують оперативні заходи впливу.

Закон України «Про житлово-комунальні послуги» не відзначається великою коректністю в частині використання юридично вивірених термінів та договірних конструкцій, що застосовуються в договірному праві. Так у ст. 1 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» під виконавцем комунальних послуг розуміється суб'єкт господарювання, предметом діяльності якого є надання споживачу житлово-комунальних послуг відповідно до умов договору. При цьому п. 2 ст. 21 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» встановлює, що виконавці здійснюють

контроль за технічним станом інженерного обладнання будинків, квартир, приміщень та своєчасно здійснюють підготовку житлового будинку і його технічного обладнання до експлуатації. Таким чином, відповідно до положень з одного боку законом передбачено, що постачальник (виконавець) має здійснювати тільки постачання природного газу до будинків, але з іншого боку, на нього також покладається обов'язок здійснювати контроль та підготовку житлового будинку і його технічного обладнання до експлуатації. Тому положення п. 2 ст. 21 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» у даному випадку суперечить положенням ст. 714 ЦК України, які вказують на те, що обслуговування та забезпечення безпечної експлуатації внутрішньобудинкових газових мереж обов'язок власника.

Закон також вказує, що стороною-споживачем комунальних послуг може бути громадянин, який використовує комунальні послуги для особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю. Згідно зі ст. 19 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» стосунки між учасниками договірних відносин у сфері житлово-комунальних послуг здійснюються виключно на договірних умовах. Учасниками відносин у сфері житлово-комунальних послуг є: власник, споживач, виконавець та виробник. Причому виробник послуг може бути виконавцем. Особливими учасниками відносин у сфері житлово-комунальних послуг є балансоутримувач та управитель, які залежно від цивільно-правових угод можуть бути споживачем, виконавцем або виробником. З даного положення не зовсім зрозуміло, про які цивільно-правові угоди та цивільно-правові договори йдеться, якщо Законом чітко визначено, що послуги надаються на умовах укладання типових договорів. Незрозуміло також, хто буде вважатися виконавцем послуг, якщо громадянами відповідно до положення Закону України «Про житлово-комунальні послуги» буде укладено договір управління багатоквартирним будинком з керуючою організацією. У такому разі керуюча організація повинна укласти, як мінімум, два договори: договір поставки газу з газопостачальною організацією та договір управління і надання комунальних послуг з кожним громадянином у багатоквартирному будинку. При даній структурі договірно-господарських зв'язків під виконавцем, очевидно, мається на увазі керуюча організація. До того ж Закон України «Про житлово-комунальні послуги» прямо передбачає, що житлово-комунальні послуги у разі необхідності виконання, в окремих випадках (поставка природного газу, гарячої води, тепла), за певних умов, здійснюються через керуючі компанії.

Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про житлово-комунальні послуги», житлово-комунальні послуги – це результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у житлових та нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм стандартів, порядків та правил. З аналізу даного визначення очевидно, що йдеться не про договір, а про діяльність виконавця. Отже, можна припустити, що така діяльність може регулюватися як нормами ЦК України про договір надання послуг, так і нормами договору підряду. Проте зі змісту Закону важко зробити однозначний висновок про види договорів, які укладаються між виконавцем і власником житлового приміщення чи між керуючою організацією і громадянином.

У системі законодавства України існує певна кількість суперечливих актів, так зокрема у Правилах надання населенню послуг з газопостачання незрозуміло, який вид договору укладається між газопостачальною організацією та громадянином. Так, відповідно до п. 2 цих правил, газопостачання – це послуга, яка передбачає реалізацію природного або скрапленого газу шляхом транспортування його до споживача. Тоді, виходячи зі змісту п. 2. Правил надання населенню послуг з газопостачання, при постачанні природного газу повинен використовуватися договір транспортування, який

відповідно до п. 10 Порядку забезпечення споживачів природним газом, затвердженого Постановою КМУ, має укладатися у разі постачання природного газу населенню газотранспортними і газодобувними підприємствами України та суб'єктами господарювання, що мають ліцензію на розподіл природного і нафтового газу.

Однак п. 4 Правил надання населенню послуг з газопостачання вказує, що послуга газопостачання надається споживачеві на підставі договору, який укладається з ним у відповідності з типовим договором, затвердженим у встановленому порядку центральним органом виконавчої влади. Проте і в даному пункті не вказано вид договору, який має укласти газопостачальна організація з керуючою організацією у тому випадку, якщо послуга з газопостачання надається на підставі укладеного договору між споживачем-громадянином та керуючою організацією.

Разом з тим п. 10 Постанови КМУ «Про забезпечення споживачів природним газом» передбачає, що у разі поставки населенню природного газу, споживач-громадянин укладає з газотранспортними та газодобувними підприємствами і суб'єктами господарювання, які мають ліцензію на розподіл природного та нафтового газу, договори на транспортування.

П. 33 Правил надання населенню послуг з газопостачання зобов'язує газорозподільне підприємство, яке може виступати в ролі постачальника, забезпечувати належний технічний стан і безпеку енергетичних мереж та газових пристроїв, що не тільки потребує додаткових витрат, але й наявності технічного персоналу та спеціального дозволу (ліцензії).

Крім норм ЦК України про договір поставки, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, Закону України «Про житлово-комунальні послуги», Постанови КМУ «Про забезпечення споживачів природним газом», Правил надання населенню послуг з газопостачання, відносини між газопостачальними організаціями та громадянами регулюються типовими договорами, що розробляються та приймаються уповноваженими органами державної влади.

Аналізуючи законодавство щодо регулювання відносин газопостачання, а саме Закони України «Про нафту і газ», «Про житлово-комунальні послуги», «Про ринок природного газу», а також п. 4 Правил надання населенню послуг з газопостачання, громадянин-абонент зобов'язаний укласти договір з газопостачальною організацією, причому Закон України «Про житлово-комунальні послуги» та Правила вказують, що цей договір типовий, який виходячи з аналізу предмета договору об'єднує елементи постачання газу та обслуговування внутрішньобудинкових газових систем. Згідно з договором, підприємство-постачальник природного газу бере на себе зобов'язання з подачі природного газу, а також з технічного обслуговування і ремонту внутрішньобудинкових газових систем, приладів та обладнання. Споживач-громадянин (абонент) у свою чергу зобов'язується приймати і оплачувати природний газ, послуги з його поставки, технічного обслуговування та ремонту газопроводів і газового обладнання. Тоді постає питання, типовий договір – це закон чи ні. Якщо він затверджений Міністром, тоді це підзаконний акт, який є обов'язковим, якщо ні, тоді умови договору мають узгоджуватися сторонами, що не відбувається при здійсненні постачання природного газу побутовому споживачу.

М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський, говорячи про юридичне значення стандартних чи приблизних форм договорів для укладання конкретних договорів, вказують такі обов'язкові умови їх застосування: 1) вони повинні бути розроблені для договорів відповідного виду (спеціалізовані), 2) опубліковані в пресі. Якщо такі приблизні договори не опубліковані в пресі, то їх слід розглядати як звичай ділового обороту [7].

М. Ю. Челишев у своїх працях розглядає типові договори як типові умови і вказує, що застосування типових умов при укладанні договорів, як правило, ґрунтується на відповідній угоді сторін. Тут сторони договору при формуванні його умов можуть повністю поклатися на зміст типових умов договору. Однак для реалізації типових умов не завжди потрібна угода сторін обороту [8]. Виходячи з цього очевидно, що обов'язковий характер носять лише ті договори та умови, які прямо визначені нормативним актом. А типові договори, розроблені постачальниками природного газу, не носять обов'язкового характеру і їх необхідно розглядати лише як типові умови, які необхідно погоджувати сторонами, оскільки умови закріплені в таких договорах не завжди вимагають досягнення угоди між сторонами.

А. О. Яхонтова, провівши класифікацію джерел правового регулювання у сфері газопостачання споживачів за принципом регулювання відповідних відносин, виділяє наступні три групи: 1) джерела загального цивільно-правового регулювання відносин у сфері газопостачання; 2) джерела цивільно-правового впливу на процес газопостачання, що регулюють окремі елементи відносин з газопостачання такі, як суб'єкти та об'єкт правового регулювання газопостачання; 3) джерела правового регулювання окремих видів діяльності учасників газопостачання, зокрема, що стосуються порядку та умов встановлення цін і тарифів на газ та супутні послуги, що регулюють питання обліку кількості та визначення якості надання споживачам газу [9].

Однак із запропонованої класифікації А. О. Яхонтової не зовсім зрозуміло, що автор вкладає в поняття загальні норми – загальні поняття про угоди, закріплені у ЦК України або норми ЦК України щодо встановлення поняття договору постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу (ст. 714 ЦК України), чи то норми ЦК України, які встановлюють якість товару, порядок сплати вартості товару (ст. 673, 675, 691 – 693 ЦК України) і в рівній мірі поширюються на громадян та юридичних осіб. У всіх нормативно-правових актах, які регулюють відносини газопостачання є норми присвячені регулюванню правовідносин, що виникають між суб'єктами у сфері газопостачання споживачів. Однак більша частина цих нормативних актів спрямована на регулювання правовідносин, які виникають у сфері газопостачання між юридичними особами.

Тому джерела цивільно-правового регулювання постачання споживачам природного газу слід класифікувати наступним чином:

1) Загальні норми ЦК України, які закріплюють поняття договорів купівлі-продажу, поставки, постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу тощо.

2) Спеціальні Закони, які конкретизують порядок регулювання відносин при наданні послуг у сфері газопостачання. Закон України «Про ринок природного газу», Закон України «Про нафту і газ», «Про житлово-комунальні послуги» тощо.

3) Підзаконні нормативні акти, прийняті та ті, що приймаються органами державної влади в межах їх компетенції: Постанова КМУ «Про забезпечення споживачів природним газом»; Правила надання населенню послуг газопостачання, які встановлюють умови щодо ціни, термінів поставки газу, порядку обліку газу, що постачається, відповідальності контрагентів, юридично-технічних норм, які забезпечують безпеку абонентів.

4) Локальні норми – переважно присвячені регулюванню взаємовідносин виконавців комунально-побутових послуг і громадян. Це, як правило, внутрішні розпорядження керівників газопостачальних підприємств, організацій, договори, укладені між постачальником природного газу та споживачем.

Розглядаючи один з локальних актів – цивільно-правовий договір як джерело правового регулювання відносин газопостачання побутовому споживачу, необхідно

звернутися до принципів цивільного права, зокрема у випадку формування умов договору. ЦК України передбачає свободу волевиявлення та рівність сторін при укладанні договору, дотримання основних принципів договірної права. Але враховуючи високий рівень імперативності у сфері газопостачання при формуванні договірних умов, принципи договірної права, свобода волевиявлення і рівність сторін, не дотримуються.

Імперативні норми нормативно-правових актів у сфері газопостачання побутовому споживачу обмежують свободу контрагентів у формуванні умов їхніх договорів. Свобода договору взагалі і свобода укладання конкретного договору не може бути абсолютною. Хоча для захисту прав та інтересів сторін договору допустимо деякі умови договору встановлювати імперативно. Так, якщо не було б імперативного регулювання при формуванні договірних умов, то тоді підприємства-постачальники нав'язували б свої умови споживачу як більш слабкій стороні. Тому законодавець встановлює межі вільного волевиявлення учасників цивільного обороту, бажаючих вступити один з одним у договірні відносини, з метою захисту слабкої сторони при формуванні договірних умов, встановлює межі дозволеного.

Типовим нормативно-правовим способом обмеження свободи як споживача, так і постачальника є типовий договір «Про надання населенню послуг з газопостачання», затверджений Постановою КМУ [10]. Його сутність полягає в тому, що відповідний орган державної влади розробляє типові умови договору з урахуванням специфіки предмета договору та захисту інтересів слабшої сторони, а сторони лише приєднуються до цих умов. Тому зміст такого договору зводиться до обмеження свободи як підприємців (постачальника, виконавця) у визначенні умов типових договорів та надання споживачу додаткових прав і гарантій, а також більш простих та доступних процесуальних способів захисту своїх прав.

О. В. Блінкова для аналізованого джерела загальною ознакою вважає волевиявлення або схвалення сторін. Схвалити можна тільки те правило, яке зрозуміло сформульоване самими сторонами або те, яке сформулювали інші підприємці, а контрагенти конкретного договору прямо посилаються на відоме їм правило в договорі. Вважаємо, що, коли сторони висловили волевиявлення шляхом зазначення в договорі сформованого між ними правила або «встановленого порядку», воно, так чи інакше, стає імовірною умовою договору [11]. Причому таке правило не повинно бути передбачене диспозитивною нормою відповідного нормативно-правового акту. Якщо те чи інше питання врегульоване імперативною нормою, то така норма є обов'язковою для сторін договору, незалежно від того, знають сторони про неї чи ні.

Виходячи із зазначеного, стає очевидним, що в залежності від правовідносин між газопостачальною організацією (постачальником) і споживачем-громадянином похідним є те, які норми будуть регулювати відносини. Так, якщо договір газопостачання укладається між керуючою організацією і споживачем-громадянином, то на їх відносини поширюється дія договору з надання послуг, а це означає, що на учасників цих відносин діє положення Закону «Про житлово-комунальні послуги». Якщо відносини з постачання природного газу прямі, між постачальником і споживачем, то тут діють положення ЦК України в частині договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, а також положення Правил надання населенню послуг з газопостачання.

Тому можна говорити про особливе нормативно-правове та договірне регулювання та режими подачі газу громадянам, що залежно від порядку формування договірних умов, кількості сторін-учасників даних правовідносин, у договірні зобов'язання входять норми ЦК України, що регулюють договори постачання, купівлю-

продаж і надання послуг, а також норми, перерахованих вище нормативних актів, які конкретизують вид договору, що використовуються при постачанні природного газу.

При формуванні договірних умов постачання природного газу велику роль відіграє, режим постачання, оскільки в залежності від споживання обсягу газу і залежить режим його постачання, який у разі поставки газу через посередника узгоджується останнім з постачальником (власником). Категорія «режим» використовується, зокрема, в адміністративно-правовій науці. Так М. В. Румянцев виділяє комплексні режими, серед яких називає: режим антимонопольної діяльності; управління економічною сферою тощо. Правовий режим, на його думку, є складним правовим явищем, що включає комплекс прийомів і засобів регулювання відносин [12].

Тому, на наш погляд, режим постачання природного газу для споживача, а особливо для побутового споживача, здійснює вплив не тільки на особливості подачі газу, але і на порядок формування договірних умов.

Висновки. Таким чином, видається можливим зробити наступні висновки:

1. Більшість нормативно-правових актів підзаконного характеру, що регулюють постачання природного газу мають вирішальний вплив на формування змісту договірних зобов'язань, що виникають між газопостачальними організаціями та громадянами. Але слід відзначити, що вони, переважно зорієнтовані на захист галузевих інтересів та інтересів газопостачальних організацій, для яких основна мета – отримання прибутку.

Всі спроби законодавця (на рівні Закону) оптимально збалансувати інтереси газопостачальних організацій з інтересами житлово-комунальних структур у частині належного забезпечення громадян-споживачів природним газом при дотриманні гарантованих Конституцією України невід'ємних прав (безпеки життя, охорони здоров'я, сприятливого навколишнього середовища) у процесі подачі газу до житлових приміщень ні до чого не привели. Виною цьому, ми вважаємо, є низька якість прийнятих в Україні законів та ставлення держави до газопостачання населення як до другорядного завдання. Тому питання про постачання споживачу-громадянину природного газу має бути поставлене державою до розряду пріоритетних через законодавче закріплення (на рівні спеціального закону) та уточнення Правил постачання газу та інших актів, що регулюють постачання природного газу побутовому споживачеві.

2. Закон України «Про житлово-комунальні послуги», Правила «Про забезпечення споживачів природним газом», Правила надання населенню послуг з газопостачання юридично оформили можливість підключення споживача енергоресурсів до систем комунальної інфраструктури (через укладання публічного договору), який може укладатися до укладення договорів поставки газу і договорів управління багатоквартирними будинками. Сторонами договору про підключення можуть виступати: замовник, що здійснює експлуатацію мереж інженерно-технічного забезпечення або безпосередньо громадянин і виконавець – газопостачальна організація, що має свої власні магістральні газові мережі та здійснює підключення до своїх магістралей внутрішньобудинкові мережі споживача.

3. Закон України «Про нафту і газ», а також Закон України «Про ринок природного газу» не врегулювали відносини поставки природного газу побутовим споживачам, крім цього він практично не оформив вид договору, який повинен був врегулювати відносини між газодобувним підприємством і покупцем. Закон вказує на договір транспортування, але поняття цього договору не закріплене в жодному нормативному акті України. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» і підзаконні акти не містять чіткого розмежування одержувачів газу, споживач-громадянин та газопостачання комерційних споживачів. Закони України «Про нафту і

газ», «Про ринок природного газу» передбачають регулювання відносин газопостачання за допомогою укладання типового договору, але не передбачають закріплення норм про заборону газопостачальній організації укладати інші види договорів (поставку, купівлю-продаж), опосередковуючи постачання побутовому споживачу природного газу. Враховуючи специфіку природного газу як товару, на наш погляд, необхідно доповнити Закон України «Про ринок природного газу» спеціальними нормами, які регулювали б відносини постачання природного газу комерційним споживачам та нормами, які призначені для регулювання відносин у сфері газопостачання побутових споживачів.

4. Відносини між газопостачальною організацією і громадянином з приводу поставки, подачі природного газу до індивідуальних житлових будинків оформлюються договором поставки, а до багатоквартирного будинку типовим договором «Про надання послуг з газопостачання», але суди України при розгляді спорів за участю постачальників і громадян застосовують крім норм про договір поставки, і про договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу положення про договір купівлі-продажу, що передбачено ст. 712, 714 ЦК України, які, з огляду на специфіку об'єкта поставки, не завжди можуть застосовуватися.

5. Вибір виду договору і особливості його нормативного змісту, порядку формування умов мають залежати від того, яка організація безпосередньо здійснює подачу природного газу до багатоквартирного або індивідуального будинку.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 26.06.2004 р. № 1875-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 47. – Ст. 514.
3. Про нафту і газ: Закон України від 12.08.2001 р. № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 262.
4. Про ринок природного газу : Закон України від 9 квіт. 2015 р. №329-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 27. – Ст. 234.
5. Про забезпечення споживачів природним газом: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1729 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 52. – Ст. 57.
6. Про затвердження Правил надання населенню послуг з газопостачання: Постанова Кабінету Міністрів України від 9.12.1999 р. № 2246. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – Ст. 55.
7. Брагинский М. И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Москва : Статут, 1997. – 848 с.
8. Илюшина М. Н. Коммерческие сделки: теория и практика : уч.-метод. пос. / М. Н. Илюшина, М. Ю. Чельшев, Р. И. Ситдикова. – Москва : РПА МЮ РФ, 2005. – 266 с.
9. Яхонтова А. А. Правовое регулирование газоснабжения в Российской Федерации (гражданско-правовой аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право» / Анастасия Александровна Яхонтова; Юридический институт Московской академии экономики и права. – Москва, 2005. – 26 с.
10. Про затвердження Типового договору про надання населенню послуг з газопостачання та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1999 р. № 2246 : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 938 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 27. – Ст. 1965.
11. Блинкова Е. В. Договор водоснабжения в российском праве / Е. В. Блинкова –

Москва : Горизонт, 2001. – 115 с.

12. Румянцев Н. В. Теория административно-правовых режимов в области государственной безопасности. «Черные дыры» в Российском Законодательстве / Н. В. Румянцев // Юридический журнал.– 2006 – № 3. – С. 235–247.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2015 р.

М. М. Toporkova

FEATURES OF LEGISLATION SYSTEM ON REGULATION OF RELATIONS WITH NATURAL GAS SUPPLY TO HOUSEHOLD CONSUMERS

In recent decades, most rapidly in the structure of world energy consumption of energy proportion of natural gas is increasing. Due to such properties as: high caloric content, ease of use and cleanliness of combustion. Demand for natural gas from consumers is growing, especially in the high level of demand for natural gas in a commercial-residential sector. In the process of natural gas consumption new conditions, which really put the task of creating a sustainable system of natural gas supply to consumers are formed. One of the challenges in creating a stable system of natural gas supply to consumers and address emerging issues in the field of gas supply is the formation and improve the existing regulatory framework governing the relationship between consumers, suppliers and gas producing organizations.

Considering the fact that consumer natural gas market in Ukraine is quite developed and continues to develop, and natural gas will continue to be a strategic raw material that significantly affects the economy, the work points to the necessity of strengthen the role of civil regulation of its mechanism.

The article states that the current legal acts for regulation of relationships to supply natural gas to consumers are not able to regulate relations concerning the supply of specific goods such as natural gas to household consumers.

The paper analyzes the current legal acts which regulate relations in the supply of natural gas and their classification established by legal force. Also it is determined that the introduction of ownership's freedom including energy contributed to the formation of the contract as a full source of civil law.

Based on research amendments to the Civil Code of Ukraine in terms of securing the structure of the contract for the supply patterns of energy and other resources through the attached network are introduced in this article.

The article states mode of natural gas supply for consumers, especially for household consumers, has an impact not only on the characteristics of gas supply, but also on the procedure of forming the contract conditions.

Key words: *contract, household consumers, natural gas, housing services, energy resources.*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.2(045)

О. М. Атоян

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається зміст та особливості європейських стандартів

екологічної освіти, а також оптимальні шляхи їх імплементації до національної правової системи України.

Наголошується, що стандартизація екологічної освіти є однією з основних ланок серед необхідних заходів, завдяки яким можна досягнути цілей Болонського процесу. Без стандартизації змісту освіти та змісту навчання, без стандартизації освітніх технологій та технологій визначення якості навчання та фахової підготовки ідея євроінтеграції освіти може залишитися тільки нездійсненим гаслом. Передбачається, що досягнення мети Болонського процесу можливе в Україні у межах вирішення таких основних завдань, як запровадження зрозумілої для Європи системи дипломів, ступенів, академічних кваліфікацій, введення двоступеневої системи вищої освіти, формування європейської системи стандартів якості навчання та фахової підготовки із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів та методів оцінювання та усунення перепон на шляху мобільності студентів, викладачів, дослідників та управлінців у галузі освіти.

Визначено, що найважливішою методологічною проблемою впровадження європейських стандартів екологічної освіти на тлі об'єднання різноманітних національних систем освіти і науки в європейський простір постають розходження в сприйнятті педагогічною спільнотою безпосередньо категорійно-понятійного апарату міжнародних освітніх стандартів. Згідно з однієї позиції вони тлумачаться як загальний орієнтир для самооцінки можливості увійти до будь-якої соціально-освітньої ніші. Протилежний погляд підносить їх як наслідок пануючої в суспільстві технократичної парадигми, тому вони асоціюються з канонами та догмами авторитарної педагогіки. На думку виконавців теми, міжнародний освітній стандарт є своєрідним показником у галузі функціонування та розвитку освітньої системи загалом та являє собою сукупність соціальних норм-вимог до рівня освіченості, підготовленості випускника, власне до освітньої системи.

Ключові слова: освіта, європейські освітні стандарти, право ЄС, імплементація, європейська міждержавна інтеграція.

Постановка проблеми. У сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції необхідно окремо зупинитися на проблемних питаннях впровадження європейських стандартів екологічної освіти в Україні, оскільки екологічні проблеми є одними з найгостріших сучасних глобальних проблем, вирішення яких є можливим виключно за умови співпраці усіх країн світу та формування відповідної суспільної екологічної парадигми, у тому числі – відповідними ефективними педагогічними засобами й методиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали концептуальні ідеї українських і зарубіжних вчених, таких, як Є. Ковалевський, П. Г. Межуєв, О. Ф. Музиченко, Є. М. Янжул, К. Д. Ушинський, Б. Л. Вульфсон та інших науковців у правовій та педагогічній сферах.

Водночас варто відзначити, що у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції додаткової уваги потребують питання визначення шляхів впровадження європейських стандартів екологічної освіти до українського освітнього законодавства та правозастосовчої практики.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 90-х років набула поширення так звана «європеїзація» навчального процесу в екологічній сфері, основною метою якої було дотримання освітніх стандартів і яка спричинила істотні зміни у змісті навчальних планів та програм країн Європи. Було розроблено та прийнято низку міжнародних договорів в освітній сфері, у тому числі щодо якості надання освітніх послуг. Подібна інтернаціоналізація вищої освіти є ознакою сучасних тенденцій удосконалення

правового забезпечення надання освітніх послуг.

Так, 3 грудня 1999 року набула статусу закону України Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (Лісабонська конвенція від 11 квітня 1997 року). Конвенцію розроблено й прийнято під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО. Головна ідея Конвенції – надати всім людям Європейського регіону можливість повною мірою користуватися джерелом різноманіття систем освіти, максимально полегшити доступ жителям кожної держави й учням навчальних закладів до освітніх ресурсів інших держав.

Дієвим механізмом прогресивного розвитку системи освіти України відповідно до світових та європейських стандартів стали також такі міжнародно-правові акти: Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.); Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (Париж, 14 грудня 1960 р.); Рекомендації МОП/ЮНЕСКО щодо становища вчителів (Париж, 5.10.1966 р.); Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці й миру, виховання в дусі пошани прав людини й основних свобод (Париж, 1974 р.); Рекомендація про розвиток освіти дорослих (Париж, 1976 р.); Рекомендації МОТ/ЮНЕСКО про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти (Париж, 11.11.1977 р.); Рекомендація № R(83)4 Ради Європи (Комітет Міністрів) «Про сприяння обізнаності про Європу в середніх школах» (18. 04. 1983 р.); Рекомендація № R(83)13 Ради Європи (Комітет Міністрів) «Про роль середньої школи в підготовці молоді до життя» (23.09.1983 р.); Резолюція № 1 «Про нові завдання вчителів та їх підготовку» (Постійна конференція європейських міністрів освіти) (Гельсінкі, 5-7.05.1987 року); Резолюція 874 (1987) «Про якість і ефективність шкільної освіти» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація № R(88)7 «Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів» (Комітет Міністрів) (18.04.1988 р.); Конвенція про технічну та професійну освіту (Париж, 10.11.1989 р.); Рекомендація 1123 (1990) «Про практичну допомогу в питаннях освіти в Центральній і Східній Європі» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація № R(91)8 «Про розвиток освіти з питань довкілля в шкільних системах» (Комітет Міністрів) (17.06.1991 р.); Рекомендації про визнання навчальних курсів та свідоцтв про вищу освіту (1993 р.); Всесвітня програма дій у сфері освіти з прав людини та демократії (Монреаль, 1993 р.); Рекомендація 1248 (1994) «Про освіту для обдарованих дітей» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація 1281 (1995) «Про гендерну рівність у галузі освіти» (Парламентська асамблея Ради Європи); Декларація принципів толерантності (Париж, 1995 р.); Міжнародна стандартна класифікація освіти (Париж, ЮНЕСКО, 1997 р.); Рекомендація № R(98)6 «Про сучасні мови» (Комітет Міністрів) (17.03.1998 р.); Декларація про вищу освіту для XXI століття (Париж, 5 – 9.10.1998 р.); Рекомендація № R(99)2 «Про середню освіту» (Комітет Міністрів) (19.01.1999 р.); Резолюція 1193 (1999) «Школи, які дають другий шанс, або як подолати безробіття та виключення, надаючи освіту і підготовку» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація 1437 (2000) «Про неформальну освіту» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація (2001) 15 «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» (Комітет Міністрів) (31.10.2001 р.); Рекомендація 1501 (2001) «Обов'язки батьків і вчителів у вихованні дітей» (Парламентська асамблея Ради Європи); Європейська конвенція щодо еквівалентності дипломів, що дають доступ до університетів (11.12.1953 р.); Європейська конвенція про еквівалентність періодів університетської освіти (15.12.1956 р.); Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій (14.12. 1959 р.); Конвенція про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту та учбових ступенів у державах регіону Європи (21.12.1979 р.);

Європейська соціальна хартія 03.05 1996 р; в частині надання права на професійну підготовку); Болонська декларація 1999 р. тощо [1, с. 77].

Іншим напрямом інтернаціоналізації та оптимізації надання освітніх послуг є міжнародне співробітництво та розробка спільних освітніх стандартів на євразійському просторі. Україна як учасниця Співдружності Незалежних Держав (СНД) бере участь у міжнародних договорах і програмах у межах цієї організації, зокрема з питань освіти й науки. Так, у травні 1992 року глави урядів деяких країн, що входили до СНД, підписали угоду про співпрацю в галузі освіти, підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів і нострифікації документів про їхню кваліфікацію. Для успішної реалізації зазначених угод проведено дві конференції міністрів освіти держав – учасниць СНД, створено Міжнародну асоціацію державних органів атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

У січні 1997 року глави урядів Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Молдови, Росії та Таджикистану підписали пакет документів щодо формування єдиного (загального) освітнього простору СНД, а в листопаді 1998 року уряди Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Російської Федерації – угоду про визнання еквівалентності освітніх документів.

Концепція формування єдиного (загального) освітнього простору СНД, Угода про співпрацю для формування єдиного (загального) освітнього простору СНД і Положення про Раду у справах співпраці в галузі освіти держав – з учасниць СНД стали нормативними актами, що забезпечують розроблення низки модельних законотворчих актів, які регулюють відносини в галузі освіти.

Постановою Ради Міжпарламентської асамблеї держав – учасниць СНД від 17.10.1998 року № 45 створено робочу групу для підготовки модельного Освітнього кодексу для держав – учасниць СНД, в основу якого покладено модельні закони «Про освіту», прийняті Міжпарламентським комітетом (постанова від 11.10.97 № 4-11) і Міжпарламентською асамблеєю (постанова від 03.04.99 № 13-8). У 2006 році модельний Освітній кодекс було затверджено. Україна в цьому процесі брала активну участь.

У кодексі визначено основні норми, правила та принципи функціонування освітніх систем загального освітнього простору СНД. Зокрема йдеться про такі концептуальні принципи: збереження самостійності освітніх систем; орієнтація на адекватність і якість освіти; відносини партнерства між освітою й ринком праці, а не підпорядкованість одне одному; сприяння розвитку мобільності студентів і викладачів як у межах СНД, так і в міжнародному просторі; опора на результати наукових досліджень у галузі освіти для вироблення державної політики щодо розвитку освіти.

Наведені міжнародні нормативно-правові акти є основним джерелом спільних стандартів у сфері надання освітніх послуг, які позитивно впливають на удосконалення вітчизняного профільного законодавства та наближують національну правову систему до загальноновизнаних принципів і норм.

Наприклад, ратифікувавши в 1991 році Конвенцію ООН про права дитини, Україна визнала свою відповідальність перед світовим співтовариством щодо забезпечення на власній території всіх положень цього документа, підтвердила курс на підтримку загальнолюдських цінностей та розбудову соціальної, правової, демократичної держави. Норми, зафіксовані у Конвенції, знайшли відображення у вітчизняному законодавстві щодо захисту права дітей, зокрема права на освіту. Так, статтею 3 Закону України «Про освіту» визнано право громадян України на безкоштовну освіту в усіх навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального й майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я,

місця проживання та інших обставин. Законом задекларовано, що здобуття освіти в Україні – стратегічний загальнонаціональний пріоритет, а це цілковито відповідає статті 28 Конвенції ООН про права дитини.

Задля створення рівних умов для доступу кожної дитини до високоякісної освіти відповідно до статей 23, 25, 29, 31 Конвенції в Україні прийнято закони України «Про освіту» (1991 р., 1996 р. – нова редакція), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про професійно-технічну освіту» (1998 р., зі змінами – 2003 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.); «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року» (2009 р.), розпочато реалізацію інклюзивної моделі навчання дітей з особливими освітніми потребами тощо.

Отже, концептуально-методологічними документами, покладеними в основу розвитку освіти в Україні, вибору пріоритетів, інтеграції національної освіти у світовий та європейський освітній простір, слід вважати профільні конвенції, резолюції та рекомендації ООН, ЮНЕСКО, Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД, що складають комплексну джерельну базу імплементації до національного законодавства правових стандартів у сфері надання освітніх послуг [2, с. 219].

Дослідження дозволило зробити загальний висновок про те, що на поточний момент навчальні програми, інші науково-методичні матеріали запроваджують все більший комплекс понять та категорій, притаманних для європейського правового простору. Водночас ідея європейського виміру сьогодні не може бути лімітована специфічними рамками освітніх предметів. Європейський вимір в освіті не є спеціальним предметом для викладання, а є освітньою орієнтацією в сучасній освіті. Ця дефініція означає знання традицій, культури, мови, соціально-економічного становища європейських країн, визнання культурної різноманітності, культурної спадщини, громадянських цінностей, плюралістичної демократії.

У свою чергу, Болонський процес є результатом трьох основних принципів, яких дотримується європейська педагогічна спільнота:

- 1) впровадження міжнародних стандартів освіти;
- 2) освіта на основі спільних культурних цінностей, що базуються на європейських традиціях;
- 3) освіта толерантності, поваги до різності, співробітництва, поваги прав людини та фундаментальних свобод;
- 4) розвиток можливостей для життя в демократичному суспільстві.

Незаперечною є думка про те, що стандартизація освіти є однією з основних ланок серед необхідних заходів, завдяки яким можна досягнути цілей Болонського процесу. Без стандартизації змісту освіти та змісту навчання, без стандартизації освітніх технологій та технологій визначення якості навчання та фахової підготовки ідея євроінтеграції освіти може залишитися тільки нездійсненим гаслом. Передбачається, що досягнення мети Болонського процесу можливе в Україні у межах вирішення таких основних завдань, як запровадження зрозумілої для Європи системи дипломів, ступенів, академічних кваліфікацій, введення двоступеневої системи вищої освіти, формування європейської системи стандартів якості навчання та фахової підготовки із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів та методів оцінювання та усунення перепон на шляху мобільності студентів, викладачів, дослідників та управлінців у галузі освіти.

Однак методологічною проблемою на тлі об'єднання різноманітних національних систем освіти і науки в європейський простір постають розходження в сприйнятті

педагогічною спільнотою безпосередньо категорійно-понятійного апарату міжнародних освітніх стандартів. Згідно з однієї позиції вони тлумачаться як загальний орієнтир для самооцінки можливості увійти до будь-якої соціально-освітньої ніші. Протилежний погляд підносить їх як наслідок пануючої в суспільстві технократичної парадигми, тому вони асоціюються з канонами та догмами авторитарної педагогіки. На думку виконавців теми, міжнародний освітній стандарт є своєрідним покажчиком у галузі функціонування та розвитку освітньої системи загалом та являє собою сукупність соціальних норм-вимог до рівня освіченості, підготовленості випускника, власне до освітньої системи.

Слід зазначити такі основні принципи освітньої діяльності в європейських країнах, які є методологічною базою формування правового механізму забезпечення європейських екологічних освітніх стандартів на регіональному рівні міждержавних відносин:

1) Автономія у підзвітності. Розвиток освітніх стандартів вимагає надання університетам повноважень діяти згідно з керівним положенням автономії у підзвітності. Будучи автономними і відповідальними юридичними особами, освітніми та громадськими організаціями, вони підтверджують свою відданість принципам Великої хартії університетів, прийнятої у 1988 році, і зокрема принципу освітньої свободи. Отже, університети мають бути спроможними формувати свої стратегічні цілі, визначати першочергові завдання в освіті та дослідженнях, відповідно спрямовувати свої ресурси, складати програми навчання та формулювати свої критерії підбору викладацького складу та прийому студентів. Європейські вищі навчальні заклади готові працювати в умовах конкуренції у своїй країні, в Європі та світі, але для цього їм вкрай потрібна свобода управління, необтяжлива і сприятлива регулятивна база та достатнє фінансування.

2) Конкуренція у вищій освіті. Цей важливий методологічний чинник сприяє якості, навчання не виключає співпраці та не зводиться до комерційного її розуміння. У деяких країнах Європи університети ще не можуть конкурувати на рівних і стикаються з небажаним впливом умів на користь інших європейських закладів. Освіта як суспільна відповідальність. Європейський простір вищої освіти має будуватися на таких європейських освітніх традиціях, як суспільний обов'язок і відповідальність, виходячи з принципу широкого і відкритого доступу до бакалаврського та магістерського рівнів освіти для власного розвитку та можливості продовжувати освіту протягом усього життя людини, сьогоденних та довгострокових потреб суспільства.

3) Вища освіта, що ґрунтується на наукових дослідженнях.

4) Організаційне розмаїття. Європейській вищій освіті властиве розмаїття у галузі мов, національних систем, інституційних типів та їх орієнтацій, а також спрямованості програм. Водночас її майбутнє залежить від її здатності ефективно організувати це цінне розмаїття для отримання позитивних результатів, а не труднощів; гнучкості, а не навпаки. Вищі навчальні заклади бажають ґрунтувати свою діяльність на зближенні, зокрема на спільних ознаках, наявних у різних країнах у цій галузі, та розглядати розмаїття як надбання, а не як мотив для невизнання чи винятковості. Вищі навчальні заклади поставили за мету створення достатнього самообмеження для забезпечення мінімального рівня узгодженості та інтеграції з тим, щоб їх зусилля на шляху наближення не зазнали краху через надмірну невідповідність та розбіжності у визначенні та застосуванні кредитів, основних учених ступенів та якісних критеріїв.

5) Якість. Європейський простір вищої освіти, виправдовуючи сподівання своїх засновників, має керуватися основними академічними цінностями, тобто демонструвати якість. Оцінюючи якість, на наш погляд, слід належним чином урахувати цілі і призначення навчальних закладів та їх програм.

6) Відповідність. Навчальні програми мають повністю співвідноситись з потребами європейського ринку праці відповідно до того, коли присвоюється кваліфікація: після бакалаврського курсу навчання чи після магістратури.

7) Мобільність. Однією з необхідних якостей Європейського простору вищої освіти є вільна мобільність студентів, викладацького складу та випускників. Європейські університети бажають сприяти більшій мобільності як «горизонтального», так і «вертикального» типу і не вважають віртуальну мобільність замінником фізичної мобільності. Для здійснення визнання та мобільності вони можуть використовувати вже існуючі інструменти, а саме: ECTS, Лісабонську конвенцію, додаток до диплома, мережу NARIC/ENIC.

Означені основні принципи європейських правових стандартів у сфері надання освітніх послуг у сукупності становлять їх методологічний фундамент. Національне освітнє законодавство країни, стратегічним курсом якої є прагнення до членства у Європейському Союзі, має відповідати методологічній основі спільного європейського режиму надання освітніх послуг та його міжнародного-правового, конституційно-правового та профільно-законодавчого забезпечення на правотворчому, юридико-технічному та правозастосовчому рівнях функціонування правової системи.

На нашу думку, вища освіта сьогодні є одним із визначальних чинників відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу, запорукою майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, а тому сфера надання освітніх послуг у сучасних умовах суспільного життя потребує належного правового забезпечення та гарантування якісних освітніх послуг, що відповідають європейським профільним стандартам.

Слід відзначити, що об'єктивно обумовлений суспільними потребами процес об'єднання Європи, його рух на схід супроводжується створенням загальноосвітнього і наукового простору, розробкою єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти і науки, де якість вищої освіти є основою формування цього простору. Ніколи ще проблема якості освіти в Україні не мала такого важливого ідеологічного, соціального, економічного і технічного значення, як нині. Висунення на перший план цієї проблеми зумовлене об'єктивними чинниками: по-перше, від якості людських ресурсів залежить рівень розвитку країни та її глобальної економічної конкурентоспроможності; по-друге, якість освіти набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентоспроможності випускників вищої школи на ринку праці [3, с. 120].

Основними завданнями, які відображають найважливіші напрями правового забезпечення системи вищої екологічної освіти України в сучасних умовах, є такі:

1) Створення інноваційного простору на основі освітньої і наукової підтримки. Саме інноваційний шлях розвитку суспільства можна забезпечити, сформувавши покоління людей, які мислять та працюють по-новому. Звідси значна увага до загального розвитку особистості, її комунікативних здібностей, засвоєння знань, самостійності в прийнятті рішень, критичності та культури мислення, формування інформаційних і соціальних навичок. До таких підходів спонукає головна педагогічна ідея сучасності – освіта впродовж життя.

2) Адаптація системи вищої освіти України до норм, стандартів і основних принципів європейського простору вищої освіти.

3) Правове забезпечення соціального контексту вищої освіти, що дасть можливість випускникам вищих навчальних закладів формувати свою професійну кар'єру на принципах соціальної справедливості, відповідальності, загальнолюдських цінностей.

Отже, правове забезпечення надання освітніх послуг у галузі екологічних знань

слід вважати сферою пріоритетним напрямом правової політики нашої держави, що обумовлює конкретне юридичне наповнення категорії «забезпечення європейських екологічних освітніх стандартів» як на конституційно-правовому, так і на галузевому екологічно-правовому рівні.

Висновок. Таким чином, можна відзначити, що відносини між національними правовими системами у сфері імплементації екологічних освітніх стандартів – це не діяльність, а зв'язок. Певне становище або стан двох явищ по відношенню один до одного, вже означає зв'язок між ними і в той же час відношення. Відношення між національними правовими системами полягають в тому, що на міжнародній арені вони знаходяться в певному положенні відносно один одного.

Подібний методологічний характер має імплементація європейських освітніх стандартів щодо національного законодавства, яка покликана забезпечити якість надання освітніх послуг у відповідності до базових принципів, визначених у міжнародних конвенціях та спільних актах ЄС, що регулюють сферу екологічної освіти на сучасному етапі інтеграційно-правового розвитку.

Список використаної літератури

1. Папаяні С. В. Конституційно-правовий механізм реалізації міжнародно-правових норм в Україні в контексті європейської міждержавної інтеграції / С. В. Папаяні // Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет». – 2014. – № 4. – С. 76-81.
2. Квач С. С. Європейські та світові правові стандарти в галузі освіти: визначення та перспективи для України / С. С. Квач, Е. О. Татай // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 7. – С. 218-225.
3. Хоббі Ю. С. Проблеми впровадження європейських стандартів дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України / Ю. С. Хоббі // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С. 119-122.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2015 р.

О. М. Atoyan

THE EUROPEAN STANDARDS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION

In the article the content and characteristics of European standards of environmental education, as well as the best ways for their implementation in the national legal system of Ukraine.

It is noted that standardization of environmental education is one of the main parts of the measures necessary to help you achieve the objectives of the Bologna process. Without the standardization of educational content and learning content without standardization of educational technologies and technologies for determining the quality of education and vocational training education idea of European integration can only remain unfulfilled slogan. It is assumed that to achieve the goal of the Bologna process is possible in Ukraine within the address such major challenges as the introduction understandable to European System of diplomas, degrees, academic qualifications, the introduction of two-tier higher education system, the formation of the European system of quality standards of education and professional training using comparable criteria, mechanisms and methods for assessing and removing obstacles to the mobility of students, teachers, researchers and managers in the field of education.

Determined that the most important methodological problem of implementing European standards of environmental education against the background of the various national union of education and science in the European space facing the differences in the perception of Categories educational community directly-conceptual apparatus of international educational

standards. According to the same position, they are interpreted as a general guide for self-assessment opportunities to enter into any socio-educational niche. The opposite view presents them because of the prevailing technocratic paradigm in society because they are associated with the canons and dogmas authoritarian pedagogy. According artists topics of international educational standards is a kind of pointer in the area of operation and development of the education system as a whole and is a set of social norms requirements to level of education, training graduate to the actual educational system.

Keywords: *education, European educational standards, EU law, implementation, interstate European integration.*

УДК 341.2(045)

М. О. Баймуратов

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

У статті розглядаються сучасні тенденції правового забезпечення надання освітніх послуг в європейських країнах у контексті інтенсифікації процесів європейської міждержавної інтеграції в освітній сфері.

Наголошується, що основні принципи формування європейських правових стандартів у сфері надання освітніх послуг у сукупності становлять їх методологічний фундамент. Національне освітнє законодавство країни, стратегічним курсом якої є прагнення до членства у Європейському Союзі, має відповідати методологічній основі спільного європейського режиму надання освітніх послуг та його міжнародного-правового, конституційно-правового та профільно-законодавчого забезпечення на правотворчому, юридико-технічному та правозастосовчому рівнях функціонування правової системи.

Встановлено, що належна реалізація європейських освітніх стандартів у суспільному житті не може бути забезпечена виключно правовими засобами. Разом з прийняттям відповідних законів та підзаконних актів, сучасний стан суспільного розвитку об'єктивує потребу у належному економічному, політичному, соціокультурному, організаційно-інституціональному забезпеченні надання освітніх послуг у відповідності до європейських стандартів у цій сфері.

Доведено, що виключно системний комплекс заходів спроможний призвести до очікуваного результату – забезпечення якості надання освітніх послуг в Україні у відповідності до нормативних стандартів розвинутих європейських країн, втілених у міжнародно-правових актах та праві Європейського Союзу.

Ключові слова: *освіта, європейські освітні стандарти, право ЄС, імплементація, європейська міждержавна інтеграція.*

Постановка проблеми. Аналіз конституційного регулювання освітньої політики в європейських країнах показує, що в багатьох з них сьогодні відбуваються процеси передачі функцій контролю та управління освітою політикою територіальним громадам і ці тенденції закріплюються саме на конституційному рівні. В той же час, порівняльне дослідження конституційно-правового регулювання освітньої політики в Україні та зарубіжних країнах свідчить про те, що сьогодні відповідні норми мають певні схожі елементи, що пов'язане по-перше із впливом міжнародних стандартів в цій сфері, а по-друге процесами уніфікації норм права які відбуваються в рамках міждержавної інтеграції.

Саме тому актуальним завданням вітчизняної правової науки у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції вбачається виокремлення позитивного досвіду держав-членів ЄС як щодо публічного управління освітньою діяльністю, так і в частині правового забезпечення та стимулювання надання якісних освітніх послуг окремими суб'єктами задля подальшого використання у процесі правової модернізації освітньої сфери в Україні у контексті підписання та реалізації угоди про асоціацію з Європейським Союзом, що означає інституціонально-функціональне формування принципово нового рівня освітнього співробітництва між нашою країною та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню освіти як органічної частини суспільства, нерозривно пов'язаної з його іншими складовими інститутами – політикою, економікою, культурою присвятили свої праці: В. Андрущенко, Д. Батлер, С. Гессен, Б. Гершунський, В. Кузьмін, І. Пригодін, С. Янг та інші.

Багато уваги приділяється сьогодні реформуванню національної системи освіти у відповідності до європейських стандартів, зокрема в цьому контексті можна виділити роботи Н. Бондарчук, В. Буренко, М. Курко, О. Матвієнко, І. Матяш, Н. Шевченко та інших.

Водночас варто відзначити, що у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції додаткової уваги потребують питання визначення сучасних тенденцій правового забезпечення надання освітніх послуг у державах-членах ЄС, враховуючи інтенсифікацію співробітництва України з даним інтеграційним об'єднанням.

Тому *метою* даної статті є дослідження сучасних тенденцій правового забезпечення надання освітніх послуг в європейських країнах.

Виклад основного матеріалу. Поняття «державна освітня політика» передбачає, що суб'єктом її розробки, формування, легалізації, реалізації та контролю є державні органи регулювання освітнього процесу (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, інститути громадянського суспільства). Водночас у сучасних політичних умовах суб'єктами державної освітньої політики виступають як регіональні структури управління освітою, так і міжнародні органи й установи, котрі здійснюють освітню політику на світовому рівні (наприклад, ЮНЕСКО, Міжнародний валютний фонд, ЄС, Міжнародний фонд «Відродження» та ін.). Склад і компетенції органів та інституцій освітньої політики є специфічними для кожної держави [1], а для міжнародних інституцій вони визначаються їх статутними документами та прийнятими ними рішеннями.

Сьогодні, особливої ваги набувають зусилля світового співтовариства у царині гармонізації взаємодії глобальних і регіонально-маргінальних тенденцій, зорієнтованих в цілому на вистраждану людством нову «шкалу цінностей» на шляху реалізації гуманістичних ідей, пов'язаних із органічним синтезом імперативів культури, миру, злагоди й співпраці. У першій статті Статуту ЮНЕСКО проголошується як пріоритет розбудова миру через освіту, культуру і науку. Для країн Європейського Союзу характерним є рух у напрямі створення системи масової середньої освіти, «яка асоціювалася з демократизацією, соціальним прогресом, зростанням престижу держави на міжнародній арені....

Середня освіта в більшості регіонів світу представлена двома рівнями загальноосвітньої підготовки: неповними середніми школами (I ступінь) і повними середніми школами (II ступінь) з усією різноманітністю типів шкіл, відділень, потоків, як правило, академічного або практичного за змістом спрямування» [2; 3; 4; 5].

Міжнародні європейські експерти з освіти, аналізуючи у 1996 році стан освітніх реформ у 15 тодішніх країнах-членах Європейського Союзу (Франції, Німеччині, Італії, Бельгії, Люксембурзі, Нідерландах, Данії, Ірландії, Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії, Греції, Португалії, Іспанії, Австрії, Фінляндії й Швеції),

виокремлюють 8 параметрів, за якими порівнюються освітні системи розвинутих країн Заходу: 1) цілі освіти (основні вимоги до обов'язкової освіти) (телеологічні доміанти освіти. – Авт.); 2) структура обов'язкової освіти (архітектонічна складова. – Авт.); 3) управління освітнім процесом (управлінська складова освітнього процесу. – Авт.); 4) навчальні програми (його навчально-методологічна складова. – Авт.); 5) викладацькі кадри (кадрова складова. – Авт.); 6) компенсація за нерівні соціально-культурні та економічні умови (соціальна складова. – Авт.); 7) служби допомоги школам (менторська складова. – Авт.) і 8) атестація (оцінка) освітянських закладів (контрольно-оцінююча складова. – Авт.).

Особлива увага звертається на трансформаційний контекст цих освітянських параметрів, по-різному представлений у різних країнах-членах Європейського Союзу. Так, моніторинг оцінювального комплексу орієнтується переважно на такі принципи, як об'єктивність, релевантність навчальної програми (її відповідність вимогам сьогодення. – Авт.), гнучкість і відкритість до трансформацій, координація із навчальним процесом та зрозумілість.

Динаміка оцінювального комплексу в країнах ЄС характеризується у таких напрямках: ступінь децентралізації оцінювання; функції оцінювання; оцінювальні інструкції; характеристика спеціалізованих оцінювальних кадрів; зміст моделі оцінювання [6].

Характерним для країн-членів Європейського Союзу є загальна тенденція зниження рівня контролюючих функцій з боку центральної влади та поступове зростання рівня й змісту контролюючих функцій регіональної влади та самих шкіл, звичайно, із збереженням за найвищими державними органами загальних наглядацьких повноважень.

Зростає також тенденція залучати до інспекційної діяльності за управлінням школою батьків, вчителів та інших освітянських функціонерів. У цьому аспекті показовим, зокрема, є досвід Іспанії в реструктуризації й децентралізації управління школою та передачі за Конституцією країни організаційно-контролюючих функцій регіональним автономним освітянським громадам.

У деяких країнах-членах Європейського Союзу (Іспанії, Португалії та Фінляндії) контрольно-інспекційна функція замінюється на наглядацько-радницьку. В інших, зокрема у Франції, контрольна інспекція поєднується з наглядово-радницькими функціями.

Фламандська громада Бельгії, Франція, Люксембург, Нідерланди, Португалія та Велика Британія демонструють у 1984–1994 рр. результати пошуку «балансу між простою оцінювальною функцією інспекції та її нормативними функціями» [7].

У країнах-членах Європейського Союзу створено різні організації або відділи, на яких покладається функція інспекції за ефективністю або за якістю освітньої системи. Типовим тут є, зокрема, досвід Фламандської громади Бельгії, що створила «службу розвитку в 1991 р.; Французької громади в Бельгії, що в 1994 р. створила наглядову та радницьку структуру для обов'язкової освіти; Іспанії, яка в 1990 р. створила національний відділ якості та оцінювання». У Люксембурзі в 1993 р. засновано спеціальну службу координації освіти та технологічних досліджень і педагогічних інновацій.

Слід зазначити, що в країнах-членах Європейського Союзу спостерігається тенденція трансформації традиційної моделі оцінювання, зорієнтованої на визначення й характеристику якості результатів оцінювання переважно на базі академічного тестування учнів, на іншу оцінювальну модель, де увагу зацентровано на процес оцінювання [41; 42].

Отже, можемо зазначити, що порівняльний аналіз реформування освітніх систем у

країнах-членах Європейського Союзу на порозі третього тисячоліття існування нашої цивілізації переконливо свідчить про подальшу гармонізацію в цих країнах регіональних і глобальних освітянських тенденцій.

Як ми вже побачили, в багатьох країнах Європи сьогодні відбуваються процеси передачі функцій контролю та управління освітою політикою територіальним громадам і ці тенденції закріплюються саме на конституційному рівні.

Так, у Бельгії з 1989 р. Згідно з Конституцією законодавчою (легітимною) та виконавчою владою наділені Французька, Фламандська та Німецькомовна Громади (Communities). Вони відповідають у сфері управління обов'язковою освітою за всі питання, крім трьох завдань, розв'язання яких покладено 127 статтею Конституції на федеральну владу [8]:

- визначення термінів початку й завершення обов'язкового шкільного віку;
- установлення мінімальних вимог для отримання диплома;
- визначення системи фінансового забезпечення.

Фундаментальні принципи освіти визначено у 24 статті Конституції Бельгії:

- освіта повинна бути вільною; будь-які превентивні заходи заборонені; покарання за вчинки, злочини мають регулюватися лише законом чи декретом; Громада має бути переконана у тому, що батькам дано право свободи вибору; освіта повинна бути нейтральною, зокрема у філософському (політичному) плані, ідеологічному та релігійному;

- Громада як організаційна влада може делегувати свої повноваження одній чи більше автономним організаціям за умови, що на це дають згоду 2/3 членів;

- кожен повинен мати право на освіту, яке відповідає фундаментальним принципам свобод; обов'язкова освіта має бути безкоштовною;

- всі учні й студенти, батьки, члени педагогічних і непедагогічних освітянських закладів рівні перед законом;

- фінансове забезпечення і надання грантів допомоги на освіту Громади регулюють законом або декретом.

В управлінській сфері освіти, зокрема для Французької Громади, характерною є тенденція до розширення шкільної автономії.

Освітня політика Громади декретом від 9 листопада 1990 р. установлює нові умови відповідального менеджменту самих закладів освіти, створює відділи опіки, зорієнтовані у своїй діяльності на близьку й віддаленішу перспективи, на прискорення процесів децентралізації на всіх ступенях (циклах) обов'язкової освіти, включаючи також подальшу освіту й освіту для дорослих та інтернати.

Раціоналізуючи забезпечення освіти, Французька Громада у 1992 р. за рекомендаціями OECD розпочала організацію освітянських Окружних консульств, що у 1993 р. охопили всі школи (10 географічних зон для середньої освіти та 12 зон - для «базової освіти»), реалізуючи у такий спосіб досягнення такої важливої мети, як децентралізація прийняття управлінських рішень.

Для управлінської політики освіти Фламандської Громади в загальному управлінні освіти виокремлюється шість базових напрямів:

- федералізація освіти;

- автономія освіти Громади: Декретом від 29 грудня 1988 року створено нове Незалежне консульство освіти Громади для керівництва освітою Фламандської Громади; Декретом від 22 березня 1995 року розширено автономію приватних шкіл, що перебувають на приватному забезпеченні;

- рівне фінансування;

- політична дерегуляція у напрямі зменшення норм, пов'язаних із визначенням, зокрема, змісту освіти, її децентралізацією, наданням освітніх грантів;

- шкільна автономія;
- політика поради: забезпечується створеним за Декретом від 31 липня 1990 року Фламандським відділом освіти.

У сфері управління менеджментом та організацією шкіл Незалежне консульство освіти Фламандської Громади визначає свою діяльність за трьома фундаментальними принципами:

- демократизація;
- децентралізація;
- розширення інституції відповідальності.

Як свідчать аналітичні матеріали європейських експертів з освіти про реформування систем обов'язкової освіти у країнах-членах ЄС за 1984–2015 роки, однією з важливих проблем управління освітою є встановлення рівня відповідальності за визначення змісту і цілей навчальних програм центральної влади і закладів освіти. Тут всі країни повинні враховувати три базових критерії:

- програма повинна гарантувати загальні мінімальні цілі навчання, зміст атестатів повинен бути визнаним на всій території країни;
- всі регіональні і локальні аспекти освіти мають бути враховані, зокрема географічні, історичні, соціальні, культурні й економічні, та там, де необхідно, й мовні;
- повинні братися також до уваги характерні риси кожної окремої школи як специфічні ознаки певної локальної спільноти, а для приватних шкіл - необхідно зважати на тих, хто спонсорує їх.

Надзвичайно важливим компонентом управління освітнім процесом є коректне розв'язання протиріч дистрибуції влади у напрямі визначення різних рівнів для розвитку навчальної програми. Тут різні країни демонструють різні моделі співвідношення тенденції централізації та децентралізації в управлінні освітою, зокрема, у встановленні змісту навчальних програм. Так, в Іспанії навчальна програма є традиційно централізованою. Разом з тим у 1990 році центральна влада регламентує в програмі певні позиції, що повністю формуються на регіональному рівні самими школами. Національна навчальна програма Англії та Уельсі чітко регламентує структуру змісту й цілей у комплексі обов'язкових навчальних дисциплін для всіх учнів протягом всього періоду обов'язкової освіти.

Контрастними для такої освітньої норми є в інших країнах-членах ЄС т. зв. «проміжні варіанти». Так, у Бельгії центральна влада в особі держави залишає за собою право визначати мінімальний комплекс вимог для отримання атестата, делегуючи мовним Громадам, наприклад, право встановлювати параметри змісту й цілей навчальної програми залежно від культурних і мовних особливостей Громад. У Люксембурзі в навчальних проектах деяких середніх шкіл враховуються як загальнодержавні пріоритети, так і специфічні характеристики, зумовлені, зокрема, мовно-культурною варіабельністю учнів, що представляють три різні адміністративні округи і дві різні офіційні мови — французьку та німецьку.

Модель децентралізації управління освітнієм процесом вибудовується також у Греції, Італії та Фінляндії, де кожна школа корелює національну навчальну програму з різноманітними локальними ситуаціями. Країни-члени ЄС, які ще не пішли шляхом освітніх реформ за моделлю такого типу, вже мають різні види управлінської диференціації відповідальності у сфері освіти.

У Німеччині цими кадровими питаннями опікуються влади освіти Земель. З 1989 р. у Швеції відповідальність за працевлаштування вчителів покладена на локальні влади освіти.

Подібним є управління кадровою ситуацією також й у Фінляндії.

У Великій Британії (Англії та Уельсі) школи і коледжі самі вирішують питання

призначення на роботу вчителів.

Всі ці процеси децентралізації в управлінській сфері освіти країн-членів Європейського союзу супроводжуються проявами загальної тенденції до оцінювання, інспекції та нагляду за освітою як з позицій освітніх систем як певної цілісності, так і окремих їх компонентів. Тут особливо звертається увага з кінця 80-х – початку 90-х років на орієнтацію відбудови відповідальності освітніх систем певним потребам сучасного постіндустріального суспільства.

Висновок. Таким чином, у сфері фінансування, освіти й управління фінансово-економічними ресурсами у країнах-членах Європейського Союзу наприкінці ХХ ст. також спостерігаються прояви процесів певної децентралізації винесення рішень щодо контролю та управління (менеджменту) громадськими коштами зі збереженням центральних державних інститутів, на які покладається основна фінансова відповідальність. Подібні тенденції мають бути враховані у процесі адаптації українського законодавства у сфері надання освітніх послуг до європейських правових стандартів, регламентованих на спільному рівні «вторинними» джерелами права Європейського Союзу.

Список використаної літератури

1. Красняков Є. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти [Електронний ресурс] / Є. Красняков. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish>
2. Сергеева Т. Современное образование в контексте парадигмы «личность – образование – социум» / Т. Сергеева // Дайджест педагогічних ідей та технологій школа-парк. – 2001. - № 5-6. – С. 26-30.
3. Соколенко Ю. Поняття культурних прав і свобод людини та громадянина / Ю. Соколенко // Право України. – 2005. – № 2. – С. 27-32.
4. Тараненко І. Г. Основні напрями освіти в Іспанії / І. Г. Тараненко // Сучасні проблеми теорії і практики школи та педагогіки за рубежом : зб. наук. статей. – Київ : АПН, 1994. – С. 4-11.
5. Міжнародна взаємодія в освіті: організація та програми // Василюк А. Нариси з порівняльної педагогіки / А. Василюк, К. Корсак, Н. Яковець. – Ніжин : Ред.-вид. відділ НДПУ, 2002. – С. 45-56.
6. A Decade of Reforms at Compulsory Education Level in the European Union (1984-94). — Brussels : EURYDICE, The Information Network on Education in Europe, 1997. - P. 53 - 56.
7. Шишов С. Е. Школа: мониторинг качества образования / С. Е. Шишов. – Москва : Пед. общество России, 2000. – С. 18-141.
8. Вульфсон Б. Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон. – Москва : Изд-во УРАО, 1999. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2015 р.

М. О. Vaimuratov

CURRENT TRENDS OF LEGAL SUPPORT PROVIDING EDUCATIONAL SERVICES IN EUROPEAN COUNTRIES

The article examines current trends legal provision of educational services in European countries in the context of the intensification of European interstate integration in the educational field.

It is noted that the basic principles of the formation of European legal standards in the provision of educational services in the aggregate represent their methodological foundation. National education legislation of the country strategic course which is striving for EU membership must meet the methodological basis of common European regime of educational services and its international law, constitutional law and profiled-legislative support for law-making, legal-technical and enforcement levels of functioning legal system.

Established that proper implementation of European educational standards in public life cannot be achieved solely by legal means. Along with the adoption of relevant laws and regulations, the current state of social development objectifies the need for appropriate economic, political, socio-cultural, organizational and institutional provision of educational services in accordance with European standards in this area.

Proved that only a systematic set of activities can lead to the expected result - ensuring the quality of educational services in Ukraine in accordance with the regulatory standards of developed European countries, embodied in international instruments and European Union law.

Keywords: *education, European educational standards, EU law, implementation, interstate European integration.*

УДК 341.2(045)

Є. В. Годованик

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються правові проблеми імплементації європейських освітніх стандартів до національної правової системи України на сучасному етапі її міждержавної інтеграції та реалізації стратегічного курсу на вступ до Європейського Союзу.

Вказується, що успіхи європейської інтеграції у сфері освіти багато в чому визначені правом ЄС, яке є унікальним політико-правовим феноменом і формує ефективні організаційно-правові засоби для досягнення поставлених перед Союзом цілей. Особливу привабливість вивченню права ЄС додає його динамічність, процес постійного розвитку права ЄС свідчить про безперервність пошуку нових і еволюцію вже вживаних форм і методів взаємодії держав-членів ЄС.

При цьому визначальне значення для становлення сучасного ринку надання освітніх послуг в Європейському Союзі мають основні принципи Болонського процесу, які втілюються в освітньому праві окремих країн-членів ЄС, зокрема, йдеться про принцип продовження освіти людини протягом усього її життя, а також принцип відкритості кордонів, що передбачає взаємне визнання атестатів та дипломів в країнах-членах Європейського Союзу та вільний вибір місця працевлаштування науково-педагогічними кадрами. У свою чергу, система міжнародного співробітництва у сфері надання освітніх послуг в ЄС відображає практичні аспекти Болонського процесу, які полягають в інтернаціоналізації сучасної освіти та створенні міжнародних організацій у сфері освіти, що забезпечують взаємодію конкретних суб'єктів надання освітніх послуг різних європейських держав.

Ключові слова: *освіта, європейські освітні стандарти, право ЄС, імплементація, європейська міждержавна інтеграція.*

Постановка проблеми. Дослідження особливостей ефективного впровадження європейських освітніх стандартів в Україні є досить важливим у сучасних умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, одним з побічних ефектів яких останніми роками стала глобальна криза освіти, обумовлена, з одного боку, зниженням якості знань та ціннісних настанов навчального процесу у всьому світі, а з іншого – значним випередженням темпів розвитку науки і техніки над темпами впровадження нових інновацій до навчального процесу у дошкільній освіті, загальній середній, професійній,

вищій та післядипломній освіті.

Особливо актуальним у цьому контексті є дослідження форм та методів європейського співробітництва у сфері забезпечення якості вищої освіти та відповідного суб'єктивного права громадян держав-членів ЄС, адже освіта є одним з основних предметів європейських правових стандартів, зокрема у контексті приєднання України до Болонського процесу та подальшої інтернаціоналізації вищої освіти в рамках Болонської системи з адаптацією національного законодавства до її основних нормативних положень, а також підписання нашою державою Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка обумовлює подальшу перспективу виходу вітчизняних суб'єктів надання освітніх послуг на спільний європейський простір в умовах ринкової конкуренції постачальників таких послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти надання освітніх послуг та їх правового забезпечення в державах-членах Європейського Союзу, а також імплементації європейських освітніх стандартів до українського законодавства, розглядалися різними вітчизняними та зарубіжними авторами. Серед таких авторів, що внесли найбільш вагомий внесок у дослідження цієї проблематики, слід відзначити К. В. Балабанова, М. О. Баймуратова, С. Д. Гусарева, М. В. Баглая, М. І. Матузова, Л. О. Дольникову, Д. І. Дзвінчука, К. М. Романенко та інших.

Водночас варто відзначити, що на сучасному етапі європейський ринок надання освітніх послуг потребує ретельного науково-практичного дослідження у контексті пошуку оптимальних шляхів подолання глобальної кризи освіти як наявної ознаки сучасного глобалізованого взаємопов'язаного світу, що особливо відчувається зважаючи на поглиблення процесів європейської міждержавної інтеграції нашої країни, зокрема – в освітній сфері суспільної життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що у сучасних умовах в силу глобалізаційних процесів і ролі освіти у становленні інформаційного суспільства (суспільства знання) взаємозв'язок національного законодавства стосовно права на освіту та міжнародних, зокрема – європейських, стандартів у цій сфері стає все тіснішим. Міжнародні документи, що встановлюють стандарти права на освіту, та створений ними цивілізаційний освітній простір виступають важливою частиною національного законодавства у досліджуваній сфері. У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1966 року зазначено, що права, зафіксовані в міжнародних документах, рівноцінні і володіють всіма притаманними їм якостями [1]. Це є важливим для характеристики міжнародно-правового визначення права на освіту у сучасному світі.

Для України врахування міжнародного контексту змісту та способів забезпечення права на освіту актуалізується передусім у зв'язку з євроінтеграційними орієнтирами розвитку країни. Між тим, національне законодавство членів європейської спільноти вже всебічно підпорядковане загальним європейським стандартам. У багатьох сферах, наприклад на рівні вищої освіти, вже започатковані процеси узгодження національних законодавств (так званий Болонський процес) з метою формування загальноєвропейського освітнього простору з спільним для європейців розумінням права на освіту. Тому визначення міжнародних та європейських детермінант формування національного законодавства у галузі освіти для України є вирішальним у процесі формування національних стандартів права на освіту.

Вважається, що першим документом, який започаткував нормативно-правову регламентацію права на освіту у загальноцивілізаційному сенсі, була Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Хоча вона прямо не закріплювала право на освіту, але по суті визнавала його одним з джерел соціального блага [1]. У системному плані право на освіту стає складовою міжнародних правових норм з другої половини ХХ ст., коли стала очевидною значущість освіти і як компонента прав людини і громадянина, і як

сфери соціальної життєдіяльності. Протягом останніх 50 років було прийнято низку фундаментальних міжнародних документів, які на сьогодні визначають загальноцивілізаційний контекст розвитку та гарантій права на освіту в Україні.

Сучасні міжнародні стандарти права на освіту сформульовані передусім у найбільш важливих з погляду утвердження прав людини та громадянина документах. Право кожного на освіту проголошено у Загальній декларації прав людини (ст.26). У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права визначено механізм реалізації цього права (ст.13). У Протоколі до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. зроблено застереження, що жодна людина не може бути позбавлена права на освіту, а держава має поважати право батьків відповідно до їх релігійних і філософських переконань забезпечувати освіту і навчання своїх дітей. Ці положення відображено у Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (для України набула чинності у 1963 р.), розвинуто і закріплено в Конвенції про права дитини 1989 р.

Загалом міжнародний стандарт права на освіту ґрунтується на наступних принципах. Початкове навчання повинно бути обов'язковим і безкоштовним. Технічна, фахова і вища освіта повинна бути доступною усім без будь-якої дискримінації. Поступово вводиться безкоштовне навчання. Батьки мають право обирати будь-який вид освіти для своїх дітей, якщо він відповідає мінімальним вимогам до освіти. Кожен має право утворювати або очолювати засновані організації, підпорядковуючись загальним принципам освіти і відповідати мінімальним вимогам, запропонованим державою. Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.

Розглянемо змістовні аспекти основних міжнародних документів стосовно права на освіту та їх вплив на формування вітчизняного законодавства у досліджуваній сфері. Хронологічно першим був Міжнародний білль про права людини. Він складається з Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Досліджуваного права передусім стосується ст.26 Загальної декларації прав людини, у якій формулюються основні підходи до забезпечення права на освіту у сучасному суспільстві. Право на освіту визнається складовою прав кожної людини, при цьому початкова освіта має бути обов'язковою та безкоштовною, загальна середня освіта – безкоштовною; технічна і професійна освіта – загальнодоступною, а вища освіта має бути рівною за доступом для всіх на основі здібностей людей. Основною метою освіти визнано саме особистісний вимір, що має відношення до гарантій особистісних прав. Освіта, згідно Декларації, має бути спрямована на повний розвиток людської особистості, на збільшення поваги до прав людини та основних свобод, сприяти взаєморозумінню в суспільстві [2, с. 11]. На сьогодні положення Декларації, що конституують міжнародні норми у галузі забезпечення права на освіту, вважаються юридично обов'язковими, хоча за характером документа вони спочатку просто відображали соціальні вимоги до розвитку освіти. Конституція України значною мірою базується на цих положеннях.

Право на освіту було дещо розширено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, зокрема, у статтях 13 та 14. Розширення стосується тенденції до поступової безоплатності професійно-технічної та вищої освіти, необхідності масового розвитку початкових шкіл у регіонах значної неписьменності з формуванням у всіх державах мережі безоплатної обов'язкової початкової освіти, ініціюванні поліпшення матеріальних умов учасників освітнього процесу. Важливим є

також встановлення рівних можливостей державних та недержавних освітніх закладів у сфері освітньої діяльності [3].

На нашу думку, у змістовному плані найбільше значення має Конвенція про захист прав і основних свобод людини. У 1997 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», що забезпечило системостворюючий вплив даного документа на розвиток вітчизняного законодавства. Найбільше значення для забезпечення права на освіту в Україні у контексті міжнародних правових норм має протокол № 1, який гарантує право на освіту кожній людині та регламентує взаємовідносини між державою та батьками у галузі забезпечення права на освіту дітей [1].

Певну роль у формуванні сучасних міжнародних стандартів права на освіту мають ще два документи. У Конвенції про права дитини, зокрема, дістали нормативного закріплення партнерські взаємовідносини між учасниками навчального процесу [1]. Ще раз було підкреслено значення дошкільної освіти для забезпечення прав дитини. У межах Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти було дано визначення поняття «освіта» та дискримінації у освітній сфері. Вказаний документ сформулював нормативні основи боротьби з дискримінацією у галузі освіти. Важливо, що у документі чи не вперше у правових термінах визнається роль освіти як важливого чинника забезпечення громадянських прав і свобод і необхідність співробітництва на міжнародному рівні для забезпечення реалізації права на освіту усіх людей [1]. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок не лише нормативно закріпила рівні права жінок та чоловіків на освіту, а й визначила конкретний перелік об'єктів правового регулювання для забезпечення означеної рівності [1].

Для України як європейської держави особливо важливі принципи організації освіти в Європі. Важливе значення мають європейські правові документи, впровадження яких у національне українське законодавство у процесі здійснення євроінтеграційних прагнень України виступає безпосередньою основою впливу міжнародних норм у галузі права на освіту на розвиток вітчизняного законодавства у означеній сфері. Тут передусім слід відмітити Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод, на якій базується вся європейська система захисту основних прав і свобод людини, включаючи і право на освіту.

Європейська Соціальна Хартія важлива тим, що визначає необхідність забезпечення права кожної особи на здобуття професійної підготовки, а також створює правові передумови для розширення доступу громадян до вищої освіти виключно на основі критерію особистих здібностей [1].

Безпосереднє відношення до забезпечення права громадян на освіту має Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин. Вона вказує на потреби використання рідної мови на різних рівнях освіти, особливо на рівні дошкільної та початкової освіти [1].

Імплементация європейських стандартів права на вищу освіту у національне законодавство здійснюється на основі Лісабонської конвенції та Болонського процесу. Міністерством освіти і науки в січні 2004 р. розроблено і прийнято програму дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України. 17 лютого 2004 року Президент України підписав спеціальний Указ про реформування вищої освіти в країні в контексті вимог і проблем Болонського процесу [4, с. 14]. Основним завданням європейської спільноти у цій сфері, яке є і орієнтиром розвитку вищої освіти України, є формування загальноєвропейської системи вищої освіти, яка буде гарантувати її доступність для всіх європейців.

Усі держави – члени Європейського Союзу мають сучасні системи освіти, що

добре унормовані законодавством. Проблеми права на освіту в Європі пов'язані не з тим, щоб зобов'язати державу створити сучасну систему освіти, а з тим, як гарантувати особам, які перебувають в межах юрисдикції Європейського Співтовариства, право на користування тими засобами отримання освіти, які існують на даний момент.

При цьому необхідно зазначити, що найбільш швидко зростаючим елементом міжнародної торгівлі є саме сектор послуг, який займає приблизно дві третини світової економіки і, відповідно, набуває все більшого значення для економічного розвитку. У зв'язку із збільшенням значущості послуг зростає необхідність вдосконалення і підвищення ефективності правового регулювання в даній області. У сучасних умовах формування взаємозв'язаного і цілісного світу все більшого значення набувають регіональні інтеграційні процеси. Найінтенсивніше вони відбуваються в рамках Європейського Союзу, який за роки свого існування перетворився на один з найважливіших суб'єктів світового економічного і політичного розвитку. На території всього Європейського Союзу послуги, зокрема як їх вид – освітні послуги, складають від 60 до 70 % економічної діяльності держав-членів. Європейський Союз володіє найбільш розробленим механізмом правового регулювання надання освітніх послуг серед інших регіонів світу.

Досить високий рівень лібералізації освітніх послуг був досягнутий завдяки, з одного боку, створенню внутрішнього ринку, а з іншого, інституційній системі наднаціонального характеру, що необхідно обов'язково враховувати при поступовій адаптації освітнього законодавства України до європейських правових стандартів.

Висновок. Отже, у результаті проведеного дослідження можна констатувати, що успіхи європейської інтеграції у сфері освіти багато в чому визначені правом ЄС, яке є унікальним політико-правовим феноменом і формує ефективні організаційно-правові засоби для досягнення поставлених перед Союзом цілей. Особливу привабливість вивченню права ЄС додає його динамічність, процес постійного розвитку права ЄС свідчить про безперервність пошуку нових і еволюцію вже вживаних форм і методів взаємодії держав-членів ЄС.

При цьому визначальне значення для становлення сучасного ринку надання освітніх послуг в Європейському Союзі мають основні принципи Болонського процесу, які втілюються в освітньому праві окремих країн-членів ЄС, зокрема, йдеться про принцип продовження освіти людини протягом усього її життя, а також принцип відкритості кордонів, що передбачає взаємне визнання атестатів та дипломів в країнах-членах Європейського Союзу та вільний вибір місця працевлаштування науково-педагогічними кадрами. У свою чергу, система міжнародного співробітництва у сфері надання освітніх послуг в ЄС відображає практичні аспекти Болонського процесу, які полягають в інтернаціоналізації сучасної освіти та створенні міжнародних організацій у сфері освіти, що забезпечують взаємодію конкретних суб'єктів надання освітніх послуг різних європейських держав.

Список використаної літератури

1. Международные акты о правах человека : сб. докум. – Москва : Издательство НОРМА – ИНФРА М, 1998. – 784 с.
2. Дзвінчук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство / Д. І. Дзвінчук. – Київ : Нічлава, 2003. – 240 с.
3. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах // Международные документы по правам человека / сост. В. М. Тертышник. – Харьков : Арсис, ЛТД, 2000. – 288 с.
4. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін). – Київ, Тернопіль : Видавництво ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2015 р.

Y. V. Hodovanyk

THE CHALLENGES FOR EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN EDUCATIONAL STANDARDS IN UKRAINE

The article deals with the legal problems of implementation of European educational standards in the national legal system of Ukraine at the present stage of its interstate integration and implementation of strategic course to join the European Union.

Ukraine to take account of the international context of content and ways to ensure the right to education actualized primarily due to the European integration guidelines development. Meanwhile, members of the national legislation of the European community are fully subordinated to common European standards. In many areas, such as the level of higher education, has initiated the process of harmonization of national legislation (the so-called Bologna Process) to form a pan-European educational area with a common understanding for Europeans right to education. Therefore, the definition of international and European determinant of national legislation in the field of education is crucial for Ukraine in the process of national standards for the right to education.

Specifies that the success of European integration in education is largely defined by EU law, which is a unique political and legal phenomenon and generates efficient organizational and legal means to achieve the objectives of the Union. A special attraction of EU law study adds its dynamism, the continued development of EU law demonstrates the continuity of the search for new and evolution have used the forms and methods of interaction of the Member States.

It is vital for the development of the market of educational services in the European Union with the basic principles of the Bologna process, which are embodied in the educational right of individual EU member states, in particular the principle of continuing education rights throughout her life, and the principle of open borders, providing for mutual recognition of certificates and diplomas in the member states of the European Union and the free choice of employment scientific and teaching staff. In turn, the system of international cooperation in the provision of educational services in the EU reflects the practical aspects of the Bologna process, which are in the internationalization of modern education and the creation of international organizations in the field of education, providing interaction of specific providers of educational services to various European countries.

Keywords: *education, European educational standards, EU law, implementation, interstate European integration.*

УДК 352.07:342.553(045)

С. В. Папаяні

ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНОГО ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА У СФЕРІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У статті розглядаються теоретичні та практичні проблеми взаємодії та співвідношення міжнародного та конституційного права у сфері надання освітніх послуг, зроблено спробу пошуку оптимальних шляхів імплементації міжнародно-правових стандартів надання освітніх послуг до національної правової системи.

Визначено, що на сьогоднішній день норми міжнародного права мають обов'язкову юридичну силу для держав тільки при наявності згоди самих держав, незважаючи на те, що формально існують прецеденти коли норми міжнародного права поширювалися на інші держави без їх формальної згоди. З іншого боку, така «згода» неможлива без певної корекції національного права. Однак не викликає сумніву,

що процеси правової глобалізації це не тільки взаємини права міжнародного та національного, це це і взаємини різних національних правових систем.

На думку автора, в Україні немає вибору, якщо вона бажає інтегруватись у сучасний глобальний світ та спільний освітній простір, вона повинна буде допустити на свою територію його суб'єктів. Це автоматично тягне за собою встановлення сприятливого для них правового режиму діяльності. Іншими словами, глобалізація в якості принципу культурного, правового, технологічного, фінансово-економічного розвитку різних держав стверджує уніфікацію та гармонізацію, причому не тільки форм економічної активності, систем освіти, способів менеджменту, наукових знань, навіть споживчої культури, але і права, а також державних і політичних інститутів різних держав. Україна на початку XXI століття стала частиною світу що стрімко уніфікується та гармонізується в правовому відношенні.

Ключові слова: освітні послуги, освіта, правове забезпечення, міжнародне право, конституційне право, імплементація.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, зростання взаємодії та взаємозалежності держав на міжнародній арені та з урахуванням прагнення України до набуття повноправного членства в європейському політико-правовому просторі, значно актуалізується питання якісного провадження освітніх послуг та приведення їх до європейських стандартів. На сучасному етапі розбудови української держави, запровадження правових і ринкових реформ на порядку денному стають питання перебудови існуючої системи підготовки фахівців. В цьому контексті особливо важливою вбачається роль вищої освіти. Основною метою сучасної вищої освіти має стати підготовка професіоналів відповідно до європейських стандартів, що вимагає докорінної зміни вимог до змісту та якості освіти, вироблення ефективного механізму її нормативно-правового забезпечення.

Останнім часом процеси інтеграції зміцнюють взаємодію та взаємозалежність нашої держави з державами європейського регіону в різних сферах співробітництва, причому, в рамках як двосторонніх відносин, так і міждержавних інтеграційних об'єднань, чим обумовлюється потреба сучасної вітчизняної науки у проведенні комплексного науково-практичного дослідження формування правового механізму забезпечення європейських стандартів в сфері надання освітніх послуг в Україні та пошуку практичних шляхів його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти надання взаємодії конституційного та міжнародного права у сфері надання освітніх послуг неодноразово розглядалися вітчизняними та зарубіжними авторами. Серед таких авторів, що внесли найбільш вагомий внесок у дослідження цієї проблематики, слід відзначити К. В. Балабанова, М. О. Баймуратова, С. Д. Гусарева, М. В. Баглая, М. І. Матузова, Л. О. Дольникову, Д. І. Дзвінчука, К. М. Романенко та інших.

Водночас варто відзначити, що на сучасному етапі імплементація міжнародно-правових стандартів надання освітніх послуг потребує ретельного науково-практичного дослідження у контексті пошуку оптимальних шляхів адаптації українського законодавства до універсальних та європейських принципів освітньої політики та правового забезпечення діяльності у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Ще недавно основою інтернаціоналізації, зближення правових систем, в тому числі в напрямку формування єдиного освітнього правового простору в Європі, беззастережно визнавалися права людини. Завдяки іманентно властивій їм ціннісно-інтегративної функції права людини набули наднаціонального, інтернаціонального характеру. Їх визнання на міжнародному рівні та закріплення в нормах міжнародного права лише посилило загальність і обов'язковість закладених в

них вимог в масштабах усього світового співтовариства. З моменту міжнародно-правового визнання прав людини як загальної категорії, вони набули нової, додаткової якості: вони стали міжнародними правами людини, отримали чітко виражені нормативно-правові якості міжнародно-правового характеру, що сприяло, у свою чергу, формуванню міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права і дозволило ретранслювати національний ціннісно-правовий потенціал в загальносвітовому масштабі.

Принципово інша ситуація склалася на межі ХХ-ХХІ ст. На зміну інтернаціоналізації на основі демократичних цінностей приходить тенденція глобалізації на основі критеріїв (принципів) безпеки особи, суспільства, держави [1, с. 16].

В питанні дослідження гармонізації як способу взаємодії правових систем України та ЄС, в контексті конституціоналізації процесу, проблемою першочергового значення є її відображення на рівні норм права, тобто закріплення відповідних суспільних відносин в нормативно-правових актах. Важливість дослідження цього аспекту гармонізації насамперед полягає у тому, що за своєю природою гармонізація є процесом, який в принципі не може функціонувати поза нормативною сферою. Саме тому будь-яке дослідження гармонізації слід розпочинати з аналізу нормативно-правової сфери в якій відображена відповідна категорія.

Декларуючи тісну співпрацю з ЄС аж до можливого вступу в це інтеграційне об'єднання, Україна повинна враховувати критерії, що обумовлюють як співпрацю в різних сферах суспільного життя, так і ведуть до можливого вступу в ЄС. Очевидно, що в такому випадку слід базуватись на документах нормативного та рекомендаційного характеру. І якщо співпраця України з ЄС обумовлена діючими угодами, то можливий вступ – нормативними, визначеними установчими договорами, та Копенгагенськими критеріями членства. І якщо в першому випадку мова йде про загальну відповідність держави принципам демократичного врядування, то в другому – європейський законодавець відверто ставить питання про необхідність приведення законодавства держави-кандидата у відповідність до законодавства ЄС. Як вбачається, здійснити це можливо переважно шляхом гармонізації правових систем.

Копенгагенські, або додаткові критерії членства, що були розроблені на саміті Європейської Ради у Копенгагені в 1993 році встановлюють відповідність держави-кандидата відповідним критеріям, серед яких спроможність держави виконувати зобов'язання, що є наслідком членства. Такого роду спроможність в принципі неможлива без сприйняття та реалізації необхідної нормативної бази. Саме тому підготовка держави до вступу в ЄС, окрім усього іншого передбачає перебудову та налаштування власної правової системи та системи законодавства, до вимог, критеріїв та стандартів ЄС.

Таким чином, обраний Україною курс до євроінтеграції в числі необхідних умов передбачає гармонізацію законодавства України та ЄС. Кількісний та якісний об'єм такої гармонізації обумовлюється метою та цілями України, що визначають певний етап співпраці України та ЄС. У випадку, якщо метою взаємовідносин є лише співпраця – тоді характер гармонізації визначається відповідними угодами укладеними між цими суб'єктами міжнародного права. У випадку якщо Україна побажає вступу до ЄС, гармонізація законодавства буде визначатись відповідно до копенгагенських критеріїв членства та плану дій щодо України.

Таким чином можливо зробити висновок, що рівень (кількісний та якісний) гармонізації визначається метою співпраці України та ЄС. Цей висновок дає змогу структурувати та класифікувати етапи нормативного відображення гармонізації законодавства України та ЄС, обравши в якості основного класифікатора мету

співробітництва. Гармонізація в даному випадку стає одним із засобів та способів досягнення відповідної мети.

З огляду на такий підхід ми виділяємо два етапи гармонізації законодавства України та ЄС. Суть виділення кожного з етапів полягає в тому, яким нормативним актом регулювались відносини України та ЄС, а отже яку мету вони мали, адже саме характер укладених угод між Україною та ЄС, визначає мету та рівень співпраці, а значить і рівень гармонізації. З огляду на це перший етап тривав з 1994 по 2014 рік. Другий етап гармонізації стане наслідком підписання Угоди про асоціацію. Виділення такого хронометражу пов'язане з принципово різним характером актів, що регулюють відносини між Україною та ЄС. Якщо Угода 1994 року встановлювала їх самим загальним чином, то Угода 2014 року, встановлює принципово новий рівень відносин – асоціацію. По суті, статус України буде мало чим відрізнятися від статусу скажімо Норвегії, яка також не є членом ЄС, однак надзвичайно тісно співпрацює з ним. Цю Угоду також можна розглядати як перший крок до вступу в ЄС, у випадку якщо Україна в майбутньому висловить таку волю. За будь-яких обставин підписання Угоди про асоціацію, означає кількісно та якісно новий рівень необхідної гармонізації законодавств України та ЄС [2, с. 7].

У сучасному світі головним є пошук балансу між цінностями публічного характеру, з одного боку, і особистими, приватними цінностями – з іншого. У формалізованому, нормативно-правовому вираженні це проблема співвідношення суверенної державної влади та свободи, яка прямо або побічно пронизує всю систему конституційного регулювання, «присутня» у кожному конституційному інституті, кожній нормі і статті конституції. У цьому сенсі знаходження балансу влади і свободи становить головний зміст теорії і практики сучасного конституціоналізму.

Вже тому досить гострою є проблема конкуренції конституційних цінностей, що лежать в основі сучасних процесів глобалізації, правового прогресу та взаємодії правових систем у сфері надання освітніх послуг. Зокрема, ігнорування багатокультурної природи сучасних правових систем, їх національних особливостей може привести в такого роду процесах до політичної, ідеологічної, правової експансії, що спричиняє масу проблем, пов'язаних зі взаємодією правових систем.

Одним словом, глобалізація безпосередньо впливає на конституційні системи сучасних держав, зумовлює нові ціннісні критерії їх розвитку, модернізації та захисту.

В останнє десятиліття в самих різних областях наук відзначається посилення уваги до проблем, що мають глобальний характер. Це наслідок того, що хід історії все більше висуває на перший план проблеми саме такого роду. Однією з глобальних проблем, мають юридичну природу, є проблема взаємодії права різних рівнів.

Глобалізація торкнулася і сучасної України. Якщо в соціалістичні часи сприймалася в основному теорія, а конкретний нормативно-правовий матеріал найчастіше не запозичувався або запозичувався дуже фрагментарно, то суть нинішнього періоду модернізації права в Україні в раціональній рецепції західного правового досвіду. При цьому рецепція Україною західного правового досвіду у сфері надання освітніх послуг здійснюється в умовах «глобалізації», тобто поступового перетворення світового простору в єдину зону, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї і пересуваються їхні носії.

Таким чином, в Україні немає вибору, якщо вона бажає інтегруватися у сучасний глобальний світ та спільний освітній простір, вона повинна буде допустити на свою територію його суб'єктів. Це автоматично тягне за собою встановлення сприятливого для них правового режиму діяльності. Іншими словами, глобалізація в якості принципу культурного, правового, технологічного, фінансово-економічного розвитку різних держав стверджує уніфікацію та гармонізацію, причому не тільки форм економічної

активності, систем освіти, способів менеджменту, наукових знань, навіть споживчої культури, але і права, а також державних і політичних інститутів різних держав. Україна на початку XXI століття стала частиною світу що стрімко уніфікується та гармонізується в правовому відношенні.

Міждержавна інтеграція у сфері надання освітніх послуг в усіх її проявах стала наслідком глобалізаційних процесів, що розпочались на початку XX століття, і вже стала своєрідним трендом початку XXI століття. Різної природи інтеграційні процеси у сферах економіки, політики, освіти, науки, припускають об'єднання матеріальних, організаційних, фінансових, трудових, інтелектуальних ресурсів окремих країн для спільного вирішення проблем, пов'язаних з їх функціонуванням і розвитком. Досвід ЄС найкращий тому приклад. Основу інтеграційних процесів становлять інтернаціоналізація господарського життя, міжнародний поділ праці, посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між окремими країнами, об'єднаннями держав, регіонами. Інтеграція передбачає узгодження державних інтересів на основі формування спільного економічного, науково-технологічного, інформаційного простору, а також створення з цією метою різних міжнародних об'єднань, організацій та органів.

Гармонізація в сучасному праві являє собою процес взаємодії двох правопорядків, результатом якого є перенесення або модифікація норм, принципів або інших компонентів одного правопорядку в інший, в нашому випадку норм європейського права в правову систему України. Тому першочерговим питанням при розгляді проблеми гармонізації законодавства України та Європейського Союзу є питання про визначення самого поняття «європейське право» та право Європейського Союзу і їх змісту.

Думається, що розуміння європейського права як регіональної міжнародно-правової системи є найбільш адекватним, оскільки воно охоплює різні його складові. Європейське право є частиною міжнародного права, зберігає всі його ознаки, але в силу особливо стрімкого і продуктивного розвитку міждержавних відносин на континенті воно знайшло більшу монолітність, ніж інші регіональні системи, набуло власні характеристики. Європейське право можна було б назвати «міжнародним правом Європи». На сучасному етапі розвитку вже сформувалися і продовжують формуватися ряд правових положень, які розділяються практично всіма суб'єктами європейського права, їх взаємним прагненням виробити спільне розуміння ключових принципів і норм. Такі принципи і норми в їх певному розумінні можна також позначити європейським правом, саме в такому розумінні європейське право використовується в цьому дослідженні. Ядром європейського права на сьогодні є право Європейського Союзу [3, с. 68].

У контексті вивчення проблеми гармонізації права Європейського Союзу з законодавством окремих держав нам необхідно виокремити з корпусу норм, що складають цю правову систему, ту його частину, яка являє собою найбільшу цінність, є найбільш загально визнаною в рамках європейського континенту, внаслідок чого утворює джерело досліджуваного впливу. Очевидно, що служити джерелом впливу одного правопорядку на інший може не всяка норма, а лише та, значимість і цінність якої визнається суб'єктом і об'єктом даного процесу в ході гармонізації.

Під джерелами впливу в рамках даного дослідження розуміються положення європейського права, що мають загальноєвропейське значення, а не документи, що їх містять, тобто джерела права, в юридичному розумінні терміну. У силу величезного розмаїття міжнародно-правових актів, їх систематичний розгляд не представляється можливим. Тому найбільш важливим, на нашу думку, є визначення самих положень,

що складають джерела впливу. Як буде показано нижче, такі положення містяться, як правило, одночасно у безлічі міжнародних актів різної юридичної природи.

У даному контексті європейське право розглядається під певним кутом зору, робиться спроба окреслити ту його частину, яка включає в себе найбільш важливі загальноєвропейські цінності, які вже отримали своє втілення і розвиток у законодавстві держав Західної Європи та на рівні європейських організацій, що застосовувалися протягом тривалого часу і стали, таким чином, визначеними стандартами, здатними бути об'єктом запозичення конституційними правопорядками держав, що співпрацюють з ЄС у тій чи іншій мірі.

З цієї точки зору, як уявляється, мають бути досліджені два рівні європейського права: конституційні правопорядки окремих європейських держав та право Європейського Союзу.

Зазначені компоненти різнопланові: право окремих держав розглядається на предмет існування європейської конституційної моделі та виокремлення загальноєвропейських цінностей, що впливають з національного законодавства, право Європейського Союзу представляє на сьогоднішній день унікальну правову систему, що динамічно розвивається. Подібне розділення європейського права, природно, є умовним, але представляється виправданим для вивчення предмета дослідження. Тим не менш, зазначені складові взяті не довільно, а у відповідності з існуючими у юридичній науці уявленнями про європейське право. Нижче буде показано, що кожна з виділених частин європейського права внесла свою важливу складову у формування системи європейських правових норм, що складають основний матеріал, використовуваний в процесі впливу на процес гармонізації.

Дані компоненти європейського права знаходяться в тісному взаємозв'язку, точніше, виникають один з іншого. Так, Європейський союз, створюючи власні стандарти в області захисту прав і свобод людини, спирався, перш за все, на стандарти Ради Європи та практику окремих держав-членів. Стаття 6 Договору про Європейський Союз з урахуванням змін, внесених Лісабонським договором, припускає приєднання Європейського союзу до Конвенції. Звичайно, існує тісний взаємозв'язок між існуючими в Європейському союзі стандартами і конституційними нормами і традиціями держав-членів організації, які також знайшли своє відображення в ст. 6 Договору (в редакції Лісабонського договору), де зазначено, що права і свободи в тому вигляді, як вони гарантовані Європейською Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, і так, як вони виникають з конституційних традицій держав членів, складають частину права Союзу.

У той же час, уніфікація та гармонізація наукових, культурних та освітніх зразків, яку з собою принесла глобалізація, аж ніяк не означає того, що освітній простір, який формується в результаті її дії знаходить правову, економічну, культурну та іншу однорідність. Світ уніфікується та гармонізується, підлаштовуючись під певні зразки, а останні створюються тими державами, які прийнято називати «передовими» – в першу чергу, державами Західної Європи та Північної Америки. Саме вони проєктують і втілюють в дійсність «майбутнє» для решти світу, творячи технології, задаючи стандарти надання освітніх послуг, притаманні розвинутій сучасній державі та цивілізованому, інтегрованому у світові зв'язки, відкритому до інновацій суспільству.

Отже, глобалізація є викликом для традиційних атрибутів суверенітету України та її державно-правової системи. Коли на початку 90-х років ХХ століття припинив існувати біполярний світ, розділений на капіталістичний і соціалістичний табір, Україна опинилася перед вибором: інтегруватися з глобальним світом або опинитися в становищі держави-парії, приреченої на замкнутість у власних кордонах.

На сьогодні очевидним фактом є те, що глобалізація несе в собі масштабні

перетворення, в тому числі і в правовому середовищі. При цьому істотно змінюються місце і роль міжнародного, наднаціонального (ЄС) та національного права в глобальному праві. Одночасним з інтернаціоналізацією права і розширенням масштабів і сфер дії принципів і норм міжнародного та наднаціонального права стають все більш розмитими відмінності традиційних національних правових систем. Важливим джерелом права є прецедент в романо-германській правовій сім'ї. Разом з тим, права людини як вища цінність давно вже утвердилися в якості об'єкта наднаціональної захисту, кращий приклад тому – діяльність Ради Європи та переведення Хартії 2000 року в розряд установчого права ЄС, згідно Лісабонської угоди 2007 року [4, с. 18].

Аналізуючи юридичну природу світових глобалізаційних процесів, не можна не помітити, що на сьогоднішній день норми міжнародного права мають обов'язкову юридичну силу для держав тільки при наявності згоди самих держав, незважаючи на те, що формально існують прецеденти коли норми міжнародного права поширювалися на інші держави без їх формальної згоди. З іншого боку, така «згода» неможлива без певної корекції національного права. Однак не викликає сумніву, що процеси правової глобалізації це не тільки взаємини права міжнародного та національного, це ще і взаємини різних національних правових систем. Це повинно враховуватися при розгляді процесів правової глобалізації з позиції їх впливу на норми міжнародного і національного права. При цьому, під міжнародним правом слід розуміти відображення міжнародних відносин в особливій, специфічній формі правових актів – договорів і угод, кодексів і статутів, резолюції та рішень міжнародних організацій.

Розглядаючи проблему систематизації різних складових світових глобалізаційних процесів, можна вказати на те, що, на наш погляд, правова глобалізація в сфері надання освітніх послуг методологічно та концептуально включає в себе правову інтеграцію, правову інтернаціоналізацію і правову імплементацію.

Висновок. Таким чином, у сучасних умовах потрібно удосконалити теоретико-методологічні підходи до визначення форм та наслідків впливу політичних, економічних, правових аспектів на процес формування в Україні системи правового забезпечення надання освітніх послуг, що ґрунтується на сприйнятті профільних європейських стандартів у контексті реалізації Україною функції міждержавної інтеграції.

При цьому слід відзначити, що глобалізація несе в собі масштабні перетворення, в тому числі і в сфері надання освітніх послуг. При цьому істотно змінюються місце і роль міжнародного, наднаціонального та національного права в глобальному масштабі. Одночасним з інтернаціоналізацією права і розширенням масштабів і сфер дії принципів і норм міжнародного та наднаціонального права стають все більш розмитими відмінності традиційних національних правових систем, а правова глобалізація в сфері надання освітніх послуг, на наш погляд, методологічно та концептуально включає в себе правову інтеграцію, правову інтернаціоналізацію і правову імплементацію.

Список використаної літератури

1. Данілян О. Г. Пошук оптимального поєднання державного регулювання і саморегулювання ринку / О. Г. Данілян // Актуальні проблеми державного управління. – 2000. – № 2. – С.15-19.
2. Домаранський О. Правове забезпечення освіти / О. Домаранський // Освіта України. – 2003. – № 40-41. – 3 червня. – С. 7.
3. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Каленюк // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67-73.
4. Куценко В. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України / В. Куценко // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 12-21.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2015 р.

S. V. Papayani

**THE INTERACTION INTERNATIONAL AND CONSTITUTIONAL LAW IN
THE PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES: PROBLEMS OF THEORY AND
PRACTICE**

In the article the theoretical and practical problems of interaction and relationship between international and constitutional law in the provision of educational services, an attempt to search for the best ways of implementing the international legal standards for the provision of educational services in the national legal system.

Determined that today international law are legally binding for States only with the consent themselves, despite the fact that formally there are precedents where international law apply to other states without their formal consent. On the other hand, this «consent» is not possible without some correction of national law. However, there is no doubt that the processes of legal globalization is not only the relationship between international and national law, it is also a relationship between the different national legal systems. This should be taken into account when considering the legal processes of globalization from the perspective of their impact on the norms of international and national law. However, under international law should be understood as a reflection of international relations especially specific form of legal acts - treaties and agreements, codes and charters, resolutions and decisions of international organizations.

The author believes that Ukraine has no choice if it wants to integrate into the modern global world and a common educational space, it will have to admit to its territory of its subjects. This automatically entails the establishment of a favorable legal regime for their activities. In other words, globalization as the principle of cultural, legal, technological, financial and economic development of different countries according unification and harmonization, not only forms of economic activity, education systems, methods of management, scientific knowledge, even consumer culture, but also the law, and state and political institutions of different countries. Ukraine at the beginning of XXI century became part of the world that is rapidly unified and harmonized legally.

Keywords: *educational services, education, legal security, international law, constitutional law, implementation.*

УДК 341.2(045)

Г. Є. Тихомирова

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

У статті розглядаються проблеми правового забезпечення надання освітніх послуг в Україні та Європейському Союзі. Проводиться порівняльно-правовий аналіз загальних засад освітнього законодавства в європейських державах.

Наголошується, що конституції та закони держав – членів Європейського Союзу досить повно відображають загальновизнане міжнародне визначення права на освіту та базові європейські принципи й стандарти надання освітніх послуг. Водночас, освітнє законодавство держав – членів ЄС постійно сприймає спільні стандарти, джерелом яких виступає наднаціональна правотворчість інститутів ЄС. У контексті євроінтеграційних прагнень України це означає необхідність подальшої адаптації національної правової системи нашої держави до європейських правових стандартів у сфері надання якісних освітніх послуг, рівень яких задовольняє об'єктивні потреби

сучасного європейського суспільства.

Визначено, що послуги в європейському праві охоплюють досить широку і неоднорідну область економічної діяльності, що вимагає враховувати специфічні особливості різних видів послуг для ефективного правового регулювання. Але необхідно відзначити, що відсутнє єдине визначення поняття послуги в праві ЄС. Також повною мірою не розкритий зміст свободи надання послуг і чітко не розмежовані сфери дії свободи надання послуг. Також треба підкреслити, що правове регулювання свободи надання послуг складалося, в основному, завдяки практиці ЄСП. Суд ЄС відіграє виключно важливу роль в лібералізації надання послуг, зокрема – освітніх послуг на європейському ринку освіти. В процесі формування практики Суду ЄС положення ДФЄС про свободу надання послуг отримали ширше тлумачення: був сформульований принцип прямої дії положень Договору, присвячених послугам, а також принцип заборони дискримінації; уточнені характерні межі послуг; чіткіше визначені способи надання послуг. Також була уточнена сфера дії свободи надання послуг; розкритий зміст свободи надання з точки зору характеру заборонених обмежень. Не дивлячись на досить високий рівень розвитку лібералізації послуг в рамках ЄС, питання реалізації свободи надання послуг не втратили своєї актуальності і правове регулювання в цій області продовжує розвиватися. Разом з тим, зазначається, що кожна держава Європи обирає свій шлях розвитку конституційного права на освіту та конкретні варіанти надання якісних освітніх послуг населенню.

Ключові слова: *освіта, європейські освітні стандарти, право ЄС, імплементація, європейська міждержавна інтеграція.*

Постановка проблеми. В епоху інтенсивного розвитку науки та технологій, побудови якісно нового інформаційного суспільства, основним ресурсом, що забезпечує прогрес виявляється освітня політика держави. Стратегії формування освітніх парадигм у сучасному світовому співтоваристві є основним компонентом, що закладає напрями суспільного розвитку. Освіта належить до тих складових життя, які визначають рівень розвитку, політичний, соціальний, економічний та культурний імідж будь-якої країни. Враховуючи, що інтернаціоналізація світового простору, політичне й культурне зближення країн виявляються однією з провідних тенденцій сучасного суспільного поступу, виявляються актуальними питання співвідношення регулювання освітньої політики в Україні та зарубіжних країнах. Актуальність дослідження вказаної проблематики також підтверджується й тим, що в більшості розвинутих країн, зокрема Великій Британії, США, Канаді якісна освіта розглядається не лише як засіб підвищення культурного та наукового потенціалу, а ще як певний вид підприємницької діяльності, що виявляється вельми прибутковим. Враховуючи існуючий в нашій країні суттєвий науковий потенціал, національна система освіти мала б стати дієвим гравцем на світовому ринку освітніх послуг, але для цього необхідна відповідна нормативна база і, в першу чергу, на конституційному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам правового забезпечення освітньої політики загалом приділяється багато уваги як вченими-правознавцями, так і спеціалістами в галузі педагогіки. Найбільш вагомим дослідженням за зазначеною проблематикою зробили: С. Алексєєв, О. Бандурка, М. Вітрук, К. Волинка, І. Голосніченко, М. Гуренко, С. Гусарев, Л. Дольникова, А. Колодій, В. Копейчиков, В. Кравченко, О. Лукашкова, С. Лисенков, О. Малько, М. Матузов, Н. Нижник, А. Олійник, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Сіренко, О. Скаун, О. Тихомиров, Ю. Тодика та деякі інші вчені.

Водночас слід зазначити, що на сучасному етапі досить актуальним є проведення порівняльно-правового дослідження надання освітніх послуг в Україні та державах –

членах ЄС з метою виокремлення корисного позитивного досвіду держав – членів ЄС щодо законодавчого регулювання даної сфери та подальшого використання запозичених ідей та концепцій для гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу в частині регламентації освітньої діяльності відповідних суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Порівнюючи правове забезпечення надання освітніх послуг в Україні та державах – членах ЄС, слід зазначити, що базою для регулювання ринку надання освітніх послуг в Європейському Союзі є ст.ст. 56–62 (49–55) Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) та Директива від 12 грудня 2006 р. Остання стала першим нормативним актом «вторинного законодавства» ЄС, що встановив загальні правові засади функціонування ринку послуг. Директива регулює порядок діяльності на внутрішньому ринку ЄС постачальників послуг як на постійній основі, так й в порядку епізодичних операцій, встановлює додаткові гарантії для «одержувачів» послуг, у тому числі для кінцевих споживачів, забезпечуючи тим самим одну з основних «свобод» внутрішнього ринку ЄС – вільний рух послуг на території всіх держав-членів та гарантуючи при цьому високий рівень якості послуг (ст. 1). Директивою визначаються або уточнюються важливі «конституційні» категорії права ЄС при застосуванні їх до ринку послуг [9, с. 16]. Лібералізація вільного руху послуг відбувалася поступово. Постанови, що стосувалися вільного руху послуг, забороняли державам – членам ЄС вводити нові обмеження і вимагали поступового скасування вже існуючих обмежень під час перехідного періоду. Як і ведення господарчої діяльності, проведення діяльності з надання послуг повинна була підлягати лібералізації на основі загальної програми і директив, виданих з метою її реалізації [11, с. 245]. Окремим ринкам послуг присвячена низка галузевих директив щодо послуг. Наприклад, щодо правових послуг прийнято Директиву Ради від 22 березня 1977 р. [7, с. 47], що регулює порядок надання послуг правниками. При цьому в літературі відзначається, що взаємна «невідповідність» континентальної та англійської правових систем обумовлює небажання імплементувати Директиву, а це потребує подальших гармонізаційних заходів [15, с. 20]. Поняття «послуги» згідно зі ст. 57 і наступними статтями ДФЄС не ідентичне дефініції послуги, що використовується в економічних науках. Так, ст. 57 ДФЄС пояснює, що саме підпадає під поняття послуги. Під «послугами» розуміються послуги, що звичайно надаються за винагороду, якщо вони не регулюються положеннями щодо вільного руху товарів, капіталів та пересування осіб. Послуги включають, зокрема: а) діяльність промислового характеру; б) діяльність торгового характеру; в) діяльність ремісників; г) діяльність осіб вільних професій.

За практикою Європейського Суду Правосуддя (ЄСП), зміст поняття «послуги» включає туристичну, медичну, фінансову, освітню, спортивну діяльність. Крім того, в окремих справах ЄСП вирішив, що надання телевізійного сигналу, продаж лотерей, надання кредитів на придбання житла, діяльність агенцій з працевлаштування є «послугами» згідно з правом ЄС. Особа, що надає послуги, може тимчасово здійснювати свою діяльність в іншій державі-члені на тих самих умовах, які встановлені в її власній державі, якщо це не порушує положень ДФЄС, що стосуються права на свободу ділового заснування.

Надання послуг регулюється ст. 57 ДФЄС тільки у разі, коли вони мають економічний характер та надаються за винагороду. ЄСП постановив у справі «Вопд» [12, с. 28], що винагорода не обов'язково має отримуватися від безпосереднього одержувача послуг, а може походити від будь-якої третьої особи.

Проте, у справі «Gravier» [14, с. 6] ЄСП дещо звузив цю норму, затвердивши, що студенти не можуть користуватися свободою отримання послуг згідно зі ст. 56 ДФЄС, бо відповідно до ст. 57 ДФЄС професійна освіта не підпадає під категорію «послуги»,

тому що оплачується державою з громадських коштів. Так, послуги охорони здоров'я, освіти та інші суспільні блага, як правило, надаються не за гроші. Навіть коли певний внесок потрібний, як сказав Суд ЄС в справі «Hambel», держава «не прагне зайнятися діяльністю, що приносить прибуток, а виконує свої обов'язки по відношенню до свого населення в соціальній, культурній або освітній сферах». У згаданій справі йшлося також про університетську освіту. Позивач стверджував, що, оскільки від студентів була потрібна плата, то діяльність університету носить економічний характер, а отже, на неї поширюється дія положень про послуги. Суд визначив, що це не так. Плата покривала лише частину витрат, велика ж їх частина фінансувалася за допомогою субсидії, таким чином, це не було дійсною винагородою, а швидше «внеском на покриття операційних витрат системи». Отже, Суд ЄС вважав за краще віднести систему освіти до категорії суспільних обов'язків, як вказано вище, й виключити її з числа сфер, що підпадають під дію положень ст. 56 [13, с. 38].

З іншого боку, платні освітні послуги або платні медичні послуги, такі як операція зі здійснення абортів (але не надання інформації про аборти) у справі «Grogan» [4, с. 9], можуть підпадати під дію ст. 57 ДФЄС. Стаття 58 ДФЄС не діє щодо свободи руху товарів, капіталу та пересування громадян ЄС. Поняття «послуги» не охоплює транспортні послуги (оскільки вони регулюються окремим розділом ДФЄС), банківські і страхові послуги тощо (вони підпадають під розділ ДФЄС про вільний рух капіталу). Надання аудіо, телекомунікаційних послуг може класифікуватися як надання послуг лише за наявності факту перетину ними кордону держави-члена, з якої походить послуга [4, с. 47]. Надання послуг розпочинається з моменту отримання винагороди (англ. «consideration») однією із сторін правовідносин [4, с. 48].

Важливо відзначити, що ЄСП визнав, що розділ про надання послуг ДФЄС має пряму дію [2, с. 471]. Свободою надання й отримання послуг можуть користуватись не тільки громадяни ЄС, а і громадяни інших держав, які є працівниками компаній, зареєстрованих на території ЄС. За рішенням ЄСП у справі «Rush Portuguesa» держави – члени ЄС не можуть обмежувати вільне пересування фізичної або юридичної особи, заснованої на території ЄС, разом із персоналом (незалежно від національності персоналу) [3, с. 172]. Стаття 56 ДФЄС забороняє будь-які обмеження щодо надання послуг суб'єктами підприємницької діяльності ЄС, які вже мають місце ділового заснування в державі – члені ЄС. У справі «Binsbirgen» [1, с. 320] ЄСП підтвердив, що ст. 56 ДФЄС має дві функції: по-перше, попередження – усунення національних обмежень свободи надання послуг в ЄС, а по-друге, забезпечення – заохочення свободи надання послуг серед суб'єктів підприємницької діяльності ЄС.

Прикладом такого заохочення може бути впровадження вимоги про взаємне визнання професійних кваліфікацій та досвіду, необхідного для надання певних послуг у державах – членах ЄС. У вказаній справі було визначено, що на суб'єкта підприємницької діяльності ЄС, який надає послуги в іншій державі-члені, поширюються національні правові норми держави – члена ЄС щодо організації професійної діяльності, кваліфікації, правил професійної етики, нагляду за професійною діяльністю та відповідальністю.

Наступною важливою умовою застосування свободи надання послуг в ЄС є вимога наявності «елемента Союзу» (англ. «Union element»). Наприклад, у справі «Debauve» [1, с. 451], ЄСП постановив, що суб'єкти підприємницької діяльності ЄС не можуть користуватися свободою надання послуг для здійснення економічної діяльності на території держави – члена ЄС, з якої вони походять. Громадяни держави – члена ЄС можуть посилатися на положення розділу про свободу надання послуг Договору про діяльність ЄС у разі, коли вони не залишають території держави власного громадянства, але їх економічна діяльність на території ЄС обмежується чи члени їх

родини не можуть приєднатися до них. Як і у випадку зі свободою пересування працівників, застосування ст. 59 вимагає існування транскордонного елементу.

Транскордонність є ключовою рисою надання послуг за правом ЄС. Це означає, що суб'єкти надання та отримання послуг знаходяться в різних державах – членах ЄС. ЄСП підтвердив у справі «Distribuidores Cinematograficos» [8, с. 16], що коли продюсери і дистриб'ютори не засновані в одній державі-члені, така послуга є за своєю природою транскордонною. Крім того, в ст. 66 Договору про діяльність ЄС встановлено, що положення про усунення обмежень на свободу надання послуг діють «відносно резидентів держав-членів, які засновані не в державі походження резидента – одержувача послуг». В справі «Debauve» в Бельгії проти відповідача було розпочато кримінальну справу за те, що він транслював на телебаченні комерційну рекламу, що на той час було заборонено в Бельгії. ЄСП не зміг допомогти йому, тому що положення щодо вільного надання послуг неможливо застосовувати у випадках, коли відповідна діяльність обмежена однією державою-членом [6]. За характером діяльності послуги класифікуються за 4 групами: діяльність промислового, торговельного характеру, діяльність ремісників та осіб «вільних» професій (ст. 57 (50) ДФЄС).

Крім того, загальноприйнятою є класифікація за варіантами надання послуг: 1) коли особа, яка надає послуги, вирушає в іншу державу – член ЄС з метою надання платних послуг; 2) коли одержувач послуг вирушає в іншу державу-члена для отримання послуг. ЄСП відзначив, що для того, щоб зробити можливим надання послуг, особа, що надає послугу, може переміститися в ту державу-члена, в якій має ділове заснування одержувач послуги або останній може переміститися в державу, де має своє ділове заснування суб'єкт, що надає послугу; 3) коли і суб'єкт, який надає послуги, і їх одержувач засновані в одній і тій же державі – члені ЄС, проте суб'єкт, що надає послуги, переміщується в іншу державу-член для того, щоб запропонувати свої послуги одержувачу. При цьому та держава, в якій послуги надаватимуться, не повинна встановлювати додаткових умов, що обмежують свободу надання послуг. Це підтверджено ЄСП в декількох справах про надання туристичних послуг (наприклад, екскурсиводів, які здійснюють діяльність на території різних країн). Так, у справі С-180/89 ЄСП було вказано, що держава-член не може обтяжувати надання послуг на її території обов'язком дотримання вимог про ділове заснування; інакше положення про свободу надання послуг будуть позбавлені практичного ефекту; 4) коли ні суб'єкт, що надає послуги, ні їх одержувач не здійснюють фізичних переміщень і послуги надаються за допомогою пошти або комунікацій, таких як телефон, факс або електронна пошта. Наприклад, у справі С-76/90 ЄСП, в черговий раз підкреслюючи неприпустимість обмеження свободи надання послуг, особливо відзначив, що таке обмеження є абсолютно неприпустимим у випадках, коли послуга надається суб'єктом без відвідування ним території тієї держави-члена, в яку така послуга адресована [8, с. 17].

Стаття 56 Договору про діяльність ЄС забороняє національні обмеження щодо надання та отримання послуг громадянами ЄС. Згідно з ЄСП, держави-члени зобов'язані усунути будь-які обмеження не тільки «відносно дискримінації щодо національності особи, яка надає послуги, та будь-яких обмежень, які застосовуються однаково щодо громадян власної та інших держав – членів ЄС, але можуть зашкодити свободі надання послуг громадянином іншої держави-члена, в якій він легально надає ці послуги». Держави – члени ЄС можуть обмежити свободу надання послуг виключно з метою захисту публічного інтересу на підставах, ідентичних до обмежень свободи ділового заснування. Заходи, здатні заборонити або іншим чином перешкоджати реалізації свободи надання послуг, що є як заходами прихованої дискримінації, так і формально-юридичними недискримінаційними заходами, не суперечитимуть праву ЄС,

якщо вони об'єктивно необхідні як для забезпечення громадського порядку, державної безпеки і охорони здоров'я, так і для відповідності імперативним вимогам загального інтересу і є пропорційними і не можуть бути досягнуті менш обмежувальними засобами.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити певні висновки. Послуги охоплюють досить широку і неоднорідну область економічної діяльності, що вимагає враховувати специфічні особливості різних видів послуг для ефективного правового регулювання. Але необхідно відзначити, що відсутнє єдине визначення поняття послуги в праві ЄС. Також повною мірою не розкритий зміст свободи надання послуг і чітко не розмежовані сфери дії свободи надання послуг. Також треба підкреслити, що правове регулювання свободи надання послуг складалося, в основному, завдяки практиці ЄСП. Суд ЄС відіграє виключно важливу роль в лібералізації надання послуг, зокрема – освітніх послуг на європейському ринку освіти. В процесі формування практики Суду ЄС положення ДФЄС про свободу надання послуг отримали ширше тлумачення: був сформульований принцип прямої дії положень Договору, присвячених послугам, а також принцип заборони дискримінації; уточнені характерні межі послуг; чіткіше визначені способи надання послуг. Також була уточнена сфера дії свободи надання послуг; розкритий зміст свободи надання з точки зору характеру заборонених обмежень. Не дивлячись на досить високий рівень розвитку лібералізації послуг в рамках ЄС, питання реалізації свободи надання послуг не втратили своєї актуальності і правове регулювання в цій області продовжує розвиватися.

Разом з тим, кожна держава Європи обирає свій шлях розвитку конституційного права на освіту та конкретні варіанти надання якісних освітніх послуг населенню. Слід сказати, що загалом науковці неоднозначно оцінюють детальну регламентацію обов'язків держави у забезпеченні права громадян на освіту, оскільки обов'язкові норми певною мірою обмежують права на освіту дітей та їх батьків, що особливо відчутно саме зараз, в умовах диверсифікації форм та методів навчання, які пропонує сучасне інформаційне суспільство. Тому у низці європейських конституцій (наприклад, у Конституціях Бельгії та Данії) прямо закріплено можливість вільного вибору громадянами форм освіти [10, с. 184].

Конституція Франції вже у 1791 р. закріплювала право на освіту і гарантувала введення для всіх загальної і частково безоплатної народної освіти [10, с. 58]. Нині це звичайне явище, яке регулюється конституціями все детальніше. Конституції низки європейських країн досить широко визначають різноманітні аспекти права на освіту своїх громадян.

Першість тут по праву належить Конституції Австрії. У Конституції Австрії право на освіту прямо пов'язано з правом вибору професії. Вказано, що кожен вільний обирати професію і навчатися їй, як і де він побажає. При цьому величезна увага приділяється проблемі мови. Державою визнається рівність мов, що існують в країні, при використанні їх в школах, публічних установах і в суспільному житті. У землях, в яких проживає декілька національних меншин, публічні установи в області освіти повинні бути організовані так, щоб ніяка з цих національних меншин не примушувалася до вивчення другої мови, що вживається в якій-небудь землі, і мала необхідні засоби для навчання своєю мовою [10, с. 18]. Кожен громадянин має право засновувати учбові і виховні установи і вести в них викладання, якщо його придатність до цього підтверджена в передбаченому законом порядку. Домашнє викладання не підлягає вказаному обмеженню. Про викладання релігії в школах повинні піклуватися відповідні церкви і релігійні товариства.

Конституція вказує, що державі належить право вищого керівництва і нагляду відносно всієї справи викладання і виховання. Значна частина Конституції (кілька

сторінок) присвячена детальному регламентуванню та розділенню повноважень центральної та місцевих влад – включаючи навіть питання управління професійними школами конкретного напрямку [10, с. 95].

У Конституції Фінляндії вживається термін «просвіта». Основи організації народних шкіл, обов'язки держави і муніципалітетів підтримувати народні школи, а також питання про загальне обов'язкове навчання Конституція відносить до спеціального закону. Навчання в народних школах для всіх є безкоштовним. Право на створення приватних шкіл і інших приватних виховних закладів, а також на організацію в них навчання визначається законом. Контроль за домашнім навчанням органи влади не здійснюють.

Значна частина Конституції Фінляндії присвячена розгляду питань щодо права на вищу освіту. За університетом Хельсінкі зберігається право на самоврядування, є вказівки на спеціальний закон, що регламентує його діяльність. Конституція вказує на підтримку державою вищої освіти шляхом створення і утримання спеціальних вищих навчальних закладів, або ж шляхом надання допомоги приватним закладам такого профілю. Навчальні заклади у сфері вищої загальної освіти і вищої народної освіти утримуються за рахунок держави або їм при необхідності надається допомога. Статuti державних навчальних закладів затверджуються законом. Держава утримує або при необхідності надає допомогу з державних коштів навчальним закладам, що готують фахівців в технічній сфері, в області землеробства і супутніх промислів, торгівлі і мореплавання, а також витончених мистецтв [10, с. 625-626].

Конституція Бельгії виходить з того, що освіта вільна; будь-які превентивні заходи заборонені. Кожен має право на освіту в умовах дотримання фундаментальних свобод і прав. Доступ до освіти є безкоштовним аж до закінчення обов'язкового шкільного навчання. Учні або студенти, батьки і члени персоналу навчальних закладів рівні перед законом і декретом. В той же час закон і декрет враховують їх об'єктивні відмінності, зокрема, наявність організаторських здібностей, які вимагають відповідного підходу.

Діти підлягають обов'язковому шкільному навчанню, мають право на духовне і релігійне навчання за рахунок громади. Громада забезпечує свободу батьків у виборі освіти для своїх дітей і організовує освіту, яка є нейтральною. Школи, організовані державними властями, надають вибір між однією з визнаних релігій і викладанням неконфесійної моралі. Організація, визнання або субсидування освіти регулюються законом або декретом. Конституція також містить деякі аспекти регулювання громадського управління школами [10, с. 344-345].

Як бачимо, Конституція Бельгії, як і сусідньої Голландії основну увагу приділяє проблемі взаємовідносин державних та недержавних структур щодо забезпечення права громадян на освіту та максимально можливого вибору форм і способів навчання. Однак тут більше уваги приділено ролі територіальних громад, які виступають основними суб'єктами забезпечення означеного права, хоча і під загальним керівництвом органів державної влади. Цікаво, що Конституція визначає лише принцип безоплатності та доступності освіти, що має обов'язковий характер, проте не встановлює взагалі ніяких обмежень щодо рівня цієї обов'язковості. На нашу думку, Конституція Бельгії дає один з найкращих взірців визначення права на освіту у контексті загальної демократичної концепції прав та свобод людини і громадянина.

У Конституції Турецької Республіки вказано, що ніхто не повинен бути позбавлений права на навчання і освіту. Сфера застосування права на освіту визначається і регулюється законом. Навчання і освіта проводяться на основі принципів і реформ Ататюрка, на основі сучасної науки і методів освіти під наглядом і контролем з боку держави. Не можуть створюватися освітні установи, що порушують ці

положення. Свобода навчання і освіти не звільняє особу від вірності Конституції.

Початкова освіта для всіх громадян чоловічої і жіночої статі в державних школах обов'язкова і безкоштовна. Принципи, що визначають функціонування приватних початкових і середніх шкіл, передбачаються законом відповідно до стандартів, встановлених для державних шкіл.

Держава забезпечує стипендії і інші засоби допомоги, щоб дозволити студентам, що мають фінансові труднощі, продовжувати освіту. Держава здійснює необхідні заходи для того, щоб зробити корисними умови для товариства людей, що потребують спеціального навчання.

Навчання, освіта, дослідження і вивчення – єдині дії, якими повинні займатися в освітніх навчальних установах. Цим видам діяльності не повинні створюватися перепони ніяким способом. Ніяка мова, окрім турецької, не повинна викладатися як рідна мова турецьким громадянам в будь-яких освітніх навчальних установах.

Іноземні мови, які необхідно викладати в освітніх навчальних установах, і правила, яким потрібно слідувати при проведенні навчання в школах з вивченням іноземних мов, визначаються законом. Положення міжнародних угод зберігаються [10, с. 233-234].

Незважаючи на Декларацію про збереження сили міжнародних угод щодо забезпечення права на освіту, Конституція Туреччини явно відступає від низки демократичних принципів у цій галузі. Передусім мова йде про явно недемократичну конституційну норму щодо домінування у навчанні турецької мови, що порушує права національних меншин. Явно ідеологічно заангажованим є посилення на принципи організації освітньої діяльності, пов'язані з іменем Ататюрка, оскільки це прямо суперечить плюралізму в освіті. Загалом у Конституції надто багато заборонних положень та застережень, що обмежують свободу громадян у процесі реалізації свого права на освіту. Надмірною є роль держави в управлінні освітньою сферою при тому, що чітких конституційних приписів щодо державних гарантій по суті немає. При достатньо розлогому конституційному регулюванні права на освіту, воно по суті не визначено і переважна більшість проблем його гарантування віднесена до галузевого законодавства.

Конституція Республіки Кіпр декларує, що кожен має право на освіту, а кожна особа або заклад має право надавати освіту при дотриманні процедур, умов і обмежень, передбачених відповідними законами і необхідних для безпеки Республіки, конституційного порядку, суспільної безпеки, громадського порядку, суспільного здоров'я, суспільної моральності, а також забезпечення рівня і якості освіти, захисту прав і свобод інших осіб, включаючи і права батьків на забезпечення своїм дітям освіти, відповідної їх релігійним переконанням.

На грецьке і турецьке громадські зібрання покладається обов'язок забезпечити безкоштовну початкову освіту у відповідних громадських початкових школах. Початкова освіта обов'язкова для всіх громадян, починаючи з віку, встановленого відповідним законом. На грецьке і турецьке громадські зібрання покладається обов'язок забезпечити доступність не тільки початкової, але і подальшої освіти для осіб, які гідні цього і заслуговують підтримки, на умовах і в порядку, передбаченому відповідним законом [5, с. 104]. Фактично, Конституція Кіпру перекладає всю повноту відповідальності за забезпечення права на освіту на основні громади, що складають населення острова. Конституція містить лише одну конкретну норму – це забезпечення права громадян на безкоштовну початкову освіту.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що конституції та закони держав – членів Європейського Союзу досить повно відображають загальновизнане міжнародне визначення права на освіту та базові європейські принципи й стандарти

надання освітніх послуг. Водночас, освітнє законодавство держав – членів ЄС постійно сприймає спільні стандарти, джерелом яких виступає наднаціональна правотворчість інститутів ЄС. У контексті євроінтеграційних прагнень України це означає необхідність подальшої адаптації національної правової системи нашої держави до європейських правових стандартів у сфері надання якісних освітніх послуг, рівень яких задовольняє об'єктивні потреби сучасного європейського суспільства.

Список використаної літератури

1. Баглай М. В. Малая энциклопедия конституционного права / М. В. Баглай, В. А. Туманов. – Москва : Издательство БЕК, 1998. – 519 с.
2. Баймуратов М. А. Международное публичное право / М. А. Баймуратов. – Харьков : Одиссей, 2002. – 672 с.
3. Балабанов К. В. Проблема еволюції уявлень про права і свободи людини / К. В. Балабанов // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 4. – С. 171-174.
4. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін). – Київ, Тернопіль : Видавництво ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
5. Галаган А. И. Финансирование образования: обзор мировых тенденций / А. И. Галаган // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 2. – С. 102-116.
6. Гарашук В. Управлінські послуги – новий інститут чи нова помилка? / В. Гарашук // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3. – С. 109-117.
7. Джуринский А. Интернационализация высшего образования: тенденции и проблемы / А. Джуринский // Alma-mater. – 2002. – № 9. – С. 44-49.
8. Зайчук В. Нормативно-правове забезпечення освіти в Україні / В. Зайчук // Вища школа. – 2002. – № 2-3. – С. 3-19.
9. Збруєва А. Сутність ринкової ідеології освітніх реформ розвинутих країн / А. Збруєва // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 15-21.
10. Конституции государств Европейского Союза / под. ред. Л. А. Окунькова. – Москва : ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – 816 с.
11. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни / Р. Патора. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 338 с.
12. Сергеева Т. Современное образование в контексте парадигмы «личность – образование – социум» / Т. Сергеева // Дайджест педагогічних ідей та технологій школа-парк. – 2001. – № 5-6. – С. 26-30.
13. Тодика Ю. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні / Ю. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1. – С. 34-44.
14. Чепурных Е. Е. Правовое обеспечение инновационной деятельности в сфере российского образования / Е. Е. Чепурных // Инновации в образовании. – 2002. – № 1. – С. 4-10.
15. Шипилина Л. Менеджмент в сфере образования / Л. Шипилина // Высшее образование в России. – 1997. – № 2. – С. 19-24.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2015 р.

G. Y. Tykhomyrova

LEGAL SUPPORT SERVICES IN EDUCATIONAL GRANT OF UKRAINE AND EUROPEAN UNION: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

In the article the problems of legal provision of educational services in Ukraine and the European Union. A comparative legal analysis of the general principles of education legislation in European countries.

It is noted that the Constitution and laws of the Member States of the European Union adequately reflect the generally accepted international definition of the right to education and

basic European principles and standards of education. At the same time, educational legislation of the Member States always takes common standards, the source of which is the supranational EU law-making institutions. In the context of European integration aspirations of Ukraine, this means the need for further adaptation of the national legal system of our country to European legal standards in providing quality educational services, the level of which meets the objective needs of a modern European society.

Determined that the services in European law covering a fairly broad and diverse area of economic activity, which requires taking into account the specific characteristics of different types of services for effective regulation. However, it should be noted that there is no single definition of services in EU law. Also not fully disclosed the content of the freedom to provide services and not clearly delineated the scope of the freedom to provide services. It should also be emphasized that the legal regulation of the freedom to provide services consisted mainly due to the practice of UST. The Court of Justice plays a crucial role in the liberalization of service, in particular – educational services in the European market education. In the formation of the Court of the EU TFEU provisions on the freedom to provide services were broader interpretation, was formulated the principle of direct effect of the Treaty, dedicated service, and the principle of non-discrimination; characteristic features specified services; clearly defined ways of providing services. It was also clarified the scope of the freedom to provide services; the content of freedom in terms of the nature of prohibited restrictions. Despite the high level of liberalization of services within the EU, the freedom to provide services are still relevant and legal regulations in this field continues to evolve. However, it is noted that each state chooses its European way of development of the constitutional right to education and specific options for providing quality educational services.

Keywords: *education, European educational standards, EU law, implementation, interstate European integration.*

УДК 341.22(045)

О. В. Філонов

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ АРКТИЧНИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті проведено дослідження історико-правових аспектів регулювання статусу арктичних територій; охарактеризовано поняття «Арктика» та «шельф»; встановлено основні джерелами регулювання статусу арктичних територій та визначено їх сутність

Ключові слова: *Арктика, сектор, Конвенція ООН з морського права, шельф, природні ресурси*

Постановка проблеми. Проблеми правового регулювання територій, які розташовані у певних частинах Земної кулі, завжди були об'єктом уваги вчених-правознавців. Але сучасна вітчизняна юридична наука не завжди вчасно реагувала на зміни у позиціях держав та міжнародних організацій щодо підходів до статусу регіонів, які вважаються важливими для багатьох держав, у тому числі, для України. Одним з них є Арктика, яка являє собою величезне сховище питної води, корисних копалин, насамперед енергетичних. Також Арктикою проходять дуже важливі для міжнародної економіки шляхи транспортування. Слід зазначити, що нещодавно відбулися певні зміни позиції держав, які приналежать до арктичного регіону щодо розподілу територій

у частині земної кулі, яка приналежить до Північного полюсу. Вважаємо, що доступ України до важливих арктичних шляхів повинен бути відображений у державному зовнішньополітичному курсі. На його формування, у першу чергу, здійснюють вплив чинники, які формували позицію та політику держав щодо Арктиці у минулому. Отже, має сенс розглянути історико-правові аспекти формування статусу арктичних територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Міжнародно-правовий режим певних територіальних просторів у Арктиці в різний час привертав увагу таких вчених-правознавців, як М. О. Баймуратов, Ю. М. Колосов, В. М. Гуцуляк, Р. В. Деканозов, В. Г. Досковський, А. Л. Колодкин, С. В. Молодцов, Т. Д. Розіна, Е. П. Свиридов та інші.

Проблемам правового режиму арктичних морських просторів присвячені наукові праці І. М. Міхіної, П. С. Однопозова, Л. Д. Тимченко, питаннями розв'язання деяких екологічних проблем в Арктиці займалися А. К. Жудро, В. А. Кисильова, Ю. Х. Джавад, В. М. Дурденевський.

Правовими джерелами, які регулюють юридичне становище арктичних морських та сухопутних просторів на сучасний період є Женевська конвенція про континентальний шельф 1958 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р., яка справедливо вважається одним з найголовніших договірних джерел, які вносять порядок використання морських просторів та шельфу, Угода про збереження білих ведмедів 1973 р., яка має регіональний характер, низка двосторонніх договорів, національне законодавство держав, які належать до арктичного регіону земної кулі. Проте, зазначимо, що в сучасну епоху активізувався процес пошуку нового наукового обґрунтування під час створення національного «арктичного» законодавства, виникли нові геополітичні інтереси держав, які приналежать до північного полярного регіону. Все це обумовлено порівняно швидкими змінами клімату земної кулі та потребами у ресурсах, насамперед, вуглеводневих. Також необхідно підкреслити відсутність чіткого юридичного та суто географічного визначення поняття «Арктика». Найчастіше дослідники схиляються до думки, що границею Арктики є Північне полярне коло (66° 33' пн. ш.), але ця точка зору не являється загальновизнаною. Так, скажімо «Географічний енциклопедичний словник» зовсім не дає поняття Арктики, замість цього оперуючи поняттям «Арктичний пояс», під межею якого пропонується розуміти ізотерму 5 градусів за Цельсієм у найбільш теплий місяць (липень або серпень) [1].

Отже, головними джерелами можна вважати Женевську конвенцію про континентальний шельф 1958 р. та Конвенцію ООН з морського права 1982 р., яка доповнила та конкретизувала положення, які стосуються діяльності держав щодо експлуатації ресурсів, розташованих на шельфі. Адже, саме шельф у сучасних умовах є одним з найважливіших носіїв природних ресурсів Арктиці, насамперед, корисних копалин.

Метою статті є здійснити спробу наукового аналізу головних напрямків історичного розвитку системи правого регулювання арктичних територій. Для вирішення цієї мети ставляться завдання з'ясувати позиції при арктичних держав щодо регіону у різні історичні епохи, чинники, які обумовлювали їхню зміну, спрогнозувати, як у сучасних умовах може змінюватися правове регулювання статусу арктичних територій.

Виклад методики дослідження. Для досягнення зазначеної мети застосовувалися структурно-функціональний метод, метод дедукції і індукції, особливу увагу було приділено використанню історико-правового метода.

Виклад основного матеріалу. Під Арктикою частіш за все прийнято розуміти

єдиний фізико-географічний регіон Землі з умовним центром (Північним полюсом), до складу якої входять води Північного Льодовитого океану і його морів, а також ділянки суші Європи, Азії й Америки. До теперішнього часу у юридичній та географічній науці немає загально визнаного визначення поняття Арктиці. Дискусійним залишається питання про південну межу Арктики, хоча багато вчених схильні вважати, що нею є Північне полярне коло (66° 33' пн. ш.) [2]. Американський правознавець Ч. Хайд свого часу таким чином виклав власне розуміння територіального розмежування державних володінь в Арктиці: «Враховуючи суворий клімат, слід пом'якшити вимоги міжнародного права для придбання суверенітету над знов відкритими землями в полярних районах. Необхідно визнати, що в арктичних районах суверен суміжної території, яка глибоко заходить за Полярне коло знаходяться в порівняно сприятливих умовах для того, щоб дати відчуті свою перевагу в межах великого, але ще не зайнятого простору. Такі можливості обумовлені значною мірою географічними обставинами, підсилюють можливість вживання системи секторів в районах, розташованих довкола Північного полюса» [3].

Правовий статус Арктики формувалася протягом довгого часу, у теперішній час активізувався процес його реформування. Нині правовий режим Арктики базується, насамперед, на нормах сучасного міжнародного права і національного законодавства арктичних держав (Данії, Ісландії, Канади, Норвегії, Росії, США, Фінляндії, Швеції), але лише п'ять з перерахованих держав свого часу запропонували та закріпили у національному законодавстві концепцію так званих арктичних секторів. Це – Канада, Сполучені Штати, Данія, Норвегія та Росія. Як відомо, уперше ідея розподілу Арктики на сектори отримала оформлення у законодавстві Канади у 1904 р. Зазначена концепція виходить з того, що арктичні простори більший час року покриті льодом, а тому можуть розглядатися не як морські простори, а як своєрідна частина державної території. Найбільш значними арктичними територіями володіють Канада і Росія.

Ситуація суттєво змінилася з прийняттям та ратифікацією Конвенції ООН з морського права 1982 р., яка не передбачає збереження арктичних секторів. У той самий час Конвенція дозволяє при арктичних державам висунути вимоги на розширення меж свого шельфу у Північному Льодовитому океані з 200 до 350 морських миль. Така вимога має пройти підтримку з боку Комісії ООН. Вимога повинна бути подана не пізніше, ніж через 10 років після ратифікації певною державою Конвенції ООН з морського права 1982 р. На теперішній час відповідні заявки подали Росія (2001 р.), Норвегія (2006 р.), Канада та Данія (обидві – 2013 р.). Але лише вимоги Норвегії були офіційно визнані міжнародною спільнотою (2009 р.).

Подання та обґрунтування заявок спирається на концепцію, що Арктика являє собою особливий регіон світу. Доказування правомірності заявок повинно ґрунтуватися на доведенні того факту, що підводні шельфові структури є продовженням геологічних формувань, які знаходяться на сухопутній території певної держави. Отже, склалося майже унікальне явище, коли юридичне регулювання опинилося у тісному взаємозв'язку з результатами наукових досліджень у сфері географії, океанології, геології та інших природознавчих дисциплін. При цьому найбільшу активність у даному напрямку проявляють Данія та Росія, які намагаються не тільки закріпити певні шельфові простори за собою, але й зберегти саму сутність поділу Арктики на сектори. Слід зазначити, що методологія проведення російських досліджень у Арктиці та формулювання висновків з них викликає серйозні сумніви з боку міжнародної наукової спільноти [4].

Висновки. Таким чином, ми можемо бачити претензії однієї держави на домінування у арктичному регіоні, які не завжди знаходять належне обґрунтування та не визнаються іншими членами світової спільноти. Правове регулювання статусу

арктичних територій тривалий час спиралося лише на національне законодавство найбільш зацікавлених у проведенні розмежування держав, але згодом стало базуватися на принципах, які покладені у основу універсального міжнародно-правового документа – Конвенції ООН з морського права 1982 р. Крім того, початок XXI століття ознаменувався появою специфічного явища – звернення держав до результатів природньо-наукових досліджень для обґрунтування власної позиції. Вважаємо, що в умовах розвитку арктичної інфраструктури зазначена тенденція буде зберігатися та поширюватися. Це робить актуальним вироблення ефективних міжнародно-правових заходів, спрямованих на неприпущення домінування певної держави у регіонах, які мають значення для багатьох країн, що може бути напрямком подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Географический энциклопедический словарь / гл. ред. А. Ф. Трёшников. – Москва : Сов. энциклопедия, 1988. – С. 18.
2. Международное право / под ред. Ю. М. Колосова, В. И. Кузнецова. – Москва : Международные отношения, 1998. – С. 508.
3. Российский гидрометеорологический словарь : В 3 т. / под ред. А. И. Бедрицкого. – Санкт-Петербург : Летний сад. – Т. 1. - С. 51.
4. Чумаченко Г. Самая холодная война / Г. Чумаченко // Знание – сила. – 2014. – № 9. – С. 47.

Стаття надійшла до редакції 7.05.2015 р.

O. V. Filonov

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE STATUS OF ARCTIC TERRITORIES

The article studied the historical - legal aspects of regulation of the status of the Arctic territories; describes the concept of «Arctic» and «shelf»; the basic sources of regulation of the status of arctic areas and defined their essence.

Noticed that one state claims to dominance in the Arctic region do not always find the proper justification and are not recognized by other members of the international community. Legal status of Arctic territories long time was based only on the national legislation of the most interested in pursuing a differentiation states, but later was based on the principles that laid on the basis for universal international legal document - the UN Convention on the Sea Law 1982. In addition, the beginning of XXI century was marked by the appearance of specific phenomena - Appeal states the results of natural science research to justify their own position. We believe that in the development of the Arctic' infrastructure this trend will persist and spread. This makes it relevant to develop effective international legal measures to inadmissible dominance of the state in certain regions that are important for many countries which might be the direction of future research.

Keywords: Arctic, sector, the United Nations Convention on the Law of the Sea, shelf, natural resources.

УДК 342.7

В. Д. Шаповал

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

У статті проаналізовані істотні відмінності міжнародних правових документів у галузі прав людини від інших міжнародних угод. Основним є те, що зобов'язання, що накладаються на держави, регулюють відносини не стільки з іншими державами,

скільки мають на меті захистити права і свободи громадян саме цієї держави. Однак, у багатьох країнах справи з розвитком конституційного права, а головне з його виконанням знаходяться не в найкращому стані.

Ключові слова: Генеральна Асамблея ООН, Конституція України, право громадян на правову допомогу, міжнародне співтовариство.

Постановка проблеми. Актуальність даного дослідження полягає в тому, що питання прав і свобод людини і громадянина на сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики усіх держав світової спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті проаналізовані наукові праці по проблемі дослідження права громадян на правову допомогу і його забезпечення в Україні вчених А. М. Баранова і П. Г. Марфіцина, В. М. Ісакової та інших вчених.

Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства в цілому.

Виклад основного матеріалу. Держави-члени Європейського Союзу, так і держави-члени СНД, як учасники Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року, іменовані далі Договірні Сторони, виходячи з прагнення забезпечити громадянам Договірних Сторін і особам, що проживають на їх території, надання у всіх Договірних Сторонах у щодо особистих і майнових прав такого ж правового захисту, як і власним громадянам, додаючи важливе значення розвитку співробітництва в галузі надання установами юстиції правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах [1].

Міжнародне співтовариство надає великого значення розвитку та забезпеченню прав людини. Ці процеси набули особливої інтенсивності після другої світової війни, чому, насамперед, сприяла загальна демократизація міжнародних відносин, створення Організації Об'єднаних Націй, інших демократичних міжнародних інституцій.

Демократизації процесу, пов'язаного з проголошенням і захистом прав людини, значною мірою сприяло прийняття ряду міжнародних документів щодо закріплення, правової регламентації та розробки механізму міжнародного захисту прав людини у державах, які підписали відповідні міжнародні документи.

Серед найважливіших загальних документів, з якими повністю узгоджуються положення Конституції України, - Загальна декларація прав людини (1948 р.) [2], Міжнародний договір про громадянські та політичні права (1966 р.) [3], Міжнародний договір про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) [4], Європейська конвенція про захист прав та фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.) [5], Європейський соціальний статут (1961 р.) [6], Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.) [7], Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989 р.) [8].

Щоб мати уявлення про обсяги міжнародної діяльності, пов'язаної із захистом прав людини, достатньо зазначити, що на початку 90-х років у цій сфері діяли понад 60 різних міжнародних форумів, починаючи від Генеральної Асамблеї ООН і закінчуючи Засіданням експертів із прав людини та Робочою групою з примусових і недобровільних зникнень.

Україна, як суб'єкт міжнародного права, одна із засновниць ООН, проводить активну роботу, спрямовану на використання не тільки національних, а й міжнародних інститутів захисту прав людини. Цьому сприяють положення Конституції України, згідно з якими «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ст. 9), а

також визначення зовнішньої політичної діяльності України як такої, що «спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» (ст. 18)[9].

З огляду на подальшу демократизацію в Україні процесу захисту прав і свобод людини, у ст. 55 Конституції записано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна.

Такими органами є Комітет з прав людини ООН, Європейський суд з прав людини, а також Європейська комісія з прав людини. Склад і порядок діяльності вказаних судів визначаються у розділах II, III і IV Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини[10].

Як зазначає В. М. Ісакова у науковій публікації «Право на правову допомогу» в Україні продовжується складний процес пошуку шляхів будівництва правової держави, переосмислення цінностей і значення багатьох правових інститутів і механізмів. Одним з основних орієнтирів розвитку вітчизняної правової системи проголошується пріоритет людської особистості, її прав і свобод, який знайшов своє відображення у ст. 2 Конституції України. Цей фундаментальний принцип, який наразі прийшов на заміну соціалістичному принципу пріоритету суспільних інтересів над особистими, сьогодні істотно впливає на тенденції розвитку як конституційного, так і інших галузей права [11, с. 337].

Ст. 59 Конституції гарантує право на правову допомогу кожному громадянину України. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Важливість і особлива соціальна значущість права на правову допомогу полягає ще й у тому, що воно виступає своєрідним посередником у реалізації особою інших прав. У деяких випадках особі важко повноцінно реалізувати гарантовані Конституцією права, не скориставшись при цьому правом на правову допомогу, оскільки процесуальне законодавство України має досить формалізований характер.

Існує необхідність окремого дослідження питань про міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх співвідношення із внутрішньодержавними стандартами. Тісний взаємозв'язок між ними є безумовним. Конституційні норми визначають місце міжнародно-правових актів у системі права держави, регламентують право кожного звертатися до міжнародних організацій для захисту своїх прав, визначають межі дії міжнародно-правових гарантій.

Зокрема, відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Ст. 55 Конституції надає право кожному після використання усіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Право на правову допомогу, гарантоване п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, прийнятої 11 квітня 1950 року Радою Європи, ратифікованої Законом України № 475/97ВР від 17 липня 1997 року, передбачає, що кожен має право «захистити себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя» [5].

Практично Європейський суд у цьому питанні дотримується ідеї, що

обвинувачений повинен мати можливість звернутися за допомогою до адвоката на власний вибір, яка становить абсолютне право. Водночас, якщо обвинувачений не має фінансової можливості, він має право захищати себе сам, якщо інтереси правосуддя не вимагають такої правової допомоги.

Більше того, Суд неодноразово підкреслював, що право на правову допомогу не обмежується лише допуском або призначенням адвоката для ведення справи, позаяк обвинувачений має право саме на «практичну та ефективну» правову допомогу. Однак слід зазначити, що держава не може нести відповідальності за процесуальні помилки в стратегії захисту. Втім за наявності об'єктивної неспроможності призначеного захисника забезпечити ефективне представництво в кримінальному провадженні, національні органи мають вжити заходів – або призначити іншого захисника, або відкласти провадження, - щоб забезпечити ефективність такого захисту [11, с. 338].

Таким чином, дане конституційне право закріплюється Європейською Конвенцією як одне із прав обвинуваченого у скоєні злочину.

Разом із тим, дія права на правову допомогу не обмежується тільки сферою кримінального судочинства. Права, передбачені ч. 3 статті 6 Європейської конвенції, є складеним елементом загального поняття справедливого судового розгляду, а воно охоплює і випадки «визначення цивільних прав і обов'язків». Враховуючи це, Європейський суд у ряді рішень викладає більш широке трактування прав на правову допомогу, ніж у п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції.

Стаття 6 Конвенції посідає значне місце в системі гарантій захисту прав людини, визначених конвенцією. Тому й не дивно, що стільки складних питань постало перед Європейським Судом при її застосуванні. Більше того, можна з певністю сказати, що з огляду на еволюційний підхід Суду до її тлумачення та розвитку національного права в державах – членах Ради Європи зарано вважати, що зміст принципів, на яких вона ґрунтується, остаточно визначений.

Основним елементом права на юридичну допомогу є право на вільний вибір захисника. Європейський суд підкреслює, що обвинувачений має право користуватися послугами захисника на свій вибір, якщо він має достатні для цього фінансові засоби.

У коментарях до Конвенції зазначено, що право на вибір адвоката існує тільки у тих випадках, коли обвинувачений має достатні кошти для оплати його послуг. Разом із тим, право на вибір захисника не є абсолютним, оскільки держава має право регламентувати доступ адвокатів до суду, а у ряді випадків забороняти це окремим особам.

Виходячи із того, що Конвенція про захист прав і основних свобод людини є частиною національного законодавства України (Конвенцію було ратифіковано відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97), можна зробити висновок, що відповідно до взятих міжнародно-правових зобов'язань Україна повинна забезпечувати кожній особі право на правову допомогу як під час провадження у кримінальних справах, так і під час судового провадження щодо інших категорій судових справ (адміністративних, цивільних, тощо).

Окрім того, Україна повинна гарантувати дотримання конституційного права на правову допомогу з метою сприяння особі у реалізації всього комплексу прав та свобод, визначених законодавством (як внутрішньодержавним, так і міжнародним) [12].

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок про те, що закріплення права громадян на правову допомогу в Конституції України відображає її орієнтацію на європейське та загальнолюдське бачення їх каталогу, змісту і можливих обмежень.

У статті 11 Загальної декларації прав людини (1948) зазначено, що кожна людина,

обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, під час якого їй забезпечують усі можливості для захисту [2]. Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) уточнює це право обвинуваченого, яке передбачає право захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, слід повідомити його про це право і призначити йому захисника в будь-якому разі, коли того вимагають інтереси правосуддя, безоплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника... В. Л. Федоренко визначає, що правова допомога покликана забезпечувати захист прав людини в судовому та інших процесах [13]. Із цього визначення не зовсім зрозуміло, чи можливо надавати правову допомогу поза межами «судового чи іншого» процесу.

А. М. Баранов і П. Г. Марфіцин визначають юридичну допомогу як сприяння громадянам, посадовим і юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням норм права. Найбільш поширенішою вважають юридичну допомогу, що надають адвокати: а) у кримінальному процесі – захисник обвинуваченого (підозрюваного), представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; б) в цивільному процесі – представник позивача, відповідача або третьої особи; в) в господарському процесі – представник позивача або відповідача; г) в адміністративному процесі – представник громадянина в державних органах, надання консультацій, довідок; д) інша допомога – складання заяв, скарг та інших документів [14].

Як зазначає у своїй статті «Застосування практики Європейського суду з прав людини судовими органами України в забезпеченні права особи на правову допомогу» А. В. Коршенко - здобувач кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ, що Україна обравши шлях незалежного розвитку та закріпивши це у Конституції, підтвердила своє прагнення будувати демократичну, соціальну і правову державу, змістом і спрямованістю діяльності якої визначено права і свободи людини та їх гарантії [15, с. 1].

Наступним кроком на цьому шляху стало приєднання України до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). З моменту ратифікації 17 липня 1997 року цього документа Верховною Радою України він став частиною національного законодавства. З огляду на необхідність приведення українського законодавства у відповідність до нормам і принципів міжнародного права досить значущим є вивчення європейського законодавчого досвіду та європейської правової доктрини, розуміння змісту Конвенції 1950 року та основних механізмів реалізації її норм.

З підвищенням значущості захисту прав та інтересів особи актуалізуються набувають проблеми, пов'язані зі сприйняттям і визнанням державою судових рішень міжнародних судових інстанцій з проблематики забезпечення права на правову допомогу. Незважаючи на те, що кожна держава, як правило, установлює та закріплює у своєму Основному Законі міжнародний стандарт прав і свобод особи, сучасні демократичні процеси у світі вимагають утвердження міжнародних конвенцій як базових і невід'ємних елементів правового поля демократичних країн. Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) у даному разі певною мірою є гарантом застосування Конвенції 1950 року, однак наразі існує проблема виконання його рішень на території України та подальшого їх використання у вітчизняній судовій правозастосовній практиці як джерела права у забезпеченні права особи на правову допомогу.

Важливого значення у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина

Конституція України надає праву особи на правову допомогу, що є невід'ємним правом кожного. Відповідно до статті 59 Конституції України, кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. Крім того, право на правову допомогу гарантується міжнародно-правовими актами, важливе місце серед яких посідають: Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Таким чином, закріплення права на правову допомогу в Конституції України є результатом імплементації міжнародно-правових норм, які проголошені в глобальних загальних та спеціальних міжнародних актах.

Відповідно до частини четвертої статті 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Отже, з вищевикладеного випливає те, що кожна людина, яка використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби судового захисту, може звертатися за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду.

У рамках цієї статті розглянуто лише положення Конвенції як уніфікованого міжнародно-правового акта щодо забезпечення права на правову допомогу, яким керується Європейський суд з прав людини при прийнятті рішень.

Саме пункт 3 (с) статті 6 «Право на справедливий суд») Конвенції, прийнятої 11 квітня 1950 року Радою Європи і ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97ВР, передбачає, що кожний обвинувачений у скоєнні кримінального злочину має право захищати себе особисто або через обраного ним захисника, а якщо у нього немає достатніх коштів для оплати послуг захисника, мати призначеного йому захисника безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [16].

Слід ураховувати, що прецедентне право Європейського суду обмежене рамками Конвенції, засноване на інтерпретації її норм і використовується лише у зв'язку з їх реалізацією. За роки продуктивної правотворчої діяльності Європейський суд сформував дієву систему захисту прав людини та її законних інтересів, у тому числі й права на правову допомогу.

Так, важливі аспекти права на правову допомогу постали у справах про кримінальне обвинувачення «Пакеллі проти Німеччини» [17, с. 51], у цивільному судочинстві «Ейрі проти Ірландії» [18, с.139], про надання безоплатної правової допомоги «Артіко проти Італії» [19, с.138], про отримання безоплатної допомоги перекладача «Людіке, Белькасем, Коч проти Німеччини» [20, с. 52], про право на захист «Бендерський проти України» [21], та інших справах.

У рішенні Європейського суду у справі «Пакеллі проти Німеччини» від 25 квітня 1983 року Європейський суд відзначив, що положення Конвенції гарантує особі, обвинуваченій у скоєнні кримінального злочину, три права: захищати себе особисто; мати обраного ним самим представника і, за визначених умов, мати призначеного йому захисника безоплатно [22].

Разом з тим, дія права на правову допомогу не обмежується тільки сферою кримінального судочинства. Адже права, передбачені пунктом 3 статті 6 Конвенції, є

складовим елементом загального поняття справедливого судового розгляду, що охоплює і випадки здійснення цивільного судочинства.

Як зазначають автори довідника майбутнього адвоката, справа «Ейрі проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 року передбачає, що повна відсутність правової допомоги позивачеві у поданні позову може стати порушенням статті 6 Конвенції, особливо у випадках складних позовів та неможливості для позивача постати перед судом особисто [23, с. 139].

У справі «Артіко проти Італії» від 13 травня 1980 року Європейським судом було зазначено, що пункт 3 (с) статті 6 Конвенції гарантує право на адекватний захист у ході судового розгляду, який здійснюється як особисто, так і за допомогою адвоката; це право підсилюється обов'язком з боку держави надати в певних випадках безоплатну юридичну допомогу.

У справі «Людіке, Белькасем, Коч проти Німеччини» від 28 листопада 1978 року покладення обов'язку на заявників щодо оплати послуг перекладача після їх засудження було визнано Європейським судом порушенням права заявників на отримання безоплатної допомоги перекладача.

Отже, на особу, якій спочатку надано безоплатну допомогу, не може покладатися обов'язок відшкодування державі витрат, пов'язаних з наданням такої допомоги, після ухвалення судового рішення у справі. Цей висновок цілком справедливо застосовувати і до правової допомоги захисника.

У справі «Бендерський проти України» від 15 листопада 2007 року Європейський Суд зауважив, що право на захист впливає із права на справедливий судовий розгляд. У цьому контексті право на захист можна розглядати як механізм отримання правової допомоги.

Важливою подією у справі утвердження верховенства права та європейських підходів до розуміння прав людини в діяльності вітчизняних судів стало прийняття Верховною Радою України Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у статті 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права [24]. Цей Закон має важливе значення для української правової системи, бо, завдячуючи цьому, посилиться уже сформований механізм захисту права особи на правову допомогу.

Як зазначено у статті 129 Конституції, судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом. Серед вітчизняних юристів триває дискусія, чи є достатні правові підстави для того, щоб судді обґрунтовували свої рішення безпосередньо правовими позиціями Європейського суду. Адже судова практика, навіть Європейського суду, не є законом в Україні [9, с. 55].

На думку О. В. Колісник, під час здійснення судочинства національні суди повинні посилатися на висновки Європейського суду як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки керуватися формальним тлумаченням норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського суду ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях [25].

На думку сучасного українського дослідника європейських стандартів у галузі прав людини та проблем конституційної юстиції С. В. Шевчука, права та свободи людини мають бути обов'язково зафіксовані в конституції з метою їх юридичного захисту та гарантій, але зміст цих прав (принаймні першого покоління) не може визначатися лише в текстах законів. Для їх належної гарантії найбільш пристосована діяльність конституційних судів і міжнародних юрисдикційних органів (Європейського суду), яка сприяє всебічному визнанню судового прецеденту джерелом права [26, с. 46].

На думку І. Ю. Діра, нормативні і процедурні правила, сформульовані у Конвенції

та протоколах до неї, в жодному випадку не можуть набути значення положень національного законодавства у сфері захисту прав людини. Однак вони визначені як такі, що створюють додатковий, наднаціональний засіб для забезпечення реалізації та захисту прав людини, які надає людині національне право. Все це свідчить про субсидіарний характер більшості положень Конвенції [27, с. 12].

Висновки. Отже, слід визнати, наявність різних точок зору свідчить, що місце прецедентів Європейського суду на національному рівні чітко не визначено. Відтак ми маємо великі сподівання на те, що одним із початкових завдань Української держави стане розробка і запровадження конвенції з прав людини не тільки для Європи, а й для України.

Список використаної літератури

1. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року № 997_009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_009
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Прийнято резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. // Права людини : зб. док. / укл. В. С. Семенов, О. Н. Ярмиш та ін. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1997. – С. 4–25.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року № 995_042 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042
5. Європейська конвенція про захист прав та фундаментальних свобод людини з протоколами від 4 листопада 1950 р. // Международные акты о правах человека : сб. док. – Москва, 1999.
6. Європейський соціальна хартія від 18 жовтня 1961 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine.uapravo.net/data/base66/ukr66104.htm>
7. Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 року № 994_055 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055
8. Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 15 січня 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yur-info.org.ua/doc/1601663/Pidsumkovii-dokument-Videnskoj-zustrichi-1986-roku-predstavnikov-derzhav-uchasnits-Naradi-z-pitan-bezpeki-i-spivrobitnitstva-v-Yevropi-shcho-vidbulasia-na-osnovi-polozhen-Pidsumkovogo-akta-i-aki-vidnosiatsia-do-podalshikh-krokv-pislia-naradi-vitiag>
9. Конституція України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 Спеціальний випуск. – Ст. 2598.
10. Особливості міжнародних стандартів щодо прав та свобод людини і громадянина [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=439567>.
11. Ісакова В. М. Право на правову допомогу в системі прав людини / В. М. Ісакова // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Харків : Право, 2012. – № 4. – С. 337- 345.
12. Право на правову допомогу: міжнародні стандарти та перспективи реалізації в Україні // Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів 23 – 24 листоп. 2010 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. 2010. – 338 с.
13. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юрид. думка, 2007 – 682 с.
14. Словарь основных уголовно-процессуальных понятий и терминов / А. М. Баранов,

П. Г. Марфицин // «Правовые технологии» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.lawtech.agava.ru/pub/buppdic/g0000313.htm>

15. Коршенко А. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини судовими органами України в забезпеченні права особи на правову допомогу / А. В. Коршенко. – Харків, 2005. – 200 с.

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – С. 270

17. Рішення Європейського суду у справі «Пакеллі проти Німеччини» від 25.04.1983.

18. Рішення Європейського суду у справі «Ейрі проти Ірландії» від 09.10.1979.

19. Рішення Європейського суду у справі «Артіко проти Італії» від 13.05.1980.

20. Рішення Європейського суду у справі «Людіке, Белькасем, Коч проти Німеччини» від 28.11.1978.

21. Рішення Європейського суду у справі «Бендерський проти України» від 15.11.2007.

22. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – Київ : ІКЦ «Леста», 2005. – 116 с.

23. Довідник майбутнього адвоката / Т. В. Варфоломеева та ін.; Акад. адвокатури України та ін. – Київ : Прецедент, 2010. – С. 8-71.

24. Фурса С. Я. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – Київ : Видавець Фурса С. Я., 2007. – 52с.

25. Колісник О. В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини / О. В. Колісник // Науковий вісник Чернівецького університету: зб.ик наук. праць. – 2008. – Вип. 474. - С. 46-51.

26. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. – Київ : Реферат, 2002. – 344 с.

27. Дір І. Ю. Захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. / Ігор Юрійович Дір; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2010. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015 р.

V. D. Shapoval

INTERNATIONAL STANDARDS OF CITIZENS' RIGHTS REGULATIONS FOR LEGAL AID

The significant difference of international legal instruments of human rights by other international agreements is that the obligations imposed on the state regulate relations not only with other states, but they also aim to protect the rights and freedoms of citizens of the particular state. However, in many countries issues with the development of constitutional law, and most of all its implementation are not in the best condition. To have an idea of the international activities relating to the protection of human rights, it is necessary to note that the basic acts regulating civil and political rights at the international level are the Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948, the Covenant on Civil and Political Rights of 19 December 1966, the Convention on the Prevention of Genocide and Punishment of 9 December 1948, the Convention for the Suppression of the Crime and Punishment of 30 November 1973, the Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading dignity types of addressing and punishment of 10 December 1984, the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950.

The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms provides not only the most successful in the world system of international law to protect human rights, but it is also one of the most advanced forms of international legal procedures. For most people the Council of Europe is associated with human rights. Inspired by the provisions of the

Universal Declaration, the Council of Europe adopted the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms - this is its full name. The document was opened for signature in 1950. The three main features make the Convention particular important:

the rights and freedoms of every person guaranteed by the parties, or as they are called in the international legal language, «Parties in the agreement»;

- for the first time in the international treaty on human rights the specific mechanism to protect them was established;

- Parliaments and judicial bodies obtained solid foundation in the field of human rights for making and interpreting laws.

In the recent years the last feature has been of particular importance with the accession of new democratic states of Central and Western Europe to the Council of Europe.

For Europeans who sought political unity, human rights have become an important priority. In May 1948, representatives of many organizations that sought to European integration, met in the Hague Conference on International Committee of movements for European Integration. In London On May 5, 1949 it was signed the Act according to which ten states formed the Council of Europe. There were high hopes that one of the primary tasks of the Council would be the development and implementation of Convention on Human Rights not only for Europe but for Ukraine as well.

Key words: *United Nations General Assembly, the Constitution of Ukraine, citizens' right to legal assistance, the international community.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.341(477):323.28(045)

М. М. Кучерук

ПРЕВЕНТИВНИЙ АНТИТЕРОРИСТИЧНИЙ ДОСВІД ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК УМОВА ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ

У статті розглянуто превентивний антитерористичний досвід цивільного населення як умову запобігання тероризму. Шляхом аналізу науково літератури показано взаємозв'язок основних аспектів антитерористичної діяльності: протидія тероризму, профілактика тероризму, превентивний антитерористичний досвід цивільного населення. На основі синтезу теоретичних ідей запропоновано визначення поняття превентивного антитерористичного досвіду цивільного населення, розкрито суть цього поняття та структурні особливості.

Ключові слова: *тероризм, превенція тероризму, превентивний антитерористичний досвід.*

Постановка проблеми. Антитерористична діяльність становить сукупність організованих дій, спрямованих на нейтралізацію як негативних наслідків, так і самих намірів суб'єктів до вчинення терористичних акцій, тобто на профілактику тероризму. Одним із головних аспектів цієї діяльності є цивільне населення, від ставлення до тероризму та вмінь йому протидіяти залежить успіх антитерористичної діяльності. З

огляду на сказане актуальною є організація відповідної антитерористичної підготовки цивільного населення, тобто формування у них превентивного антитерористичного досвіду. З цією метою доцільно теоретично обґрунтувати суть і зміст поняття - превентивний антитерористичний досвід мирних громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний сплеск тероризму в світі та Україні, відсутність єдиного офіційного юридичного тлумачення даного явища стимулює учених всього світу приділяти йому все більшої уваги. Особливий інтерес викликають праці іноземних учених В. Вітюка, С. Кара-Мурзи, Б. Корз'є та ін. Серед сучасних вітчизняних теоретичних праць заслуговують на увагу розробки В. Глушкова, В. Ємельянова, В. Крутова, Г. В. Завірухи та інших. Одним із головних аспектів покращення боротьби з тероризмом значна частина науковців вбачають у організації на державному рівні проведення антитерористичних заходів, в першу чергу профілактичного характеру. На думку науковців І. М. Рижова, В. А. Ліпкана, В. В. Остроухова та інших, до антитерористичної діяльності необхідно залучити нових суб'єктів - громадські структури, при цьому розробивши організаційні заходи, спрямовані на проведення з ними відповідної освітньо-навчальної підготовки, тобто формування в них превентивного антитерористичного досвіду.

Мета статті розглянути превентивний антитерористичний досвід цивільного населення як умову запобігання тероризму. Завдання публікації: дослідити взаємозв'язок основних аспектів антитерористичної діяльності: протидія тероризму, профілактика тероризму, превентивний антитерористичний досвід цивільного населення; визначити суть поняття превентивного антитерористичного досвіду громадян, розкрити його структурні особливості; обґрунтувати важливість формування превентивного антитерористичного досвіду цивільного населення з урахуванням низки правових принципів.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення держав та формування міжнародних відносин свідчить про наявність на всіх етапах розвитку цивілізації чинника сили. Війни за територію, за релігію, заради слави і демонстрації могутності були буденністю. З розвитком світової цивілізації керівники імперій крім використання армії намагалися урізноманітнювати методи досягнення вищезазначеного, в тому числі утримання підконтрольними завойовані народи, зокрема шляхом підкупу, різноманітних заколотів, шантажу та залякуванням. Відомо, що саме створення та поширення в певному середовищі можновладцями страху приносило для них найкращий результат. Найбільш жахливими прикладами є створення єгипетськими фараонами засухи для окремих регіонів країни шляхом перекриття водних каналів, переміщення американцями корінного населення Америки в резервації – території малопридатні для проживання, запровадження католицькою церквою інквізиції, створення Радянською владою ГУЛАГу та Голодомору, фашистами – Освенціуму та Голокосту, здійснення таємними арміями НАТО у післявоєнні часи в Європі терактів і приписування даного лівим організаціям. Зазначене породило жах у цілих поколінь, забезпечувало беззаперечне сприйняття діючої влади.

Незважаючи на те, що в минулому застосування методів насильства було набагато жорстокішими і кривавим, саме третє тисячоліття вважається століттям тероризму. Проблема терористичної загрози в сучасному світі отримала статус глобальної, відповідно жодне суспільство не має повної впевненості у власній безпеці, навіть за наявності сил та засобів, що протидіють тероризмові у всій різноманітності його проявів. Тероризм став настільки популярним у світовій політиці, що політики активно використовують його у своїх передвиборних програмах. При цьому вказаний термін відомий майже кожному індивідууму планети, однак однозначного офіційного його тлумачення не існує. Крім того, США, посиляючись на право на самооборону, офіційно

оголосили про можливість нанесення ними збройних ударів по базам терористів на території тих держав, які їх фінансують чи активно підтримують. Зазначимо, що Рада Безпеки ООН визнала за США таке право.

Вважається, що тероризм – це зручний інструмент боротьби з прогресивними та опозиційними силами, а також незручними політичними режимами. Слід при цьому звернути увагу на те, що незалежно від обраного підходу до явища, яке досліджується, акти тероризму визнаються ефективним насильницьким методом, способом дій, тактикою, засобом вирішення різноманітних конфліктів, інструментом досягнення різнопланових цілей, в тому числі, для здобуття влади та грошей [4, с. 481]. Представники будь-якої політичної еліти або керівники держави приховано підтримуючи (створивши) терористичну організацію (організації) можуть досягти вищезазначеного результату, при цьому залишаючись демократами та борцями за мир.

Це свідчить про діалектичний взаємозв'язок тероризму і влади, які виростають один з іншого. Тобто можна стверджувати, що тероризм буде існувати доти, поки існуватиме влада.

Науковці тероризм доволі часто відносять саме до проблем, які загрожують існуванню цивілізації й навіть життю на планеті. З цим не можна не погодитися, оскільки розквіт тероризму хронологічно припадає на період початку процесів світової глобалізації та формування системи глобального управління, який за своєю природою є політичним і стратегічним менеджментом. До його функцій належать вироблення та реалізація найбільш загальних всесвітніх стратегічних рішень [6, с. 126-127].

Тероризм як соціально-політичне явище динамічно розвивається, має надто складну структуру, багатовікову історію, національні, релігійні й регіональні особливості.

За даними великого тлумачного словник сучасної української мови терор – надмірна жорстокість стосовно до кого-небудь; залякування, тероризм – здійснення, застосування терору; діяльність і тактика терористів [2, с. 1242], тактика – способи, прийоми досягнення певної мети [2, с. 1229]. З огляду на зазначене та наявного практичного досвіду можна стверджувати, що засобами (методами) залякування є використання терору - соціально-побутового, економічного, релігійного, етнічного, бомбового, комп'ютерного, інформаційного, ядерного, екологічного, політичного, класового тощо. З вищевикладеного можна зробити висновок, що суть тероризму – насильство або погроза його вчинення з метою залякування та створення нестабільності в певній соціальній групі чи у суспільстві для досягнення бажаного для терористів розвитку подій - революції, дестабілізації суспільства, розв'язання війни з іноземною державою, здобуття незалежності деякою територією, падіння престижу влади, політичних поступок з боку влади та ін.; а тероризм це:

- стратегія досягнення мети на основі свідомого породження будь-якими методами терору, або погрозою вчинення їх, атмосфери страху, створення нестабільності в певній соціальній групі чи у суспільстві;

- ідеологія, заснована на вірі в можливість перебудови суспільства з використанням насильства і викликаного ним невротичного страху.

Потрібно зазначити, що ідеологія тероризму універсальна, вона може ґрунтуватися на ідеях землі, рідної крові, нації, релігії і відповідно бути націоналістичного, анархічного, релігійного, сепаратистського спрямування тощо. У цьому контексті поняття «ідеологія тероризму» тлумачимо як систему радикальних (революційних) поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси терористичних груп (організацій), цілі, програми їхньої насильницької діяльності, спрямованої на зміну існуючих суспільно-політичних чи соціокультурних відносин терористичними способами. Зокрема, елементи насильства в різний час

виявляли себе в різних традиційних ідеологіях: лівих (наприклад «Червоних Бригад» у Італії), національних (організації ЕТА в Іспанії), правих (терору періоду Великої Французької буржуазної революції) тощо.

Проблема тероризму є загальною, тому що він робить своєю жертвою будь-яку людину навіть без усякого його зв'язку з ворогами терористів. Тим більше, що сьогодні на кожну копійку тероризму витрачаються мільйони доларів антитерористів без видимих успіхів. Тому суспільству необхідно подумати про ті механізми тероризму, які не входять до компетенції силових структур, але знання яких може виявитися корисніше, ніж дорогі силові операції [7, с. 65].

В. Майоров цілком слушно зазначає, що запобігання тероризму має полягати у виявленні, усуненні, нейтралізації, локалізації й мінімізації дії тих чинників і причин, які або породжують тероризм, або сприяють йому [5, с. 10]. Однак за окресленого підходу до превенції тероризму поза увагою залишається такий важливий аспект її, як формування превентивного АТД цивільного населення.

Захистити себе від небезпеки погроз, у тому числі й від терористичної діяльності, – це бажання кожної людини. За твердженням психолога М. Кришталя й правознавця В. Строгого, боротьба з тероризмом (у контексті мінімізації його руйнівних наслідків) має починатися з підготовки населення до дій в особливих умовах, що супутні проведенню терористами терористичного акту – захоплення заручників, підпалу, вибуху, застосування отруйних речовин і т. ін. та ліквідації його наслідків, зокрема й у разі провокації техногенних катастроф. Організація та проведення просвітницьких і практично-навчальних заходів з метою підготовки населення до дій в умовах терористичного акту підпорядковуються меті зменшення ризику виникнення непрямих жертв терористичного акту [3, с. 50]. Для того щоб члени суспільства адекватно сприймали стратегії антитерористичної діяльності, важливо формувати в них відповідний превентивний антитерористичний досвід цивільного населення, який має бути складником антитерористичної політики держави. Необхідно врахувати організацію здійснення превентивних заходів щодо захисту можливих жертв терактів, а також запобігання можливості потрапляння наших громадян в мережу терористичних організацій, стати виконавцем злочинних дій. За лексикографічним джерелом, превентивний – який попереджає що-небудь, запобігає чомусь; а превенція – запобігання злочинам [2, с. 919]. Вказану діяльність доцільно проводити на основі загальнолюдських цінностей: прагнення до правди і справедливості; турботи про життя та здоров'я; поваги до традицій свого та інших народів; здатності до праці та самодисципліни; чесності та гідності; миролюбності і доброзичливості. Крім того, необхідно враховувати відповідні аспекти життєдіяльності суспільства, які впливають на формування особистості: історичний; релігійний; етнічний; мовний; расовий; територіальний; правознавчий.

Аналіз наукових джерел свідчить, що антитерористична підготовка цивільних громадян досліджена недостатньо, вона розглядається переважно в працях педагогів і психологів відірвано від протидії тероризму, хоча ці поняття й процеси з позиції забезпечення державної безпеки співвідносяться як часткове і ціле. У тлумаченні антитерористичного досвіду важливо розуміти базове поняття "досвід". За психологом М. Варієм, досвід – це знання, уміння, навички, звички, цінності, соціальні установки, які людина набуває в процесі соціалізації [1, с. 166]. Досвід індивідуума формується, поза іншим, шляхом передавання й опанування суспільного досвіду. Важливою особливістю досвіду людини є те, що він впливає на функціонування характеру (постійних психологічних рис особистості), який виявляється в поведінці, діяльності, ставленні до людей, речей, заходів та ін., і на спрямування особистості, тобто мотиви поведінки її, цілі, переконання.

Ураховуючи зазначене, під превентивним антитерористичним досвідом (далі – ПАТД) цивільної людини розуміємо інтегративне особистісне новоутворення, яке складається з мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, емоційно-ціннісного та рефлексійного компонентів, що є умовою попередження терористичних проявів, запобігання діям терористів, протидії їхній небезпечній діяльності й забезпечує безпеку людини в екстремальних ситуаціях. Потрібно підкреслити, що всі компоненти ПАТД мають духовне начало. Основу мотиваційного компонента ПАТД становлять насамперед потреби особистості в умовах своєї безпечної життєдіяльності; внутрішні мотиви до діяльності з попередження й запобігання тероризму, зокрема за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); інтерес до антитерористичних тренінгів профілактичного спрямування; прагнення до миру, до нових знань, умінь, навичок щодо превенції тероризму; переконання в тому, що терористична діяльність загрожує суспільству й державній безпеці; установка на співпрацю зі спеціальними службами, професійним завданням яких є протидія тероризму тощо. Когнітивний компонент – це сукупність знань цивільної особи, необхідних їй у житті для попередження й запобігання терористичним проявам. Структурно-змістовими складниками цього компонента є такі елементи: знання поняттєвих ознак тероризму, знання причин зародження тероризму й шляхів усунення його, знання конкретних способів протидії цьому небезпечному явищу та інші знання, вироблені людством щодо протидії тероризму. Такі знання формують у свідомості людей когнітивні конструкти – схеми, моделі антитерористичного змісту, вони, з одного боку, необхідні для сприймання й розуміння масивів інформації про тероризм і антитерористичну діяльність, а з іншого – задають програму індивідуальної поведінки в ситуаціях превентивної антитерористичної діяльності. Завдяки когнітивному компоненту ПАТД людина усвідомлює, які загрози для суспільства й людства загалом несе тероризм, у чому особливості сучасного тероризму, як запобігати терористичним проявам тощо. Рівень превентивного антитерористичного досвіду особистості прямо залежить від рівня опанування відповідних знань. На базі цих знань формуються специфічні навички, уміння (вони презентують інший, операційно-діяльнісний, компонент): завдяки застосуванню таких знань громадяни вчаться аналізувати рівень терористичних загроз у певному регіоні, розуміти й оцінювати інформацію про тероризм, порівнювати дії терористів, розв'язувати соціальні конфлікти та ін. Отже, превентивний антитерористичний досвід настільки багатоаспектний, що пізнати його природу, функції на основі мотиваційного й когнітивного компонентів неможливо.

Операційно-діяльнісний компонент ПАТД складається з низки навичок, умінь, компетентностей, необхідних для організації практичної діяльності (репродуктивної і творчої) з метою попередження терористичних актів і запобігання їм. Серед відповідних навичок, умінь, компетентностей можна виділити дві групи – загальні і спеціальні (див. табл. 1.). Елементи цього компонента дають змогу будувати конструктивні стосунки з іншими людьми, розв'язувати конфліктні ситуації, шукати компромісні рішення проблем тощо. Емоційно-ціннісний компонент ПАТД становить уявлення про соціальні норми, особистісні психічні характеристики (стресостійкість, безконфліктність, позитивне емоційне ставлення до світу, емоційна відвертість, толерантність), ціннісні орієнтації, що виражають емоційно-ціннісний стан особи в ситуаціях терористичних загроз. Від рівня розвитку цього компонента залежить толерантна поведінка людини в соціумі, вибір активної життєвої позиції, внутрішнє несприйняття агресії, тероризму тощо. Рефлексійний компонент ПАТД передбачає самоаналіз суб'єктом як носієм антитерористичного досвіду власних намірів, антитерористичного світогляду, емоційних реакцій, ставлення до реалій, механізмів прийняття рішення в умовах терористичної загрози, поведінкових шаблонів, діяльності

щодо попередження, запобігання терористичним актам, а також продуктів цієї діяльності з метою переосмислення своїх психічних станів, способів дії, вчинків, результатів та ін. У межах сформованого превентивного антитерористичного досвіду особистості існує певна відповідність між наведеними компонентами та між елементами в системі компонентів. Усі вони тісно пов'язані й утворюють змістову структуру ПАТД

Таблиця 1.

**Превентивний антитерористичний досвід особи:
 операційно-діяльнісний компонент**

Операційно-діяльнісні складники ПАТД	Загальні	Спеціальні
Уміння	<ul style="list-style-type: none"> - уміння володіти логічними операціями (аналізувати, порівнювати, узагальнювати, висувати припущення, оцінювати, класифікувати); - уміння створювати інформаційну базу даних; - уміння діяти за зразком; - уміння приймати нестандартні рішення в проблемних ситуаціях; - риторичні вміння; - рефлексійні вміння; - уміння самоконтролю й саморегулювання 	<ul style="list-style-type: none"> - уміння ідентифікувати певну діяльність як терористичну; - уміння нейтралізувати ситуацію страху, терористичну істерію; - уміння надавати інформацію, необхідну для виконання антитерористичної діяльності; - уміння прогнозувати можливі сценарії розвитку терористичної загрози; - уміння розв'язувати соціально-політичні, національні, міжконфесійні конфлікти
Компетентності	<ul style="list-style-type: none"> - компетентність з інформаційної безпеки; - ціннісно-сміслова; - соціокультурна; - здоров'язбережувальна; - комунікативна 	<ul style="list-style-type: none"> - володіння правилами поведінки й способами емоційного саморегулювання в небезпечних ситуаціях; - здатність виявляти, попереджувати терористичні злочини; - готовність до виявлення й подальшого усунення причин, умов, що сприяють здійсненню терористичної діяльності; - готовність не піддаватися залякуванню, що застосовується для розв'язання конфліктів терористичними методами

У наш час особливої актуальності й цінності набуває цілеспрямована, організована робота з формування превентивного антитерористичного досвіду мирних

громадян. Поняття «формування превентивного антитерористичного досвіду цивільного населення» розглядаємо як комплекс заходів, спрямованих на планомірне забезпечення органами державної влади, іншими державними структурами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями накопичення досвіду мирних громадян щодо попередження й запобігання терористичній діяльності в умовах мирного часу. Одним із завдань цієї роботи є формування в громадян позитивного ставлення до антитерористичних заходів.

Формування превентивного антитерористичного досвіду цивільного населення має відбуватися з дотриманням низки правових принципів: принципу законності, принципу дотримання прав і свобод людини, принципу права людини на життя, принципу права людини на безпеку принципу пріоритетності попереджувальних антитерористичних заходів та ін. Ці принципи становлять організаційно-правові основи превенції тероризму й визначають шляхи вдосконалення правових норм щодо протидії йому відповідно до антитерористичних інтересів і потреб людини (суспільства) жити в безпечному середовищі.

Підсумовуючи, зазначимо, що врахування окресленого в статті взаємозв'язку понять: протидія тероризму – профілактика тероризму – антитерористичний досвід цивільного населення є необхідним і перспективним в організації боротьби з тероризмом на державному рівні. Осмислення суті й складної структури поняття превентивного антитерористичного досвіду дасть змогу спланувати організаційно-правові заходи, пов'язані з застосуванням шляхів і методів формування цього досвіду. У подальшому дослідження варто спрямувати на вивчення проблеми формування превентивного антитерористичного досвіду цивільного населення крізь призму правових принципів.

Список використаної літератури

1. Варій М. Й. Психологія : навч. посіб. / М. Й. Варій. – 2-ге вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 288 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Кришталь М. А. Актуальні питання антитерористичної підготовки фахівців цивільного захисту / М. А. Кришталь, В. І. Строгий // Імперативи розвитку цивілізації. – 2013. – №1. – С. 50-51.
4. Кубальський В. Н. Умови формування теророгенності соціальних систем та законодавство України [Електронний ресурс] / В. Н. Кубальський, І. М. Рижов // Форум права. – 2013. - №2. – С. 480-486. - Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/index.htm>
5. Майоров В. В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії тероризму в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Володимир Володимирович Майоров; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ, 2010. – 24 с.
6. Рижов І. М. Щодо перспектив удосконалення концепцій та оптимізації стратегій боротьби з тероризмом / І. М. Рижов // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – №3. – С. 126-129.
7. Юрьев А. И. Политическая психология терроризма [Электронный ресурс] / А. И. Юрьев // Психология и психопатология терроризма. Гуманитарные стратегии антитеррора : сб. ст. / под. ред. М. М. Решетникова. – Санкт-Петербург : Восточно-Европейский институт Психоанализа, 2004. – 352 с. – Режим доступу : <http://kitaphane.tatarstan.ru/file/antiterror.pdf>

Стаття надійшла до редакції 24.05.2015 р.

М. М. Kucheruk

PREVENTIVE COUNTER-TERRORIST EXPERIENCE OF CIVILIANS AS A CONDITION FOR PREVENTION OF TERRORISM

The article deals with preventive antiterrorism experience of civilians as a condition of preventing terrorism. Relationships of key aspects of anti-terrorism are shown by the analysis of scientific literature: counter-terrorism, prevention of terrorism, preventive counterterrorist experience of civilians. Proposed definition of preventive counter-terrorist experience of civilians is based on the synthesis of theoretical ideas, and the core of this concept and structural features are taken.

Preventive counter-terrorist experience of civilians (hereinafter - PCE) is an integrative personal growths consisting of motivational, cognitive, operational-active, emotional-value and reflective components being as prerequisite of prevention of terrorist acts, fighting their dangerous activities and ensures human security in extreme situations. It should be emphasized that all PCE components have spirituality. The basis of the motivational PCE component are primarily consist of individual needs in terms of their safe life; internal motivation to work on prevention of terrorism, through information and communication technologies (ICT); preventive counter-terrorism training direction interest; the wish for peace, for new knowledge and skills on prevention of terrorism; the belief that the terrorist activities threatening to the security of the state and the public; work on cooperation with the special services which professional task is counter terrorism and etc. The cognitive component - is a set of civilian knowledges, which are vital necessary to prevent terrorist acts. Structural and semantic parts of this component are following: knowledge of the conceptual signs of terrorism, the knowledge of the causes of the emergence of terrorism and ways to overcome them, knowledge of specific ways to counter this dangerous phenomenon and other knowledge in order to overcome it, produced by mankind against terrorism. Such knowledges forming in people's minds cognitive constructs - circuits, antiterrorist content models, on the one hand, they are necessary for the perception and understanding of the amount of information on terrorism and counter-terrorism activities, and on the other hand - they sets an individual behavior program in situations of preventive counter-terrorist activities. Through cognitive PCE component person is aware exactly what threats to society and humanity as a whole are carries by the terrorism, what features of modern terrorism, how to prevent terrorist demonstration and others. The level of preventive counterterrorism experience of the individual depends on the level of mastery of relevant knowledge. On the basis of its knowledges specific skills, abilities are formed (they represent other operationally-activity component): using of such knowledges citizens learn to analyze the level of terrorist threat in a particular region, understand and assess the information on terrorism, to compare the actions of terrorists, solve social conflicts and others.

Operational-activity PCE component consists of a number of skills, abilities, competencies required for the organization of practice activity (reproductive and creative) in order to prevent acts of terrorism and its prevention. Elements of this component allows to build constructive relationships with others, resolve conflicts, to seek compromise solutions of problems etc. Emotionally-value PCE component is an idea about social norms, personal psychological characteristics (stress resistance, absence of conflict, positive emotional relationship to the world, emotional honesty, tolerance) values, expressing the emotionally-value state of the person in situations of terrorist threats. The development level of this component depends on tolerant human behavior in society, the choice of active life position, internal rejection of aggression, terrorism and etc.

PCE reflective component provides for self-examination subject as a carrier of counter-terrorism experience their own intentions, antiterrorist ideology, emotional reactions, attitudes to reality, mechanisms of decision making under terrorist threat, behavioral

patterns, preventive activities, terrorist attacks prevention and the products of this activity in order to rethink their mental states, modes of action, actions, results etc.

Key words: *terrorism, prevention of terrorism, preventive counter-terrorism experience.*

УДК 343.123

В. Л. Ортинський

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ДІЄВІСТЬ ОКРЕМИХ ПРЕВЕНТИВНО – ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році, зазнав істотних змін інститут запобіжних заходів, з'явилися нові види заходів процесуального примусу, що і призвело до актуальності дослідження особливостей застосування запобіжних заходів. Дана стаття присвячена особливостям застосування запобіжних заходів до осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні злочині.

Ключові слова: *запобіжного заходу, підстави застосування запобіжних заходів, підозрюваний, обвинувачений.*

Постановка проблеми. В основі новітньої концепції судово-правової реформи закладена ідея побудови системи кримінального провадження саме охоронного типу. Відповідно, каральний вплив хоч, беззаперечно, залишається достатньо вагомим, але відходить на другий план. Взагалі, реформування процесуального законодавства України мало б «золотою ниткою» проходити під призмою утвердження пріоритету прав і свобод людини й громадянина, дотримання соціальної справедливості, усіх тих цінностей, які сторіччями вироблялися у вітчизняній та європейській правовій культурі.

Відтак, базовим напрямом розвитку кримінальної процесуальної науки є реальне забезпечення правового захисту особи – суб'єкта судочинства, конкретизація гарантій прав і свобод кожного індивіда, який з тих чи інших підстав потрапив у сферу дії кримінальних процесуальних правовідносин, став їх безпосереднім учасником.

Пріоритетне значення у цьому контексті набуває законне, доцільне і обґрунтоване застосування заходів процесуального примусу. З одного боку, застосування запобіжних заходів під час провадження сприяє розкриттю кримінального правопорушення, забезпечує невідворотність відповідальності осіб, які його вчинили, а з іншого - пов'язане з втручанням у сферу конституційних прав і свобод громадян. Саме така обставина викликає потребу у створенні та запровадженні у правозастосовну практику надійних механізмів «стримання та противаг», недопущення необґрунтованого застосування занадто «м'яких» чи навпаки, заходів - у співвідношенні з характером і ступенем небезпечності вчиненого та особи підозрюваного, підсудного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявленій проблематиці присвячені праці багатьох вчених, зокрема: проф. Л. Б. Алексєєва, В. П. Божьев, Б. А. Галкіна, Ю. Н. Грошового, В. Г. Даєв, А. Я. Дубинського, Л. Б. Зуся, В. І. Камінської, В. С. Канціра, Л. М. Карнєєвої, Л. Д. Кокорева, Е. Ф. Куцова, П. А. Лупінської, В. З. Лукашевича, В. І. Марініва, М. М. Михеєнко, М. Я. Никоненко, М. М. Олашин, І. Л. Петрухіна, В. А. Попелюшка, В. В. Рожнов, М. С. Строгович та інших.

У теорії кримінального процесу існують різні думки щодо тлумачень цілого ряду положень інституту запобіжних заходів, і насамперед тих, які стосуються специфіки їх застосування. Відомі прецеденти негативних наслідків незаконного та необґрунтованого застосування запобіжних заходів під час провадження у конкретних

справах, зумовили те, що протягом всієї історії процесуально-правової діяльності, до цієї проблематики зверталися багато вчених-правознавців, практичних працівників. Їх позиції іноді діаметрально протилежні, з посиланням на різні аргументи, переконання щодо засад доцільності, справедливості, ефективності тощо.

Уся багатогранність та неоднозначність у питаннях застосування інституту запобіжних заходів і викликає на поле подальших дискурсів та роздумів.

Виклад основного матеріалу. Глава 18 КПК України, в системі заходів забезпечення кримінального провадження подає вичерпний перелік видів запобіжних заходів, узагальнює мету і підстави їх застосування до відповідних учасників провадження [2].

У теорії загальноприйнятою є думка, що запобіжні заходи – це різновид заходів процесуального примусу [6, с. 36]. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, було чітко визначено перелік заходів забезпечення кримінального провадження, які можуть застосовуватись до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого - на підставі ухвали слідчого судді чи суду. Враховуючи те, що заходи забезпечення кримінального провадження обмежують права та свободи громадян (в тому числі й конституційні – свободу пересування, недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, банківських вкладів, тощо), закон піддає процедуру їх застосування детальній регламентації.

Термін «заходи забезпечення кримінального провадження» практично не використовується, частіше можна зустріти визначення «заходи кримінального процесуального примусу» Проте, аналіз законодавчо визначеного переліку цих заходів та мета їх застосування дозволяє стверджувати, що поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінального процесуального примусу» є тотожними. Адже ці заходи дають можливість виявляти, збирати та зберігати докази, попереджати можливу протиправну поведінку чи виключати можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства та суду. Серед заходів забезпечення кримінального провадження важливе місце займають запобіжні заходи.

Запобіжні заходи – вагома частина заходів забезпечення кримінального провадження. Вони носять превентивний і забезпечуючий характер та спрямовані на попередження можливої протидії зі сторони підозрюваного, обвинуваченого провадженню у кримінальній справі, є ефективним засобом корекції неправомірної поведінки зазначених учасників кримінального судочинства [4, с. 324]. Обмежуючи конституційні права підозрюваних і обвинувачених у вчиненні злочину, запобіжні заходи виконують позитивну роль, реалізуючи у кримінальному процесі матеріально-правовий принцип крайньої необхідності: завдання меншої шкоди для попередження шкоди більшої [7, с. 19].

Як справедливо зазначає проф. В. О. Михайлов, за допомогою запобіжних заходів забезпечується особиста участь обвинуваченого у кримінальному судочинстві, його не ухилення від кримінального переслідування, застосування до нього заходів кримінального покарання і стягнення з нього завданої злочином матеріальної шкоди [5, с. 17].

На стадії досудового провадження запобіжні заходи застосовуються винятково до підозрюваного і обвинуваченого, а у судовому провадженні – до підсудного та засудженого. Вони є специфічними превентивно-примусовими засобами, які спрямовані проти небезпечних для інтересів кримінального процесу дій зазначених осіб, які можуть бути вчинені ними під час розслідування злочину і розгляду кримінальної справи, і як засоби усунення чи відновлення порушеного процесуально-правового стану. Вони застосовуються для створення ефективних умов функціонування

кримінального судочинства, але їх застосування є допустимим лише у випадках, межах і в порядку, передбаченими законом.

Вказаний у ч. 1 ст. 176 КПК України перелік запобіжних заходів - у кожному конкретному випадку дозволяє індивідуалізувати його застосування враховуючи при цьому як інтереси правосуддя, так і недопущення невинувачених обмежень прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. При цьому, Кримінальний процесуальний кодекс в окремих нормах конкретизує умови застосування певних запобіжних заходів. Так, відповідно до ч.7 ст. 194 КПК України, до підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано запобіжний захід лише у виді застави або тримання під вартою.

Запобіжний захід має обиратися винятково з метою забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, зокрема, для забезпечення виконання покладених на нього процесуальних обов'язків, передбачених ч. 7 ст. 42 та іншими нормами КПК України. Рівно ж, щоб запобігти спробам переховуватися від органів досудового розслідування та суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи предметів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується.

Застосування запобіжного заходу з будь-якою іншою метою, наприклад, з метою покарання особи за кримінальне правопорушення, з метою отримання показань стосовно її причетності до кримінального правопорушення тощо -неприпустиме. Його застосування в жодному разі не повинно залежати від того, визнає підозрюваний, обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення чи не визнає [5, с. 328].

Необхідність у застосуванні запобіжних заходів встановлюється лише з урахуванням усіх ситуацій, які склалися під час розслідування, з одночасним виділенням підстав для застосування зазначених заходів. Співставлення підстав застосування запобіжних заходів з усіма обставинами справи дозволить зробити висновок про необхідність застосування такого заходу у кожному конкретному випадку. Отже, можна погодитися з думкою про те, що немає необхідності у застосуванні запобіжних заходів, якщо той самий результат може бути досягнутий за допомогою інших, не примусових засобів [9, с. 57].

Кримінальний процесуальний закон диференціює підстави застосування запобіжних заходів і наявність ознак кримінального правопорушення. Так, наприклад, у ст. 196 КПК України зазначено, що в ухвалі про застосування запобіжного заходу зазначаються поряд з іншими даними, відомості про кримінальне правопорушення (його суть і правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність), у якому підозрюється чи обвинувачується особа, обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, запобіжний захід і підстави його обрання. Стаття 178 КПК України передбачає ряд обставин, які мають бути враховані при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу.

За результатами дослідження більше 50 кримінальних справ, висновок про необхідність застосування тримання під вартою, як запобіжного заходу у 35 з них був зроблений на підставі сукупності даних про відсутність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця праці, про відсутність постійного місця проживання,

наявність судимостей. При цьому враховувалися негативні характеристики з місця проживання і місця роботи. У таких випадках ці дані співпадають за своїм значенням з даними, передбаченими ст. 178 КПК України, тобто виступають як підстави застосування запобіжного заходу [10].

Той факт, що зазначені у ст. 178 КПК України обставини у певних випадках можуть входити як підстави застосування запобіжного заходу у конструкцію ст. 148 КПК України, викликаний різним проявом впливу цих обставин на обрання запобіжного заходу. Одним з проявів такого впливу і слід вважати їх визнання як підстав застосування запобіжних заходів, враховуючи при цьому, що в такому випадку їх значення вже перебуває за межами ст. 178 КПК України.

По-друге, обставини перераховані у ст. 178 КПК України, сприяють найбільш доцільному вибору виду запобіжного заходу. За умови врахування тяжкості кримінального правопорушення, особи підозрюваного, обвинуваченого, пом'якшуючих або обтяжуючих обставин можливо застосування більш суворого або менш суворого запобіжного заходу.

По-третє, зазначені обставини можуть усунути необхідність застосування запобіжних заходів, навіть у випадку наявності фактичних даних, які свідчать про можливе ухилення від слідства та суду. Наприклад, інвалідність підозрюваного, обвинуваченого, перебування на їх утриманні малолітніх дітей, тяжкий стан здоров'я та ін. Ці та інші дані нерідко наводяться слідчими для обґрунтування рішення про обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з ізоляцією особи.

Врахування різноманітних даних про кримінальне правопорушення, особу підозрюваного, обвинуваченого має важливе значення для забезпечення справедливості застосування запобіжного заходу, оскільки вони дозволяють уникнути формального обрання запобіжного заходу. Необхідність застосування запобіжного заходу наявна лише тоді, коли поряд з передбаченими ст. 177 КПК України даними встановлена також відсутність будь-яких обставин, які можуть виключити доцільність застосування запобіжного заходу [3, с. 380]. Такими обставинами і є, у першу чергу обставини, перераховані у ст. 178 КПК України. Перелік цих обставин може бути продовжений, наприклад, обставинами, які пом'якшують покарання, тяжкою хворобою або смертю єдиного працюючого члена родини, якщо підозрюваним або обвинуваченим є вагітна жінка, одинока матір або батько тощо.

По-четверте, слід мати на увазі, що обставини, перераховані у ст. 178 КПК України, можуть і не впливати на обрання запобіжного заходу. Цей факт має важливе значення, оскільки нерідко обґрунтування обрання запобіжного заходу обмежується загальними визначеннями, які не несуть у собі будь-якого конкретного змісту. Наприклад, «з урахуванням особи обвинуваченого», «беручи до уваги тяжкість вчиненого злочину» і т.п. При такому обґрунтуванні не зрозуміло, які якості особи вплинули на обрання запобіжного заходу, у чому саме виражена тяжкість злочину. Для практичних працівників нерідко такі обставини, як тяжкість вчиненого злочину, судимість, відсутність постійного місця проживання набувають значення підстав застосування запобіжного заходу, незалежно від того, який вплив ці обставини можуть здійснити на майбутню поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

Ухилення підозрюваного, обвинуваченого від слідства та суду, продовження ним злочинної діяльності або перешкоджання встановленню істини можуть бути настільки яскраво виражені у поведінці особи, що вплив обставин, перерахованих у ст. 178 КПК України, на прийняття рішення про обрання запобіжного заходу практично відсутній. Однією з помилок, яка зустрічається під час застосування запобіжного заходу є те, що слідчий, занадто збільшує значення окремих даних (позитивні характеристики підозрюваного, обвинуваченого, наявність постійної роботи, постійного місця

проживання) і обирає підозрюваному, обвинуваченому запобіжний захід, не пов'язаний з ізоляцією. Це призводить до вчинення нових злочинів, до ухилення підозрюваного, обвинуваченого від слідства тощо [9, с. 14].

Аналіз чинного КПК України дає можливість сформулювати такі загальні правила застосування запобіжних заходів:

1) запобіжний захід може бути застосовано під час досудового розслідування тільки на підставі ухвали слідчого судді чи суду за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором;

2) при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, крім підстав, зазначених у ст. 177 КПК, враховують також інші обставини, зокрема, тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюють або обвинувачують особу; її вік, стан здоров'я; сімейний і матеріальний стан; вид діяльності; місце проживання та інші обставини, що її характеризують (ст. 178 КПК України);

3) запобіжний захід може бути обраний тільки слідчим суддею чи судом;

4) запобіжний захід не може бути суворішим, ніж покарання за статтею, за якою особу обвинувачують (наприклад, тримання під вартою застосовують до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років – ч.2 п.4 ст. 183 КПК України);

5) запобіжний захід застосовується тільки щодо належного суб'єкта (наприклад, запобіжні заходи не застосовуються щодо неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності);

6) щодо однієї особи може бути застосовано тільки один запобіжний захід. Однак це не заперечує можливості одночасного застосування іншого заходу забезпечення кримінального провадження (наприклад, обвинуваченого, щодо якого обрано особисте зобов'язання, можна усунути від посади, яку він обіймає);

7) клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати прокурор, слідчий за погодженням з прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою;

8) запобіжний захід скасовують або замінюють, якщо вже немає потреби в раніше обраному запобіжному заході;

9) запобіжний захід може бути змінено у випадках, якщо з'явилися:

- нові обставини – обставини, які виникли після прийняття попереднього рішення про застосування запобіжного заходу;

- нововиявлені обставини - обставини, які існували під час прийняття попереднього рішення про застосування запобіжного заходу, але про які слідчий, прокурор на той час не знали;

10) ухвала слідчого судді, суду про обрання будь-якого запобіжного заходу припиняє свою дію негайно.

Висновок. Дієвим та ефективним застосування запобіжних заходів буде тоді, коли їх підстави розуміються і однаково використовуються як встановлені, оцінені і закріплені у кримінальному процесуальному порядку слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом конкретні фактичні дані, які відповідають критеріям, визначеним у цілях їх застосування.

Особливістю правового закріплення підстав застосування запобіжних заходів є те, що у нормах права відображені не самі фактичні обставини, а лише загальні критерії встановлення і оцінки фактів. Саме мета застосування запобіжного заходу як майбутній результат містить посилання на ознаки фактичних даних, які викликають застосування такого заходу. Законодавче визначення цілей застосування запобіжних заходів містить у собі причинний зв'язок між фактичними даними, які обґрунтовують застосування цих

заходів, і необхідним результатом їх застосування. У кожному конкретному випадку слідчий суддя, суд, приймаючи рішення про застосування запобіжного заходу, використовуючи встановлені в законі критерії необхідності його застосування, спроможна проаналізувати юридичне значення фактичних даних, на підставі яких вона повинна діяти.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.portal.rada.gov.ua.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон від 13.04.2012 р. — Режим доступу : www.portal.rada.gov.ua.
3. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій : навч. посіб. / Л. М. Лобойко. — Київ : Істина, 2007. — 456 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В. Я. Тація. - Харків : Право, 2012.
5. Маринів В. І. Принцип особистої недоторканності в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / Володимир Іванович Маринів; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. - Харків, 1999. — 196 с.
6. Мохонько О. О. Застава як запобіжний захід в Україні: проблеми застосування / О. О. Мохонько // Процесуальне та організаційне забезпечення діяльності органів досудового слідства та дізнання в системі МВС України : матер. наук.-практич. конф., м. Сімферополь, 17 трав. 2008 р. – Сімферополь : КЮІ ОДУВС, 2008. – С. 85-91.
7. Михайлов В. А. Уголовно-процесуальные меры пресечения в судопроизводстве Российской Федерации / В. А. Михайлов. – Москва : Институт защиты предпринимателя, 1997. – 644 с.
8. Михайлов А. И. Отдельное поручение следователя / А. И. Михайлов. — Москва : Юрид. лит., 1971.— 67 с.
9. Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року : зб. ст. – Київ : Істина, 2012. – 128 с.
10. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015 р.

V. L. Ortynsky

EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY OF SOME PREVENTIVE - COERCIVE MEASURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS

With the adoption of the Criminal Procedure Code in 2012, has undergone significant changes institute preventive measures, new types of preventive measures which led to the relevance of the study features the application of preventive measures. This article deals with the peculiarities of preventive measures for persons suspected, accused of committing a crime.

Preventive measures are a significant part of criminal proceedings ensuring. They are aimed at preventing possible counteraction on the part of the suspect, the accused against criminal proceedings, and are an effective means of correcting misconduct of these participants in criminal proceedings.

The adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 led to significant changes in the institute of preventive measures, brought up new types of procedural coercion (personal liability, personal surety, bail, house arrest, detention). The aim of the preventive measure is to ensure the implementation of the procedural obligations entrusted to the suspect or the accused.

In pre-trial proceedings preventive measures apply only to the suspect and the accused, and in the court proceedings - to the defendant and the convict. They are specific preventive-

coercive measures aimed against actions of these individuals that threaten the interests of the criminal process and that they may commit during the investigation of crime and the criminal proceeding, and they are measures of elimination or restoration of the procedural and legal status. They are used to create effective conditions for the functioning of criminal justice, but their use is permissible only in cases, within limits, and in the manner prescribed by law.

The peculiarity of legally securing the grounds to use preventive measures is that the rule of law reflects not the factual circumstances, but only the general criteria for the establishment and evaluation of facts. It is the objective to use the preventive measure as a future result that contains a reference to signs of evidence that trigger the application of this measure. The legal definition of the objectives of preventive measures includes a causal link between the actual data justifying the application of these measures and necessary outcome of their application. In each case, the judge, the court, when deciding on a preventive measure, using the criteria established in the law necessary for its application, are able to analyze the legal significance of the evidence on which they must operate.

Keywords: *criminal proceeding, criminal coercion, preventive measure, types of preventive measures, grounds for preventive measures, the suspect, the accused.*

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 342.734-053.81(477)(045)

С. Х. Барегамян

РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ НОРМАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Мудрий законодавець починає не з видання законів, а з вивчення їх придатності для даного суспільства.

Ж.-Ж.Руссо

У статті проаналізовано національне законодавство України, яке регулює право на працю. Висвітлено різні наукові погляди щодо цієї проблеми.

Після розпаду СРСР, у зв'язку з переходом до ринкових відносин, появою різних форм власності, а також з метою вдосконалення політики, спрямованої на посилення соціального захисту громадян, починається і формування сучасного трудового законодавства України на базі діючого КЗпП.

Розробники законодавства України спираються на положення міжнародних актів, приводячи національне законодавство у відповідність до міжнародних трудових стандартів з метою сприяння соціально-економічному прогресу, досягненні соціальної справедливості, покращенні умов праці та захисту прав людини.

Україна сьогодні знаходиться на новому етапі свого розвитку і тому існуюче законодавство в усіх сферах суспільного життя повинно постійно вдосконалюватися та приводитися у відповідність до вимог часу. Слід зазначити, що за останні 15 років було прийнято понад 60 законів про внесення змін до КЗпП, внаслідок цього із 265 статей та преамбули, що містились у першій редакції КЗпП, суттєво змінилися 235 статей кодексу. Це пояснює необхідність прийняття нового Трудового кодексу.

Розробка концепції нового Трудового кодексу України, так і самого Кодексу - справа важка. Це обумовлено рядом обставин, зокрема, складністю соціально-економічного становища в країні.

Ключові слова: конституційне право на працю, національне законодавство, трудове законодавство, нормативно-правові акти, правове регулювання.

Постановка проблеми. Закріплення у ст. 43 Конституції України права на працю дає підстави законодавчого регулювання цих відносин. Відносини з приводу реалізації громадянами своїх здібностей до праці у різних сферах діяльності є досить відмінними за своїм характером, підставами виникнення та іншими ознаками. Дані відносини регулюються правом, причому норми права регулюють не сам процес праці, а саме відносини, що виникають у процесі трудової діяльності, або тільки у зв'язку з отриманням її результатів. Звичайно, було б невірно думати, що всі вони регулюються тільки правом, – частина їх знаходиться в сфері моралі і звичаїв. Але ті, що підлягають впливу правових норм, – а це відносини, іменовані трудовими, можуть бути об'єктом відразу декількох галузей права: трудового, цивільного, адміністративного та ін. [3, с. 12].

І. І. Андріановська, зокрема, наголошує, що у сфері застосування праці є дві групи відносин, які урегульовані нормами трудового законодавства, та які урегульовані нормами інших галузей законодавства [4, с. 79].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативно-правового забезпечення прав і свобод людини в сфері трудових відносин в Україні, а також гарантії їх забезпечення комплексно або аспектно були розглянуті в працях таких учених як: М. Г. Александров, В. С. Венедіктов, Д. М. Величко, М. М. Грекова, І. І. Копайгора, О. В. Лавріненко, І. І. Лукашук, В. С. Нерсисянц, В. І. Прокопенко, М. М. Феськов, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанищева, О. М. Ярошенко та ін.

Мета дослідження: проаналізувати сучасний стан правового забезпечення конституційного права на працю нормами національного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Головною галуззю законодавства, яке регулює відносини у різних сферах застосування праці, є трудове законодавство. Це пояснюють предметом трудового права, вагомістю і значенням тих суспільно-трудова відносин, які регулюються нормами цієї галузі [5, с. 29]. Можна говорити, що трудове право регулює «власне трудові відносини» або трудові у вузькому сенсі цього слова. Специфічною ознакою цих відносин, що дає можливість відмежувати їх від тих, в яких праця становить лише частину відносин, є участь у процесі праці, спільна трудова діяльність з іншими працівниками даного підприємства чи установи.

Трудове право як самостійна галузь виділилася в свій час з цивільного, приватного права, оскільки певний рівень розвитку виробництва вимагає відповідної охорони цієї праці, соціального захисту працівників, дисципліни і злагожденості, оплати не тільки результату праці, але і самої діяльності як реалізації людської здатності трудитися, нормування робочого часу та інших правових норм, які, природно, невідомі цивільного законодавства. Регулювання процесу трудової діяльності передбачає в якості обов'язкової ознаки підпорядкування внутрішньому розпорядку підприємства, установи, – ознаки настільки специфічного, що він є відмітним, що дозволяє відмежувати власне трудові відносини від інших, теж пов'язаних з працею, але регульованих цивільним правом.

У свою чергу, цивільне право регулює трудові відносини. Однак ці трудові відносини не пов'язані із самим процесом праці. Такі цивільно-правові договори, як договір підряду, трудового доручення, авторський договір, договір про надання послуг – завжди припускають подання від виконавця лише результату праці, і саме про нього,

його якісних характеристиках домовляються сторони у зазначених договорах цивільного права. Подібні договори не регулюють сам процес виробництва, трудову дисципліну, не забезпечують ніяких соціальних гарантій. Замовнику, в принципі, все одно в якому трудовому режимі буде виконувати для нього замовлення підрядник, для замовника головне – результат роботи.

Основним актом, що регулює суспільні відносини в сфері праці є Кодекс законів про працю України, який був прийнятий 10 грудня 1971 року і продовжує діяти сьогодні. В КЗпП включені норми, що більше детально регламентують конституційне право на працю і трудові відносини ніж загальносоюзні акти – Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю (1970 р.), на базі яких Кодекс був прийнятий.

Не слід забувати про те, що Кодекс законів про працю приймався в той період історії, коли держава була монополістом у всіх сферах життя суспільства, в тому числі і в галузі трудових відносин. При соціалізмі рівень трудових прав працівників і гарантій їх реалізації був надмірно завищений. Але держава, будучи єдиним роботодавцем, повинна була встановити та забезпечити ці права і гарантії. В даний час цей рівень прав і гарантій став непосиленим для нових приватних роботодавців, тому вони досить часто діють поза трудового поля, воліючи оформляти свої взаємини з працівниками цивільно-правовими договорами або юридично взагалі ніяк їх не оформляти. При такому положенні трудове законодавство перестає реально виконувати свої регулюючі функції, а працівники фактично позбавляються будь-яких трудових прав і гарантій.

Слід враховувати також, що у часи, коли був прийнятий Кодекс законів про працю, передбачалося покарання за валютні злочини, а те, що зараз ми називаємо підприємницькою діяльністю, вважалося спекуляцією і каралося кримінальним законом. З 1971 р., коли був прийнятий КЗпП і по цей час, в країні відбулися докорінні зміни у всіх сферах життя суспільства: прийнята нова Конституція 1996 р., помінялися політична система, суспільний лад, економічний уклад. У зв'язку з цим істотних змін зазнала і правова система держави: прийняті нові конституційні та звичайні закони, у тому числі Господарський кодекс, Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Податковий кодекс, Митний кодекс та ін.

Після розпаду СРСР, у зв'язку з переходом до ринкових відносин, появою різних форм власності, а також з метою вдосконалення політики, спрямованої на посилення соціального захисту громадян, починається і формування сучасного трудового законодавства України на базі діючого КЗпП. Формування відбувається шляхом внесення до нього змін та доповнень, а також шляхом прийняття нових законів та інших нормативних актів, спрямованих на докорінне реформування діючого законодавства. Оскільки перехід до ринкових відносин представляється вельми тривалим, сучасне трудове право за своїм змістом є перехідним, іншим воно бути не може. В іншому випадку (що дуже ймовірно) його спіткає доля Кодексів 1918 р. і 1922 р., які незабаром після прийняття (перший відразу, а другий через кілька років) перестали відповідати зміненим соціально-економічним умовам.

До числа найбільш важливих законодавчих актів прийнятих після 1991 року, які є чинними сьогодні слід віднести, насамперед, такі Закони України (за порядком прийняття) «Про підприємництво» від 07.02.1991 р. № 698-ХІІ, «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 р. № 1788-ХІІ, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ, «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ, «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-ХІІ, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-ХІІ, «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. № 2998-ХІІ, «Про колективні договори і угоди» від

01.07.1993 р. № 3356-ХІІ, «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР, «Про страхування» від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР, «Про відпустки» від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР, «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР, «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР, «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-ХІV, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-ХІV, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533-ІІІ, «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-ІІІ, «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» від 19.10.2000 р. № 2050-ІІІ, «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-ІV; «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-ІV, «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-ІV, «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-ІV, «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-ІV, «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-ВІ, «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 р. № 2862-ВІ, «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. № 4312-ВІ, «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-ВІ, «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 р. № 5026-ВІ, «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-ВІ.

Треба сказати, що великий вплив на перегляд законодавства про працю надали міжнародні норми про права людини, в тому числі ті, які стосуються трудових прав. Україна 14 червня 1994 року після підписання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [6], взяла на себе зобов'язання вживати заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність із європейськими нормами у визначених сферах. До таких сфер належить й право на працю, яке розглядається як складова частина соціальної політики Європейського Союзу, що належить до питань так званої першої колони.

Розробники законодавства України спираються на положення міжнародних актів, приводячи національне законодавство у відповідність до міжнародних трудових стандартів з метою сприяння соціально-економічному прогресу, досягненні соціальної справедливості, покращенні умов праці та захисту прав людини.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [7].

Сьогодні Україною ратифіковано більшість основних міжнародних та європейських документів в сфері прав людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 р., Європейська соціальна хартія від 18.10.1961 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. та інші. Також, Україною ратифіковано велику кількість конвенцій та рекомендацій Міжнародної Організації Праці, що регулюють і гарантують права людини в сфері праці. За роки свого існування Міжнародна організація праці прийняла понад 180

конвенцій і понад 190 рекомендацій з різних соціально-трудова проблем. Серед ратифікованих Україною конвенцій особливо слід виділити наступні: Конвенція про безробіття № 2; Конвенція про право на організацію та об'єднання трудящих в сільському господарстві № 11; Конвенція про примусову або обов'язкову працю № 29; Конвенція про застосування праці жінок на підземних роботах у будь-яких шахтах № 45; Конвенція про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень № 47; Конвенція про щорічні оплачувані відпустки № 52; Конвенція про вік дітей для прийняття на непромислові роботи № 60; Конвенція про медичний огляд дітей і підлітків з метою встановлення їх придатності для праці в промисловості № 77; Конвенція про медичний огляд дітей і підлітків з метою встановлення придатності до праці на непромислових роботах № 78; Конвенція про свободу асоціації і захист права на організацію № 87; Конвенція про нічну працю підлітків у промисловості № 90; Конвенція про охорону заробітної плати № 95; Конвенція про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів № 98; Конвенція про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100; Конвенція про охорону материнства № 103; Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111; Конвенція про політику в галузі зайнятості № 122; Конвенція про мінімальний вік допуску до підземних робіт в шахтах і рудниках № 123; Конвенція про медичний огляд молодих людей з метою визначення їх придатності до праці на підземних роботах у шахтах і рудниках № 124; Конвенція про мінімальний вік для прийняття на роботу № 138; Конвенція про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів № 142; Конвенція про тристоронні консультації (міжнародні трудові норми) № 144; Конвенція про сприяння колективним переговорам № 154; Конвенція про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця, право на відпочинок № 158; Конвенція про сприяння зайнятості та право на захист від безробіття № 168.

Крім законодавчих актів, відносини у сфері праці регулюються підзаконними нормативно-правовими актами Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади та локальними нормативно-правовими актами. Так, до найважливіших підзаконних нормативно-правових актів з питань праці належать наступні: Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» від 25.08.2004 р. № 1112, Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці» від 01.08.1992 р. № 442, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 26.11.2003 р. № 1845, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Списків виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці» від 17.11.1997 р. № 1290, Наказ Міністерство охорони здоров'я України «Про затвердження Положення про порядок проведення медичних оглядів працівників певних категорій» від 31.03.1994 р. №45, Методичні рекомендації про проведення атестації робочих місць за умовами праці, затвержені Постановою Міністерства праці та соціальної політики України від 01.09.1992 р. №41, Наказ Комітету по нагляду за охороною праці «Про затвердження Положення про розробку інструкцій з охорони праці» від 29.01.1998 р. №9, Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці «Про затвердження Типового положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці» від 4.04.1994 р. №30, Наказ Державного

комітету України з нагляду за охороною праці «Про затвердження Положення про порядок організації державного нагляду за охороною праці та гірничого нагляду в системі Держнаглядохоронпраці України» від 30.03.2004 р. № 92, Наказ Міністерство охорони здоров'я України «Про затвердження Граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками» від 10.12.1993 р. № 241, Наказ Міністерство охорони здоров'я України «Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми» від 22.03.1996 р. № 59 тощо.

Україна сьогодні знаходиться на новому етапі свого розвитку і тому існуюче законодавство в усіх сферах суспільного життя повинно постійно вдосконалюватися та приводитися у відповідність до вимог часу. У зв'язку з цим розробляються численні законопроекти, змінюються підзаконні та локальні нормативні акти в тому числі й в сфері регулювання праці. Так, важливою подією є розробка Трудового кодексу України №1658 від 20.05.2015 р. [8], проект якого вже доволі давно «блукає коридорами» Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України.

Розробка концепції нового Трудового кодексу України, так і самого Кодексу, справа важка. Це обумовлено рядом обставин, зокрема, складністю соціально-економічного становища в країні, неясністю його перспективи (адже Кодекс розробляється на тривалий час).

Підготовка нового кодифікованого акту у цій сфері пояснюється також тим, що основу трудового законодавства України, на сьогодні, складає Кодекс Законів про працю, який був прийнятий ще 10 грудня 1971 року. Слід зазначити, що за останні 15 років було внесено чимало змін і доповнень, зокрема, з 1973 року прийнято понад 60 законів про внесення змін до КЗпП, внаслідок цього із 265 статей та преамбули, що містились у першій редакції КЗпП, суттєво змінилися 235 статей кодексу (деякі із них – неодноразово).

Характерною особливістю сучасного трудового права є те, що до нього належить значна кількість підзаконних нормативно-правових актів. В них містяться тисячі норм трудового права, при цьому окремі нерідко вступають у суперечність з актами, вищими за юридичною силою рівнем.

Крім того, в Україні продовжують застосовуватись деякі законодавчі акти колишнього Союзу РСР або їх певні положення (деякі же з 1930, 1933, 1974 років). На практиці це ускладнює застосування трудового законодавства, особливо для захисту прав найманого працівника.

Отже, сам КЗпП являє собою суміш правових норм, прийнятих за різних історичних та економічних умов, певна частина яких відповідає вимогам часу, а інша – застаріла і не може адекватно регулювати сучасні трудові відносини.

Ситуація з законодавчим регулюванням застосування праці в Україні не може вважатись нормальною. Затримка з реформуванням трудового законодавства, а також «агресивний» до певної міри характер сучасного податкового законодавства об'єктивно призводять до звуження сфери дії законодавства про працю за рахунок застосування для регулювання відносин між роботодавцем та працівником цивільно-правових інструментів, особливо у сфері малого підприємництва.

Крім того, стало необхідним послідовно відобразити в національному трудовому законодавстві положення міжнародно-правових документів з питань праці, що є обов'язковими для України, а також актів Європейського Союзу в зв'язку із здійсненням Україною зовнішньополітичного курсу в напрямку європейської інтеграції.

До проекту Трудового кодексу України, повністю інкорпоровані норми законів України «Про оплату праці», «Про відпустки» та частково Закону України «Про охорону праці».

Порівняно із діючим трудовим законодавством в законопроекті включено регулювання питань щодо:

- формулювання вимог щодо забезпечення права працівників на повагу до їх честі й гідності у трудових правовідносинах;
- визнання цивільно-правових відносин трудовими;
- порядку укладення письмового трудового договору, його дії та припинення;
- уточнення щодо оплати праці за різних обставин виконання робіт, зокрема, у разі суміщення професій (посад), поділу робочого дня на частини, усунення дискримінації в оплаті праці за сумісництвом;
- установлення фінансової відповідальності роботодавця за несвоєчасну виплату заробітної плати працівникам та ін.

Включено положення, спрямовані на адаптацію трудового законодавства України до Європейської соціальної хартії (переглянутої) і інших міжнародно-правових актів – Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці.

Виключено дискримінаційне обмеження на звільнення за власною ініціативою працівників, які працюють за строковим трудовим договором.

Передбачено, що акти трудового законодавства регулюють відносини з дня набрання ними чинності і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують матеріальну та дисциплінарну відповідальність особи.

Встановлено норму щодо застосування актів законодавства однакової юридичної сили у разі їх неузгодженості, якими регулюються трудові відносини. У цьому випадку застосовується акт, що є спеціальним для цих відносин. У разі неоднозначного трактування прав працівника чи роботодавця, коли є можливість прийняття рішення на користь того чи іншого, рішення приймається на користь працівника.

Передбачена аналогія права, згідно з якою у разі якщо відносини не врегульовані актами з питань праці, вони регулюються актами, трудового законодавства, що регулюють подібні за змістом трудові відносини.

З прийняттям Трудового кодексу України підлягають визнанню такими, що втратили чинність: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про оплату праці», Закон України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей»; Закон України «Про відпустки».

Аналізуючи положення проекту, звернемо увагу на наступне. Проект Трудового кодексу України порушує недоторканність робочого місця. Згідно зі ст. 30 ТКУ, роботодавець має право здійснювати контроль за виконанням працівниками трудових обов'язків, у тому числі з використанням технічних засобів (наприклад, відеоспостереження), якщо це зумовлено особливостями виробництва, при чому поняття «особливості виробництва» не конкретизоване. Нечіткість формулювання – підстава для зловживань та може призвести до невинуватого психологічного тиску на працівника у процесі праці.

Згідно ст. 68 проекту Кодексу, роботодавець має право у разі простою за домовленістю з іншим роботодавцем тимчасово перевести працівника за його згодою на роботу до іншого роботодавця. Проте, таке переведення на практиці буде примусовим, адже працівник може надати згоду під тиском або боячись втратити роботу. Крім цього, строк такого переведення не встановлений.

Розширені, нечітко визначені й односторонні підстави для звільнення:

- за розголошення комерційної таємниці, згідно зі ст. 505 Цивільного кодексу України ними можуть вважатися відомості технічного, організаційного, комерційного,

виробничого та іншого характеру (п. 2 ч. 2 стаття 92). Таке широке формулювання надасть роботодавцю право звільнити працівника, наприклад, за розголошення розміру його заробітної плати;

– у зв'язку з недостатньою кваліфікацією працівника, що підтверджується результатами атестації, іншими доказами (стаття 93). Це дозволить роботодавцям проводити атестації, зокрема, для звільнення небажаних працівників, об'єктивність та неупередженість цих атестацій може бути сумнівною. Крім цього, поняття «інші докази» у статті не конкретизоване, що на практиці дасть змогу підтверджувати або спростовувати кваліфікацію працівника будь-якими абсолютно довільними доказами та може спричинити звільнення з суб'єктивних причин;

– у разі не здійснення профілактичного щеплення або не проходження медичного огляду працівник підлягає звільненню з роботи без попередження (стаття 74).

Згідно з проектом Трудового кодексу України, залучення до надурочних робіт здійснюється в односторонньому порядку, не потребує згоди профспілки. Згідно зі статтею 150 проекту ТКУ, потрібна тільки згода працівника, а профспілці лише повідомляють.

Це ще один приклад, коли норми проекту Кодексу оминають колективні трудові відносини, надаючи перевагу стосункам між роботодавцем і працівником «один-на-один». Це призведе до прийняття односторонніх рішень, бо працівники не мають жодного реального впливу на ухвалення рішень, окрім як через колективні переговори. А при залученні працівника до роботи у вихідні, дні державних і релігійних свят – погодження профспілки не потрібне, копія відповідного наказу передається їй наступного дня після його підписання (статті 159 та 161).

У статті 60 проекту ТКУ наведене розширене коло підстав для укладення строкових трудових договорів, зокрема, на час виконання певного обсягу чи виду роботи, строк закінчення якої не може бути визначений конкретною датою; для виконання робіт, пов'язаних з тимчасовим (до одного року) розширенням виробництва або обсягу послуг, що надаються відповідним роботодавцем, а також з педагогічними працівниками, призначення на посаду яких здійснюється за результатами конкурсу на визначений строк, що, як слушно зазначило Головне науково-експертне управління, автоматично не обумовлює строковий характер їхньої роботи.

Стаття 31 проекту ТКУ встановлює, що підставою для виникнення трудових відносин є трудовий договір. Поряд з обов'язковими умовами у трудовому договорі також можуть бути встановлені й додаткові, які стосуються умов роботи, терміну випробування, застережень щодо нерозголошення комерційної таємниці та іншої, захищеної законом інформації, професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівника тощо (ч. 3 статті 33). Запропонований механізм може мати негативні наслідки для працівника, оскільки роботодавець матиме змогу розробити вигідні для себе трудові договори, завідомо упереджені, оскільки одна із сторін практично позбавлена права вносити свої пропозиції. Наведене формулювання є занадто широким, що, швидше за все, призведе до того, що у трудовий договір в односторонньому порядку будуть включені умови, які поставлять працівника у дискримінаційне, залежне становище.

Згідно з проектом Кодексу, погодження профспілки на звільнення працівників потрібне лише у разі скорочення (стаття 86), стану здоров'я працівника, що підтверджується відповідним медичним висновком, та недостатньої кваліфікації працівника, що підтверджується результатами атестації, іншими доказами (підпункти 1,2 частини 1 статті 93). З усіх інших підстав, передбачених статтями 92-97 проекту ТКУ, серед яких «невиконання чи неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків», «виявлена невідповідність працівника займаній посаді», «нез'явлення

працівника на роботу внаслідок тимчасової непрацездатності», «розголошення комерційної таємниці» та інші – згода профспілки взагалі не потрібна. Це суттєво знижує роль профспілок, надає безапеляційну владу роботодавцю та позбавляє працівників можливості домовлятися з роботодавцем. Положення може мати дестабілізуючий вплив на трудові відносини.

Про наступне звільнення у зв'язку зі скороченням (стаття 88) співробітників малих підприємств попереджатимуть не за два, а лише за один місяць. Згідно з Господарським кодексом, малими підприємствами вважаються ті, де працює до 50 осіб, тому роботодавцям буде вигідно фіктивно дрібнити підприємства та укладати з працівниками короткострокові трудові договори, бо працівника, з яким укладено договір строком до двох місяців, роботодавець може звільнити попередивши його за тиждень (стаття 61).

Висновки. Таким чином, на підставі вищезазначеного, можна зробити наступні висновки.

По-перше, трудові відносини є об'єктом кількох галузей права: трудового, цивільного, адміністративного та інших. Специфічною ознакою трудових відносин, регульованих трудовим правом, є участь у процесі праці, спільна діяльність з іншими працівниками даного підприємства чи установи. Тобто трудове право регулює відносини, що виникають між учасниками в процесі праці, а також інші, тісно пов'язані з першими відносини (наприклад, відносини по працевлаштуванню або відносини по відшкодуванню шкоди внаслідок виробничої травми). Звичайно, необхідно, щоб у КЗпП більш чітко було сформульовано коло регульованих ним суспільних відносин.

По-друге, соціалістичний Кодекс законів про працю України 1971 р. в сучасних умовах працювати в повну силу не може. Звичайно, зміни і доповнення, що вносяться до Кодексу, необхідні. Реальна дієвість породжує нові суспільні відносини в сфері праці, видозмінює старі – все це вимагає правового оформлення. Однак «латання» старого тексту КЗпП України не призвело і не призведе до бажаного результату. Необхідно змінювати концепцію закону докорінно.

По-третє, черговий проект Трудового кодексу України майже нічим не відрізняється від попередніх варіантів і його ухвалення може призвести до звуження прав трудящих в Україні. Тому і ця редакція проекту ТКУ також заслуговує на досконале доопрацювання. У Трудовому кодексі повинні бути сформульовані загальні принципи регулювання трудових відносин, встановлено мінімальний комплекс прав і гарантій працівникам, який може бути забезпечений роботодавцями в умовах сучасних ринкових відносин. Конкретні умови праці повинні обумовлюватися вже в індивідуальних трудових угодах і колективних договорах і угодах. На основі принципу свободи праці і свободи трудового договору працівник і роботодавець вільні від вторгнення держави, діючи як юридично рівноправні суб'єкти.

Список використаної літератури

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>
2. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] : Закон від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР – 1971. – Ст. 375. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>
3. Сыроватская Л. А. Трудовое право / Л. А. Сыроватская. – Москва : Высшая школа, 1995. – 255 с.
4. Андриановская И. И. Сфера действия норм трудового права и система правоотношений в сфере применения труда / И. И. Андриановская // Правоведение. – 2000. – № 5. – С. 78-82.

5. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : моногр. / П. Д. Пилипенко. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 1999. – 214 с.
6. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 14.06.1994 р. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>
7. Про міжнародні договори України [Електронний ресурс] : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>
8. Трудовий кодекс України [Електронний ресурс] : Проект від 20.05.2015 р. № 1658. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>

Стаття надійшла до редакції 24.05.2015 р.

S. K. Baregamian

REGULATION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO LABOUR IN UKRAINE BY THE NATIONAL LEGISLATION AT THE PRESENT STAGE

The article analyzes the national legislation of Ukraine regulating the right to labour. Different scientific views concerning this problem are reflected.

Labour law is the main branch of the legislation governing relations in different areas of labour. It explains the subject of labour law, the importance and value of social and labour relations that are governed by norms of this branch. The main act regulating social relations in the sphere of labour is the Labour Code of Ukraine (Labour Code), adopted December 10, 1971.

After collapse of the USSR, in connection with transition to a market economy, the emergence of different forms of ownership, and also for the purpose of improvement of the policy directed on strengthening of social protection of citizens also formation of the modern labour legislation of Ukraine on the basis of the operating Labour Code begins.

Developers of the legislation of Ukraine are guided by the provision of the international acts, bringing the national legislation into accord with the international labour standards for the purpose to promote economic and social progress, achieving social justice, improving working conditions and human rights.

In addition to legislation, the labour relations are regulated by subordinate normative legal acts of the President of Ukraine, the Cabinet of Ukraine, the central executive authorities and local regulatory legal acts.

Ukraine is at a new stage of the development today and therefore the existing legislation in all spheres of public life has to be improved and brought constantly into accord with requirements of time. It should be noted that for the last 15th years over 60 laws on modification to Labour Code thereof from 265 articles and a preamble which contained in the first edition of Labour Code, the 235th articles of the code significantly changed were adopted. It explains need of adoption of the new Labour code.

Development of the concept of the new Labour Code of Ukraine and of the Code – the heavy work. It is caused by a number of circumstances, in particular, complexity of economic and social situation in the country.

Keywords: *constitutional right to labour, national legislation, labour legislation, legal acts, legal regulation.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АТОЯН О. М.- доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

БАЙМУРАТОВ М. О. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

БАРЕГАМЯН С. Х. – асистент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

ГАРАСИМІВ Т. З. - доктор юридичних наук, професор, заступник директора, декан повної вищої освіти Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

ГОДОВАНИК Є. В. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

ДЕЛА М. - Докторант, Факультет Права, Администрации и Экономики, Вроцлавский Университет, Польша.

КОВЕЙНО Ю. В. – асистент кафедри господарського, цивільного та трудового права Маріупольського державного університету.

КОЛОСОВ Р. В.- кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського, цивільного та трудового права Маріупольського державного університету.

КУЧЕРУК М. М. – співробітник Служби безпеки України.

ЛЮБЧЕНКО М. О. - суддя господарського суду міста Києва.

ОРТИНСЬКИЙ В. Л. - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, Директор Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

ПАПАЯНІ С. В. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

ПЕРЕСАДА О. М. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

ПОЛЬЩИКОВ В. В. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

САРАНА С. В. - кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності Національного університету державної податкової служби України.

СТЕПАНОВА С. В. – аспірант кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

ТИХОМИРОВА Г. Є. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

ТОПОРКОВА М. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри туризму та соціальних наук Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

ФІЛОНОВ О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Маріупольського державного університету.

ХОББИ Ю. С. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету.

ШАПОВАЛ В. Д. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії, історії держави та права Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

ШЕСТАК В. С. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Донецького національного університету управління.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Atoyan O. M. - Sc. D. (Law), Professor, Professor of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Baimuratov M. O. - Sc. D. (Law), Professor, Honored Worker of Science of Ukraine, Head of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Baregamian S. K. - Assistant Lecturer of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Harasymiv T. Z. - Sc. D. (Law), Professor, Deputy Director, Dean of complete higher education of Educational Institute of Law and Psychology National University «Lviv Polytechnic».

Hodovanyk Y. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Dela Mirosław - PhD candidate, Faculty of Law, Administration and Economics, University of Wrocław, Poland.

Koveino Y. V. - Assistant Lecturer of the Commercial, Civil and Labor Law Department of Mariupol State University.

Kolosov R. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Commercial, Civil and Labor Law Department of Mariupol State University.

Kucheruk M. M. – official of Security Service of Ukraine.

Lyubchenko M. O. - Judge of Economic Court of Kyiv.

Ortynsky V. L. - Sc. D. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of Educational Institute of Law and Psychology National University «Lviv Polytechnic».

Papaiani S. V. - Ph. D. (Law), Senior Lecturer of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Peresada O. M. - Ph. D. (Law), Senior Lecturer of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Polshchykov V. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Sarana S. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor, - Sc.D candidate of the Management, Administrative Law and Procedure and Administrative activity Department of the National University of State Tax Service of Ukraine.

Stepanova S. V. - post-graduate student of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Tykhomyrova G. Y. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Toporkova M. M. - Ph. D. (Law), Associate Professor, Associate Professor of the Tourism and Social Sciences Department of the Kharkov Trade and Economic Institute of Kyiv National Trade and Economic University.

Filonov O. V. - Sc. D. (Law), Professor, Associate Professor, Professor of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Khobbi Y. S. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Shapoval V. D. - Ph. D. (Law), Associate Professor, Head of the Theory, History and Law Department of Kremenchuk Mykhailo Ostohradskyi National University.

Shestak V. S. - Sc. D. (Law), Associate Professor, Head of the State and Legal Disciplines Department of Donetsk State University of Management.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам *ДСТУ 7152:2010* до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. *Публікація починається* з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив)- не менше 5;

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (курсив) – 25-30 строк; для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова. Перелік ключових слів англійською мовою.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і

виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «»», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* (див. відповідний *Зразок*) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 342.1.

І. І. Іванов

ПРОГРАМНІ ФОРМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано актуальні аспекти програмування правоохоронної діяльності в територіальних громадах України. Визначено фактори, що впливають на правоохоронне муніципальне програмування, досліджено особливості завдань та механізмів такого програмування.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, місцеве самоврядування, муніципальна програма, правоохоронна програма.

Текст статті

Список використаної літератури

1.

2.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__

I. Ivanov

**LEGAL FORMS SOFTWARE SUPPORT MUNICIPAL LAW
ENFORCEMENT ACTIVITY**

The actual aspects of the municipal programming of the legal defense activities in the territorial gromadas are distinguished in the article. The factors improving the legal defense municipal programming are determined; specialties of the tasks and mechanisms of such programming are lighted at....

Keywords:

Зразок

для авторів, що надсилають статті до редакції збірника наукових праць
«Вісник Маріупольського державного університету»

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора:

	<i>Українською мовою</i>	<i>Російською мовою</i>	<i>Англійською мовою</i>
Прізвище			
Ім'я			
По-батькові			
Посада			
Назва установи / навчального закладу			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Контактні телефони, Е-mail:			
Домашня адреса			

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По-батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
2015, ВИПУСК 9-10

УДК 34(05)

В 53 Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право / гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії М. О. Баймуратов. – Маріуполь : МДУ, 2015. – Вип. 9-10. – 198 с.

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов
Відповідальний секретар – к.ю.н. Ю. С. Хоббі

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)52 82 43, e-mail: vesnik-mdu.pravo@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17805-6655Р від 24.05.2011)
Тираж 150 примірників. Замовлення №587.5

Видавець МФ ТОВ «Друкарня «Новий світ»»
87510, м.Маріуполь, Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей